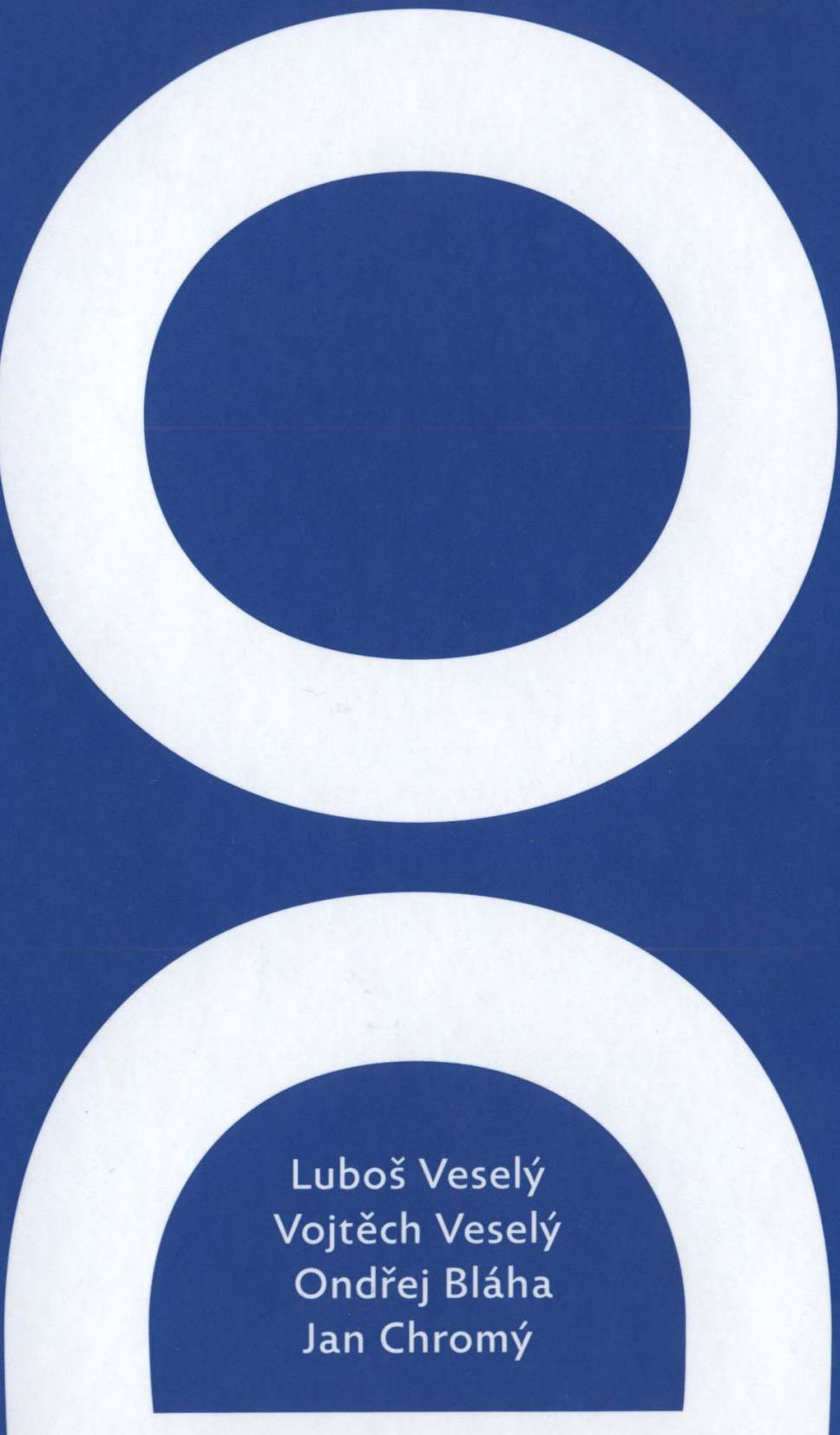
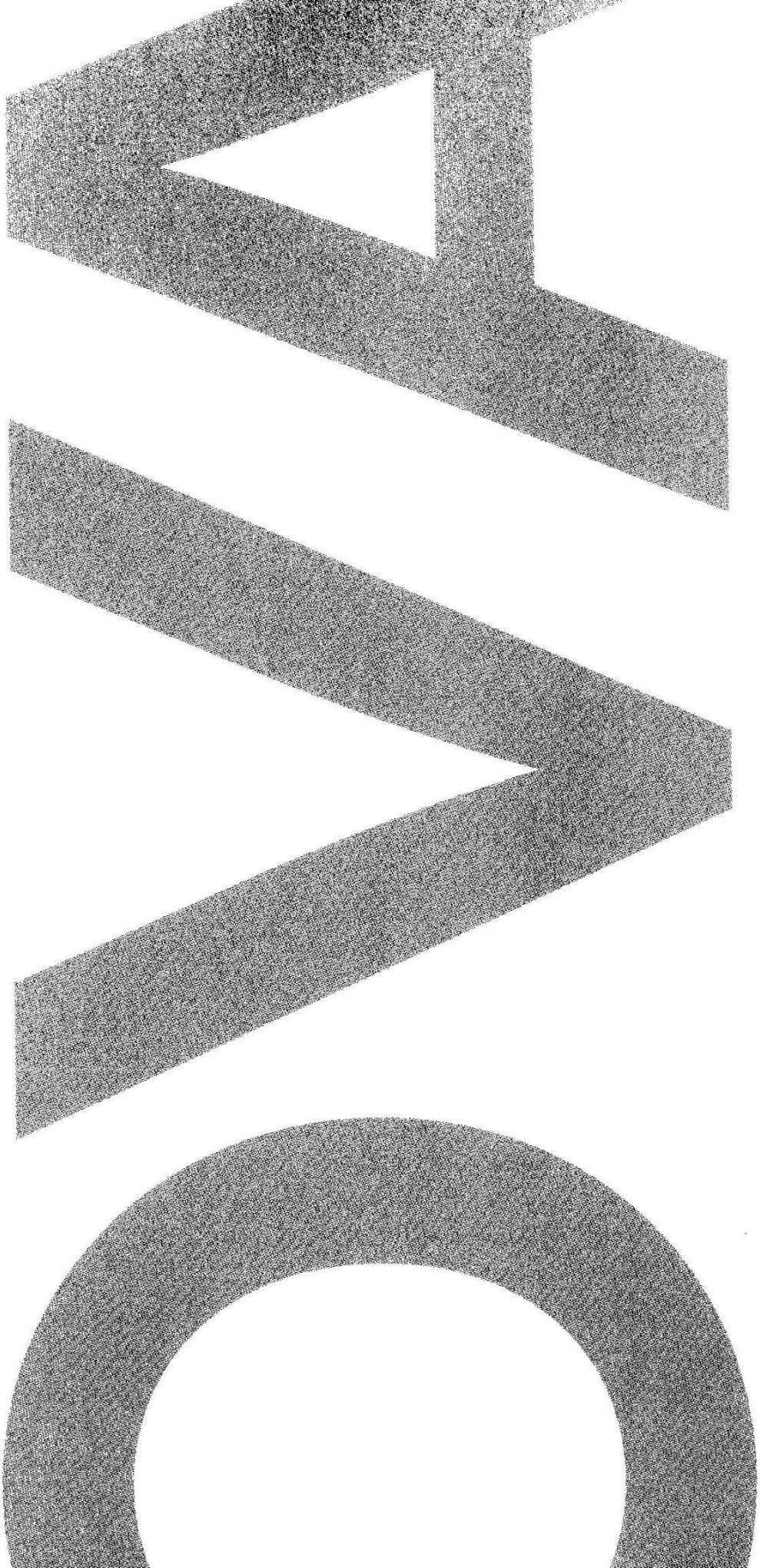

AKROPOLIS

Luboš Veselý
Vojtěch Veselý
Ondřej Bláha
Jan Chromý

Kapitoly o slovesném vidu nejen v češtině

Luboš Veselý, Vojtěch Veselý,
Ondřej Bláha, Jan Chromý

KATALOGIZACE V KNIZE — NÁRODNÍ KNIHOVNA ČR

Veselý, Luboš, 1977—

Kapitoly o slovesném vidu nejen v češtině / Luboš Veselý, Vojtěch Veselý, Ondřej Bláha,

Jan Chromý. – Vydání první. – Praha : Filip Tomáš – Akropolis, 2020

České a anglické resumé

Obsahuje rejstřík

ISBN 978-80-7470-338-6 (vázano)

* 81'367.625 * 81'366.587 * 811.162.3 * 811.161.1 * 81'1 * (048.8:082)

– slovesa

– mluvnický vid

– čeština

– ruština

– lingvistika – metody

– kolektivní monografie

81 – Lingvistika. Jazyky [11]

Kniha je výsledkem grantového projektu Grantové agentury České republiky č. 16-19561S
Příčiny vidové nepárovosti v češtině.

Lektorovali:

Mgr. Robert Dittmann, Ph.D.

Mgr. Josef Línek, Ph.D.

© Edition Luboš Veselý (Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i.), 2020

© Ústav pro jazyk český AV ČR, v. v. i., 2020

© Graphic & Cover Design Stará škola, 2020

© Filip Tomáš — Akropolis, 2020

ISBN 978-80-7470-338-6

ISBN 978-80-7470-339-3 (PDF)

Obsah

Úvod / 7

Český vid v kostce / 11

LUBOŠ VESELÝ

Vidová nepárovost sloves na *do-* implikujících
předcházející stejný/podobný děj (a otázky související) / 105
VOJTĚCH VESELÝ

Vidová nepárovost v češtině ve srovnání s ruštinou / 127

ONDŘEJ BLÁHA

Metody výzkumu vidu a způsobu slovesného děje / 142

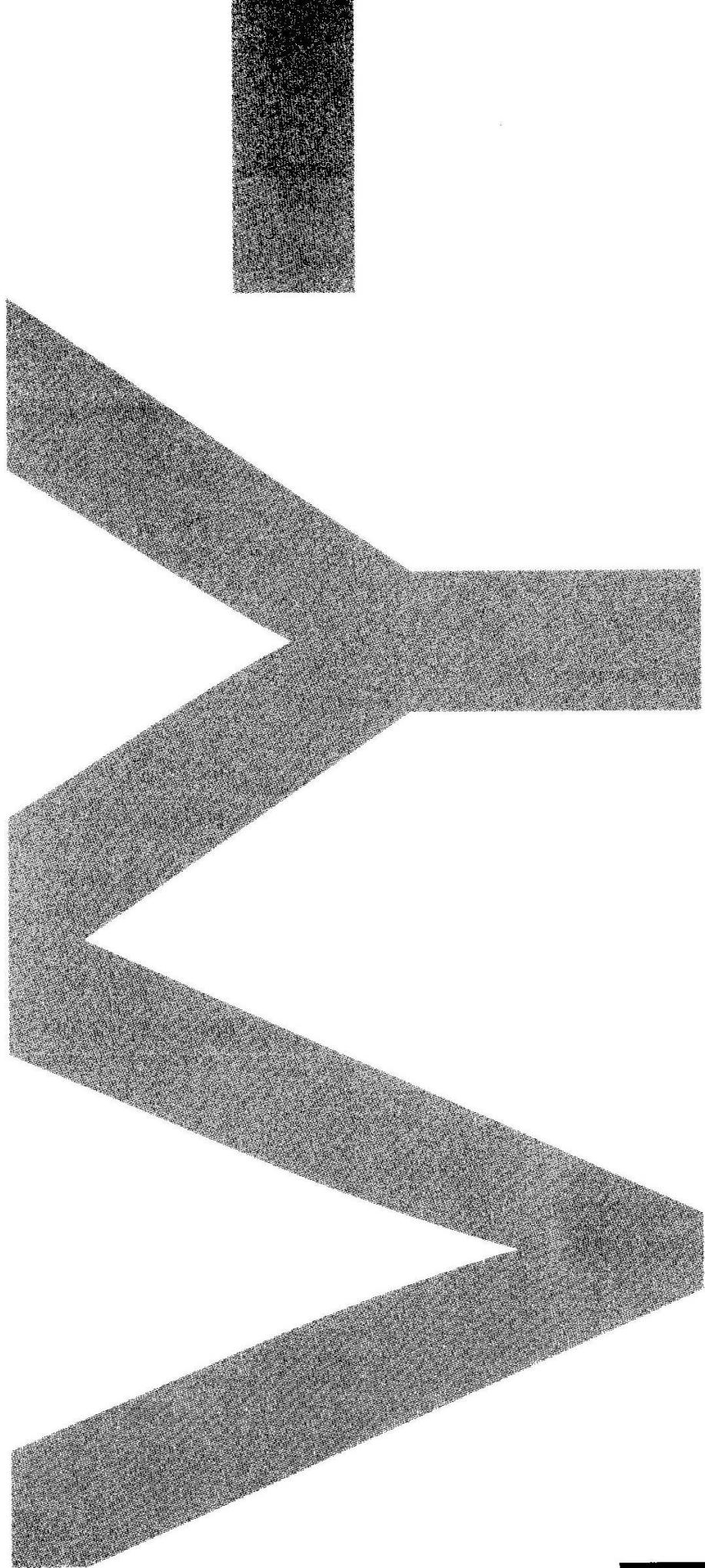
JAN CHROMÝ

Resumé / 171

Summary / 177

Věcný rejstřík / 183

Jmenný rejstřík / 185

Úvod

Knížka **Kapitoly o slovesném vidu nejen v češtině** sestává z těchto čtyř kapitol:

Kapitola první – **Český vid v kostce** – autora Luboše Veselého je pokusem o stručný souhrnný pohled na český slovesný vid. Jejím záměrem je představit tuto gramatickou kategorii v její komplexnosti a ve všech souvislostech neboli pojednat o všem, co pod vid spadá, a uvést ho do vztahu se všemi jevy a místy v systému češtiny, u nichž je to možné.

Tematizovány jsou např. následující vztahy / souvislosti: obecná lexikální sémantika slovesa – podoba dokonavosti / nedokonavosti; lexikální význam slovesa – (ne)účast na vidové korelaci neboli vidová (ne)párovost; vidová hodnota – negace; vid – čas; vid – slovesný způsob; vid – aktionsart aj. Taktéž se porovnává signalizace a identifikace vidových hodnot a signalizace / identifikace hodnot u jiných gramatických kategorií, pojednává se o kooperaci časových spojek, vidových tvarů, adverbií, lexikálního významu slovesa a negace při vyjadřování mezivětných časových vztahů a rozebírána je ještě početná řada dalších témat.

Kapitola druhá – **Vidová nepárovost sloves na *do-* implikujících předcházející stejný/podobný děj (a otázky související)** – autora Vojtěcha Veselého přímo navazuje na kapitolu první tím, že rozvíjí (byť jen na dílčí a relativně omezené skupině jednotek) téma příčin vidové nepárovosti, které je v první kapitole spíše jen naznačeno stručným výčtem možných faktorů a jejich základním okomentováním.

Autor se v rámci prefigátů na *do-* zaměřuje na tři aktionsartové slovesné skupiny, jejichž společnou vlastností je to, že vedle přímého / explicit-

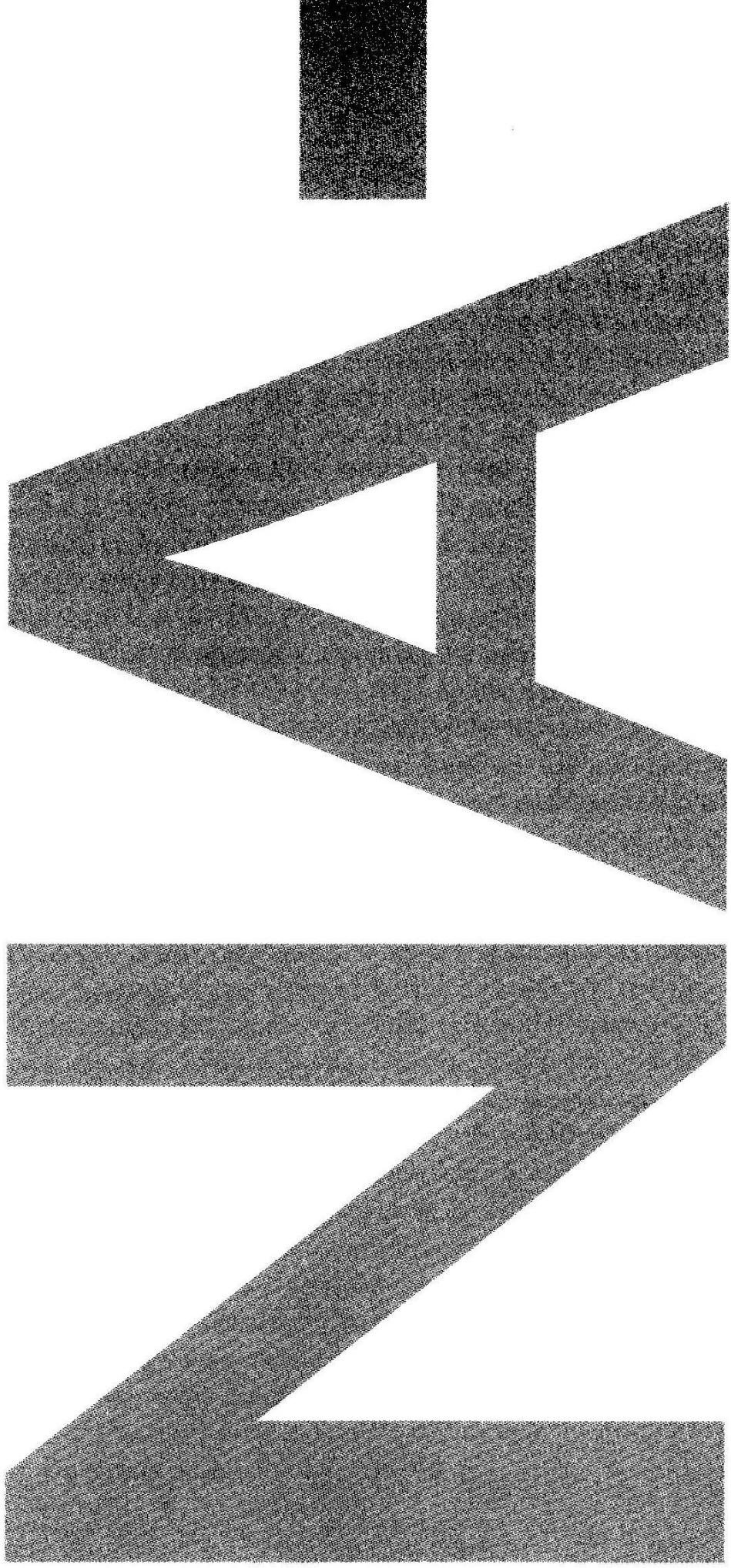
ního vyjadřování určitého děje ještě navíc implikují (presuponují) takový předcházející děj, který je podobný / stejný jako děj přímo vyjadřovaný: **1)** slovesa s významem ‚dokončení děje s dosažením výsledku‘ (*dopsat knihu, dostavět dům ...*); **2)** slovesa s významem ‚dodatečný děj‘ (*doslatit čaj, dosolit polévku ...*) a **3)** slovesa s významem ‚prosté ukončení děje bez dosažení výsledku‘ (*svíčka dohořela, dítě konečně doplakalo ...*). Uvnitř skupiny 3) dále identifikuje podskupiny **3a)** slovesa s významovou složkou ‚vnitřní limit děje‘ (*svíčka dohořela, dědeček dosnídal*) a **3b)** slovesa bez této významové složky (*dítě konečně doplakalo, na učitelův pokyn žáci dopsali*), přičemž u skupiny 3b) registruje velmi silnou tendenci k perfektivitě tantum. Veselého cílem je odhalit příčiny této silné tendence. Metodou je mu především detailní analytické porovnávání příslušných sloves se slovesy zbývajících tří skupin (1, 2, 3a), která takovou tendenci k vidové nepárovosti nevykazují. Důležitou součástí autorovy metody je také to, že slovesa všech čtyř srovnávaných tříd nahlíží též skrze zcela konkrétní podmínky, nuance a možnosti jejich uplatňování v konkrétních komunikačních situacích. Zohledňuje, jak různě mohou „aktuálně“ referované děje vypadat, jak různě je může mluvčí nazírat atp., a zvažuje, nakolik mohou i tyto skutečnosti rozhodovat o tom, jestli se mohou daná slovesa objevovat v obou vidových formách.

Také kapitola třetí – **Vidová nepárovost v češtině ve srovnání s ruštinou** – autora Ondřeje Bláhy přímo navazuje na kapitolu první tím, že rozpracovává téma vidové nepárovosti, avšak – na rozdíl od kapitoly druhé – příčiny (ne)párovosti osvětluje metodou mezijazykového srovnávání a vyvozuje je zejména z míry gramatikalizace (gramatičnosti) vidu v porovnávaných jazyčích. Uplatněna je metoda kvantitativní, resp. metoda vytváření korpusových statistik a následného interpretování získaných frekvenčních dat.

Autor vychází z teze o relativní obligátnosti či obvyklosti výběru (právě jedné) vidové formy (bud' dokonavé, anebo nedokonavé) v ruštině a naopak relativní volnosti tohoto výběru v češtině při vyjadřování habituálnosti, při užívání historického nebo obvyklostního prezenta, při vyjadřování následnosti minulých dějů atp. V souvislosti s touto tezí vyslovuje hypotézu, že by uvedené skutečnosti mohly korespondovat s celkovou povahou vidového systému obou jazyků, a to s větší „kompletností“ inventáře vidových dvojic v ruštině a s jeho menší „kompletností“ v češtině.

Míru „kompletnosti“ inventáře vidových dvojic (tedy míru vidové párovosti) v češtině a ruštině autor ověřuje na třech frekvenčních seznamech čítajících (každý) 1 000 nejfrekventovanějších slovesných lemmat v českých a ruských publicistických textech. Jde o ruské publicistické texty z 90. let 20. století a začátku 21. století; české publicistické texty z roku 1977 a české publicistické texty korpusu SYN2015. Dva české seznamy autorovi umožňují sledovat případné vývojové tendenze v oblasti vidu a vidové nepárovosti.

Kapitola čtvrtá – **Metody výzkumu vidu a způsobu slovesného děje** – autora Jana Chromého si klade za cíl souborně představit a kriticky analyzovat různé metody, které se používají při výzkumu gramatického vidu a způsobu slovesného děje. Autor rozlišuje tři obecné metodologické okruhy – **1) introspektivní metody, 2) korpusové metody a 3) behaviorální metody**; v rámci metod behaviorálních pak ještě metody využívající **3a) reakční časy, 3b) sledování očních pohybů a 3c) elicitači jazykové produkce**. Zaměřuje se na výhody a nevýhody těchto metod a snaží se je explikovat na příkladech konkrétních výzkumů. Zabývá se i otázkou usouvzažnění výsledků získaných různými metodami.

Český vid v kostce¹

Luboš Veselý

Úkolem této kapitoly je stručnou, hutnou, přehlednou a přístupnou formou představit český slovesný vid v jeho komplexnosti a ve všech souvislostech neboli pojednat (byť třeba jen velmi krátce) o všem, co pod vid spadá, a uvést ho do vztahu (byť třeba jen velmi náznakově) se všemi jevy a místy v systému češtiny, u nichž je to možné.²

Půjde ovšem o komplexnost a souvislosti v rámci synchronního popisu současné tzv. spisovné / standardní češtiny. Předmětem popisu tedy nebudou ani souvislosti historické – interpretace dnešního stavu jako výsledku historického vývoje, ani souvislosti nářeční – postižení vidových rozdílů mezi spisovnou / standardní češtinou a jinými útvary tzv. komplexu českého národního jazyka a interpretace těchto rozdílů jako výsledků historického vývoje.

Výrazem *uvést do vztahu s*, popř. *být ve vztahu s* zde mám na mysli následující: Měly by být uvedeny jednak všechny ty případy, 1) kdy se rozdíl ve vidu projevuje nějakou diferencí (odráží se nějak) v rámci jiného systémového jevu; a také všechny ty případy, 2) kdy se rozdíl v rámci jiného systémového jevu nějak projevuje / reflektuje uvnitř kategorie vidu.

Několik příkladů pro ilustraci:

-
- 1 Děkuji Robertu Dittmannovi a Josefу Línkovi za početnou řadu užitečných připomínek k tomuto textu.
 - 2 Rovnou však dodávám, že cíl je zde formulován spíše ideálně, tedy s ohledem na to, jak by měl popis vidu v kostce vypadat. Již nyní je však jisté, že jsem tomuto cíli nedostál.

Ad 1) Imperfektiva vyžadující v důsledku svého lexikálního významu pravova- lenční doplnění mohou zakládat i gramaticky noremní konstrukce bez tohoto doplnění, zatímco u perfektiv se to děje mnohem méně často: *Vašík už čte* _{nedok.} versus **Vašík už přeče* _{dok.}; *Rád zkouší* _{nedok.} *u státnic* versus **Rád vyzkouší* _{dok.} *u státnic*. Už jen takový rozdíl zakládá možnost hovořit (v méém pojetí) o vzta- hu vidu a valence, uvést do vztahu vid a valenci. Obdobně lze usouvztažnit vid a čas, a to např. proto, že nedokonavý prezens může vyjadřovat aktuální pří- tomnost, kdežto dokonavý prezens nikoliv: *Právě ti připravuju* _{nedok. prez.} *večeři* versus *Právě ti připravím* _{dok. prez.} *večeři* (s nutnou referencí do budoucnosti). To byly příklady toho, kdy je rozdíl v rámci kategorie vidu příčinou rozdílu jinde (zde v oblasti valence a času). Následují příklady **Ad 2)** na příčinný vztah opačný: Stavové sloveso *postát někde chvíli*, jednoduše dějové sloveso *zana- dávat si* a mutačně dějové sloveso *svléknout se* jsou všechna dokonavá, avšak jejich dokonavost nemá stejnou povahu, nelze ji popsat stejným způsobem (k tomu viz v odd. 1.5.2.1). Jde tu o vztah mezi videm a obecným lexikálním významem slovesa, přičemž tento význam má vliv na povahu / podobu dokonavosti. Do této oblasti spadá i skutečnost, že imperfektiva s lexikálním význa- mem „děj velmi krátkého trvání“ referují výrazně častěji k opakování děje než k trvání jednoho konkrétního děje, např. *mrká, bodá, naráží, všímá si*. I zde se lexikální význam příčinně odráží ve vlastnostech vidových tvarů – krátké trvání má za následek vyšší frekvenci významu opakovnosti.

Jistý příčinný vztah lze pozorovat též mezi videm a negací nebo mezi videm a slovesným způsobem: *Nauč se* (dokonavý imperativ) *rovnice o dvou neznámých* versus *Rovnice o dvou neznámých se neuč* (nedokonavý impe- rativ); k tomuto jevu – a k jeho příslušnosti do Ad 1) a/nebo Ad 2) – viz v odd. 11.

Ve vztah nelze uvést např. vid a kategorii osoby, neboť v protikladech jako *převléknu se/převlékám se* versus *převlékneš se/převlékáš se* versus *převlékne se/převléká se* (singulár), popř. *převlékneme se/převlékáme se ...* (plurál) nelze pozorovat žádný vliv vidu na osobu nebo osoby na vid.

Všechny singulárové nedokonavé osobní tvary mohou referovat k právě týmž v realitě se vyskytujícím dějům (jde jen o to, zda je subjekt referovaného děje au- torem, adresátem nebo předmětem výpovědi), a to samé platí i o singulárových dokonavých osobních tvarech, plurálových nedokonavých osobních tvarech a o plurálových dokonavých osobních tvarech.

V žádném z uvedených ilustračních příkladů nejde o bezvýjimečně platné pravidlo, nýbrž jen o (více či méně) silnou tendenci: kupř. není pravda, že by perfektiva vyžadující pravovalenční doplnění vůbec nemohla zakládat gramaticky noremní konstrukce bez tohoto doplnění: *Skálová naučí/ /naučila ve významu ,umí/uměla naučit*³; *Hlavně když ti uvarí a vypere* (o manželce). Bezvýjimečně platná pravidla jsou v jazyce spíše jen výjimkou a úkolem jazykovědce je (v této souvislosti) hledat příčiny silných tendencí a výjimek z nich.

Mé pojednání o vidu, resp. uchopení tohoto tématu (a jeho popis), je v této kapitole založeno zejména na následujícím principu: Vycházím z (jednoduché a nepochybné) skutečnosti, že existují formální diference jako 1) *česat (se)* – *učesat (se)*, *rýsovat* – *narýsovovat*, *fotografovat* – *vyfotografovat*, *balit* – *sbalit*, *tát* – *roztát*, *platit* – *zaplatit* ... a formální diference jako 2) *rozče-sat* – *rozčesávat*, *vybalit* – *vybalovat*, *proplatit* – *proplácet*, *zapálit* – *zapalovat*, *slepit* – *slepovat*, *obvolat* – *obvolávat* ..., a že už jen na základě prosté jazykové intuice (základního jazykového povědomí) lze říci, že tyto formální diference jsou spojeny s jistými významovými rozdíly, přičemž současně platí, že členy uvedených dvojic k sobě mají významově opravdu velmi blízko. O této velmi vysoké míře významové blízkosti mohou svědčit třeba případy jako *Já ještě zamknu* _{dok.} – *Ani nezamykej* _{nedok.}, *za chvíli jsme zpátky* nebo *Koupila jsem* _{dok.} *mu to* – *Nemělas mu to kupovat* _{nedok.}, kdy obě vidové formy nepochybně odkazují k témuž ději.

Právě popsanou skutečnost zde přijímám jako danost a snažím se – skrze metodický postup od formy k obsahu – postihnout všechny významové i jiné rozdíly, které jsou s užitím té či oné vidové formy spojeny, popř. které jsou užitím té či oné formy způsobeny. Zcela chybět však nebude ani přístup opačný, od významu k formě.

Vhodné skloubení obou přístupů (forma → význam a význam → forma) je podle mého názoru prubířským kamenem kvalitní lingvistiky, kritériem a nutnou podmínkou výstižnosti popisu jazyka.

3 Přičemž i v tomto významovém popisu jde o nevyjádření valenčního akuzativu. Uvedené konstrukce se užívají a užívají o mé češtinářce ze základní školy.

1. Základní charakteristiky (popř. nejobecnější aspekty) vidu

Slovesný vid / aspekt je morfologická gramatická kategorie založená na protikladu dokonavosti / perfektivnosti a nedokonavosti / imperfektivnosti, spočívající v rozdílu mezi dokonavostí a nedokonavostí (*uvařit*_{dok.}, *oběd* versus *vařit*_{nedok.}, *oběd*, *zničit si*_{dok.}, *zdraví* versus *ničit si*_{nedok.}, *zdraví* nebo *pročistit*_{dok.} *trubky* versus *pročišťovat*_{nedok.}, *trubky*, *zavařit*_{dok.}, *okurky* versus *zavařovat*_{nedok.}, *okurky*). Je to kategorie pro sloveso závazná neboli každé sloveso má nějaký vid, je nutně buď dokonavé, anebo nedokonavé [k situaci u tzv. sloves obouvidových / biaspektuálních (*revitalizovat*_{dok. i nedok.}, *krajinu*, *destabilizovat*_{dok. i nedok.}, *ekonomiku*, *korunovat*_{dok. i nedok.}, *krále*) viz v odd. 8]. Specifické postavení ve vidové soustavě češtiny zaujmají slovesa násobená / frekventativa / iterativa (*vařít rajskou*, *mluvít s matkou*, *spávat ve stanu*), patřící do skupiny sloves nedokonavých (o nich podrobněji v odd. 13).

Exkurz: Proč je vid morfologická gramatická kategorie?

V tomto komentáři se pokusím odůvodnit, proč je (podle mého mínění) namísto užívat v souvislosti s videm termínu *morfologická gramatická kategorie*:

Slova *kategorie* užíváme v jazykovědě zejména tehdy, hovoříme-li o velmi / dosti obecných významech, resp. tehdy, máme-li co do činění s velmi / dosti mohutnou množinou jednotek majících určitou společnou vlastnost nebo vlastnosti. O kategoriích můžeme mluvit tehdy, rozdělíme-li celou početnou třídu klasifikovaných jednotek na relativně malý počet skupin za využití relativně malého počtu distinktivních rysů. Proto někdy říkáme, že hovoříme-li o kategoriích, mluvíme o těch nejobecnějších významech.

Několik ilustračních příkladů:

O kategoriích je namísto mluvit např. v souvislosti s rozlišením slovesných významů na děje (*přemýšlet*, *běžet*, *(při)blížit se*, *(u)péct kachnu*) a stavy (*stát*, *nacházet se*, *vlastnit*) a uvnitř dějů na jednoduché procesy (*přemýšlet*, *běžet*) a události ((*při)blížit se*, *(u)péct kachnu*); k tomu viz podrobněji v odd. 1.5.1. V rámci deadjektivních sloves (a prefigátů od nich) s významem „změna vlastnosti“ (*měkký*_{adjekt.} → *měkčit/měknout* → *změkčit/změknout*) lze hovořit o kategorii tzv. kauzativ (*měkčit*, *změkčit*, *modřit*, *cistit*, *zneklidnit*, *zpřísnit*) a kategorii tzv. inchoativ (*měknout*, *změknout*, *změkčit se*, *modrat*, *hloupnout*, *zneklidnět*, *zpřísnět*), kde je distinktivním rysem to,

že pouze kauzativa explicitně informují o tom, že změna vlastnosti není dějem bezděčným, ale má svého (aktivního) původce, pro něhož je vyhrazena (při aktivním tvaru slovesa) pozice subjektu: *Prostějovští konečně zmékčili svou vodu* versus *Prostějovská voda se konečně zmékčila*; *Krém mi zmékčil kůži* versus *Zmékla mi kůže*. Ve slovotvorbě substantiv rozeznáváme kupř. kategorii názvů činitelů děje (*provozovat* → *provozovatel*; *učitel*, *spasitel*), kategorii názvů objektů děje (*odsouzený* → *odsouzenec*; *vyhnanec*, *kojenec*), kategorii názvů výsledků děje (*napsat* → *nápis*; *vynález*, *posudek*, *výšivka*) nebo kategorii názvů nástrojů děje (*ovládat* → *ovladač*; *čistič*, *ladička*, *kukátko*, *platidlo*). Ve všech případech jde o dosti obecné významy, a tedy o kategorie.

V oblasti morfologie (kam patří i vid) jsou hlavními, základními, stěžejními kategoriemi slovní druhy, třebaže je pravda, že jsou v rámci tvarosloví ustanoveny i kategorie „obecnější“⁴: autosémantika versus synsémantika či slova ohebná versus slova neohebná. Z distinkce ohebnost vs. neohebnost je patrné, že se při vymezování kategorií nemusí vždy jednat jen o kritérium významové (což ostatně platí i o slovních druzích, kdy též nejde jen o „třídicí vlastnosti“ sémantické).

Pro užití slova *kategorie* je tedy nejrelevantnějším, nejpodstatnějším rysem obecnost. Gramatika se zabývá obecnostmi, tím nejobecnějším / nejabstraktnějším v systému jazyka. To reflektuje i termín *gramatická kategorie*: pokud jde třeba o čas (minulost, přítomnost, budoucnost), slovesný rod (aktivní vs. pasivní účast na ději) či stupňování („základní“, vyšší, nejvyšší míra vlastnosti), jde bezpochyby o významy velmi abstraktní. A tak je tomu i u vidu, kde jde o velmi obecnou distinkci mezi probíháním děje (*My l jsem nádobí*) a jeho završeností (*Umyl jsem nádobí*).

V případě kategorií morfologicko gramatických platí v podstatě následující:

Existuje určitá velmi obecná významová „oblast“ neboli kategorie zahrnující několik obecných (pod)významů (sestávající z několika dílčích obecných významů, podkategorií), řekněme hodnot, a jsou slova, resp. třídy slov, která jsou schopna různými svými tvary, formami signalizovat jednotlivé hodnoty dané významové oblasti. Právě za těchto podmínek je namísto hovořit o kategorii morfologicko gramatické: vyjadřování jednotlivých hodnot

4 Přinejmenším v tom smyslu, že zahrnují (výrazně) větší počet jednotek.

určité významové oblasti skrze formální obměňování jednotek téhož lexikálního, slovního významu je prototypickou, charakteristickou vlastností morfologické gramatické kategorie. Gramatiku tedy zajímají zejména ty obecné významové oblasti, jejichž významové hodnoty jsou nějak formálně reflektovány a signalizovány.

Jako příklad může posloužit gramatická kategorie času: Tuto obecnou významovou oblast lze (přibližně) vystihnout slovy *situovanost děje na časové ose vzhledem k okamžiku komunikačního aktu*. Jejími hodnotami jsou minulost („situovanost před komunikačním aktem“), budoucnost („po komunikačním aktu“) a přítomnost („v době komunikačního aktu“). Všechna slovesa jsou pak těmi prvky slovní zásoby, které jsou schopny různými svými tvary (při zachování téhož lexikálního významu) vyjadřovat dané hodnoty: *Včera jsem vařil, Zítra budu vařit, Právě vařím*.

Totožnost lexikálního významu je možné ukázat na tzv. referenčním testu: Představme si, že 16. 6. 2011 cestoval Karel vlakem do Olomouce. Den předtím (15. 6. 2011) telefonoval matce: „*Zítra pojedu futur. vlakem do Olomouce*.“ Z vlaku pak volal svému olomouckému kamarádovi: „*Tak už jedu prez. vlakem do Olomouce*.“ O týden později (23. 6. 2011) pak někomu vyprávěl: „*Když jsem jel préter. před týdnem vlakem do Olomouce, celou cestu jsem stál*.“ Všechny tři tvary evidentně referují k jednomu a témuž ději, což svědčí o tom, že mají stejný význam (že jde jen o různé formy jednoho slova), a také o tom, že pozorovaná tvarová odlišnost je dána jen tím (závisí pouze na tom), kdy mluvčí o daném ději hovoří. O tomtéž ději také mluvila Karlova matka s jeho otcem (15. 6. 2011): „*Kája prý zítra pojede 3.os. do Olomouce*.“ O týden později pak volala se synem: „*Jels 2.os. minulý týden do toho Olomouce?*“ Karel odpověděl: „*Jo, jel jsem 1.os. tam*.“ To svědčí o tom, že také osoba je morfologickou gramatickou kategorií. Názornou ukázkou použití testu reference může být i jeho aplikace na číslo a pád podstatných jmen: Mějme kupř. množinu všech hrníčků – těch, které právě existují, těch, které existovaly, ale už nejsou, těch, které teprve (možná) budou, těch, které nikdy nebyly, nejsou a nebudou, ale my si je umíme představit atp. (Jde tedy o skupinu předmětů spadajících pod pojem vymezitelný přibližně takto: „nádobka s ouškem určená k pití určitých nápojů“.) Potom platí, že kterýmkoli singulárovým pádovým tvarem (*hrníček, z hrníčku, ... s hrníčkem*) můžeme referovat ke kterémukoli prvku dané množiny, a k žádnému prvku, který do této množiny nepatří, který pod daný pojem nespadá – např. není možná reference k předmětu patřícímu do

množiny skleniček. Totéž platí i o všech plurálových pádových tvarech (*hrníčky*, *z hrníčků*, ... s *hrníčky/hrníčkama*) – možná je jen reference ke všem předmětům s charakteristikou „nádobka s ouškem určená k pití určitých nápojů“; rozdíl je pouze v tom, že se u plurálových tvarů musí jednat o více než jeden prvek z dané množiny.

Referenční test lze obdobně užít i pro obecnou významovou oblast vidu s jejími základními obecnými hodnotami probíhání a završenost děje. Představíme-li si např. včerejší (mutační) děj opravy (kdy objekt děje byl nejprve rozbitý a potom zase v pořádku), platí, že k němu můžeme stejně dobře referovat jak nedokonavým *opravovat*, tak dokonavým *opravit*: *Včera jsem ti to rádio opravoval asi dvě hodiny*; *Včera jsem ti opravil to rádio*. Rozdíl je „pouze“ v tom, že jednou akcentujeme průběh děje a délku jeho trvání, podruhé tentýž děj prezentujeme v jeho završenosti.

Tento exkurz je jen pokusem o velmi stručné nastínění velmi široké a velmi dlouho (odpradávna) diskutované problematiky (nejen) jazykových kategorií, k níž existuje nepřeberné množství filozofické a lingvistické literatury. K pojmu *kategorie* srov. alespoň *Filosofický slovník* (2002), k pojmu *gramatická kategorie* Osolsobě (2017) a k pojmu *morfologická gramatická kategorie* viz zejména Dokulil (1967) (kde je uvedena bohatá předchozí literatura) a nověji Kořenský (1994).

1.1 Dvojí základní rozlišení sloves založené na jejich vidových vlastnostech

Česká slovesa lze s ohledem na vid rozdělit především dvěma způsoby: **1)** na dokonavá a nedokonavá a **2)** na párová a nepárová, přičemž právě jen slovesa vidově párová zakládají gramatickou kategorii vidu, jsou postačující i nutnou podmínkou její existence: kdyby – teoreticky vzato – byla jen slovesa párová, gramatická kategorie vidu by existovala; kdyby však byla jen slovesa nepárová, pak bychom o gramatické kategorii vidu pravděpodobně nehovořili. U sloves nepárových mluvíme o vidu až jakoby na pozadí existence sloves párových.

Je však samozřejmě také pravda, že termín *sloveso vidově párové* je vynucen či motivován až existencí sloves nepárových. To ovšem na výše řečeném nic nemění.

1.1.1 ROZLIŠENÍ NA SLOVESA DOKONAVÁ A NEDOKONAVÁ

Smyslem existence gramatické kategorie vidu je nepochybně rozlišování obecných významů (jak je to u gramatických kategorií obvyklé, což už bylo naznámeno výše), rozdíl mezi dokonavostí a nedokonavostí má podklad / základ sémantický; avšak nejspolehlivějšími kritérii pro základní rozlišení / rozdělení českých sloves na dokonavá (perfektiva) a nedokonavá (imperfektiva) jsou kritéria formální (nikoli významová), zejména pak následující dvě: 1) (ne)možnost tvoření opisného / perifrastického futura a 2) (ne)možnost tvoření konstrukce fázové sloveso + infinitiv: slovesa nevytvářející opisné futurum a spojení fázové sloveso + infinitiv jsou dokonavá (**budu připravit*_{dok.}, **začnu/přestanu připravit*_{dok.}; **budou zamávat*_{dok.}, **začnou/přestanou zamávat*_{dok.}); slovesa, u nichž je toto tvoření možné, jsou nedokonavá (*budu připravovat*_{nedok.}, *začnu/přestanu připravovat*_{nedok.}; *budou mávat*_{nedok.}, *začnou/přestanou mávat*_{nedok.}).

Výjimku tvoří „nemnoho“ nedokonavých sloves s významem lineárního / jednosměrného pohybu, od nichž se vytváří velkou většinou, popř. i (takřka) výlučně futurum syntetické (nikoli opisné): *půjdu*_{nedok.} *do práce*, ne **budu jít do práce*; *pojede*_{nedok.} *do Olomouce*, ne **bude jet do Olomouce*; *ponese*_{nedok.} *prapor* (vedle *bude nést prapor*), *povede*_{nedok.} *děti do školky*, *poletí do Stuttgartu*, *poveze ženu k lékaři* atp.; řada těchto sloves se také do značné míry „brání“ vystupování v konstrukcích fázové sloveso + infinitiv: **začne jít do Prachovských skal* nebo **začnu jet do Jicína*.⁵ Vytváření opisného futura je také dosti zřídkavé u sloves násobených (*bude psávat jednou týdně fejetony do Lidovek* (ČNK)), což asi souvisí s tím, že jde o slovesa specializovaná především na referování k dějům / stavům opakujícím se v dávné / dávnější minulosti – vyskytují se velkou většinou ve tvaru préterita: *Své často polemické kritiky psával i do Vlčkovy Osvěty*, *Večer co večer sedával na břehu říčky a pískal na svou krysářskou písťalku* (ČNK).

Velmi spolehlivými kritérii pro odlišení perfektiv a imperfektiv jsou také 3) (ne)možnost užití prezentačního tvaru slovesa ve vedlejší větě časové uvozené spojkou *až* a 4) (ne)možnost užití prezentačního tvaru slovesa ve vedlejší větě závislé na slovesu *slibovat*: slovesa, jejichž prezens v daných konstrukcích stát může, jsou dokonavá (*Až opravím*_{dok.} *ty písemky, pustím si televizi*; *Slibuju, že*

5 Syntetickým futurem se detailně zabývá Bláha (2008).

je opravím _{dok.} *brzy*); slovesa, u nichž to možné není, jsou nedokonavá (**Až opravuju* _{nedok.} *ty písemky, pustím si televizi; *Slibuju, že je opravuju* _{nedok.} *brzy*).

Hlavní rozdíl mezi kritérii / testy 1) a 2) a kritérii / testy 3) a 4) je tento: u prvních dvou možnost (tvoření) indikuje nedokonavost, nemožnost dokonavost; u druhých dvou je to naopak – možnost (užití) znamená dokonavost, nemožnost nedokonavost. Obě dvojice testů „se vzájemně“ potvrzují, tj. do spívá se jimi k témuž výsledku – s největší pravděpodobností neexistuje sloveso, které by při aplikaci testů 1) nebo 2) vyšlo jako nedokonavé (resp. dokonavé), kdežto při aplikaci testů 3) nebo 4) jako vidově opačné; to je (z podstaty věci) možné jen u sloves obouvidových neboli dokonavých i nedokonavých.

Test se slovesem *slibovat* ovšem není zcela bez komplikací: Objevují se totiž i souvětí jako *Slibuju, že už tě otravuju naposledy*, popř. též *Slibuju, že už s pitím končím*, nebo dokonce i *Slibuju, že už nepiju* (všechny tři se záporným futurálním významem „*Slibuju, že už nebudu otravovat/pít*“). Na tyto „nástrahy“ je proto třeba při aplikaci tohoto testu pamatovat.

1.1.2 ROZLIŠENÍ NA SLOVESA PÁROVÁ A NEPÁROVÁ

Dalším základním vidovým rozlišením českých sloves, jdoucím napříč tím výše uvedeným, je rozlišení na slovesa vidově párová a slovesa vidově nepárová neboli slovesa, která mají svůj vidový protějšek (*psát* _{nedok.} → *napsat* _{dok.}, *zapsat* _{dok.} → *zapisovat* _{nedok.}), a slovesa, která svůj vidový protějšek nemají (*mít* _{nedok.} → 0, *spát* _{nedok.} → 0, *povraždit* _{dok.} → 0, *natrhat* _{dok.} → 0).

Obojí rozlišení lze schematicky znázornit takto:

		PERFEKTIVA	IMPERFEKTIVA
PÁROVÁ		<i>uvařit</i> <i>procistit</i>	<i>vařit</i> <i>pročistovat</i>
		<i>povraždit</i> <i>natrhat</i>	<i>vlastnit</i> <i>spát</i>
		perfektiva tantum	imperfektiva tantum

Horní polovina schématu znázorňuje postačující, nutnou a jedinou podmínku existence vidové gramatické kategorie.

Slovesa vidově nepárová jsou tedy jednak perfektiva tantum neboli slovesa bez nedokonavého protějšku (*pozabíjet*_{dok.} *zajatce*, *nastřílet*_{dok.} *hodně gólu*, *uvíznout*_{dok.}, *zhebnout*_{dok.}), jednak imperfektiva tantum neboli slovesa bez dokonavého protějšku (*vlastnit*_{nedok.}, *běžet*_{nedok.}, *páchnout*_{nedok.}, *stonat*_{nedok.}).

1.2 Vymezení vidového protějšku

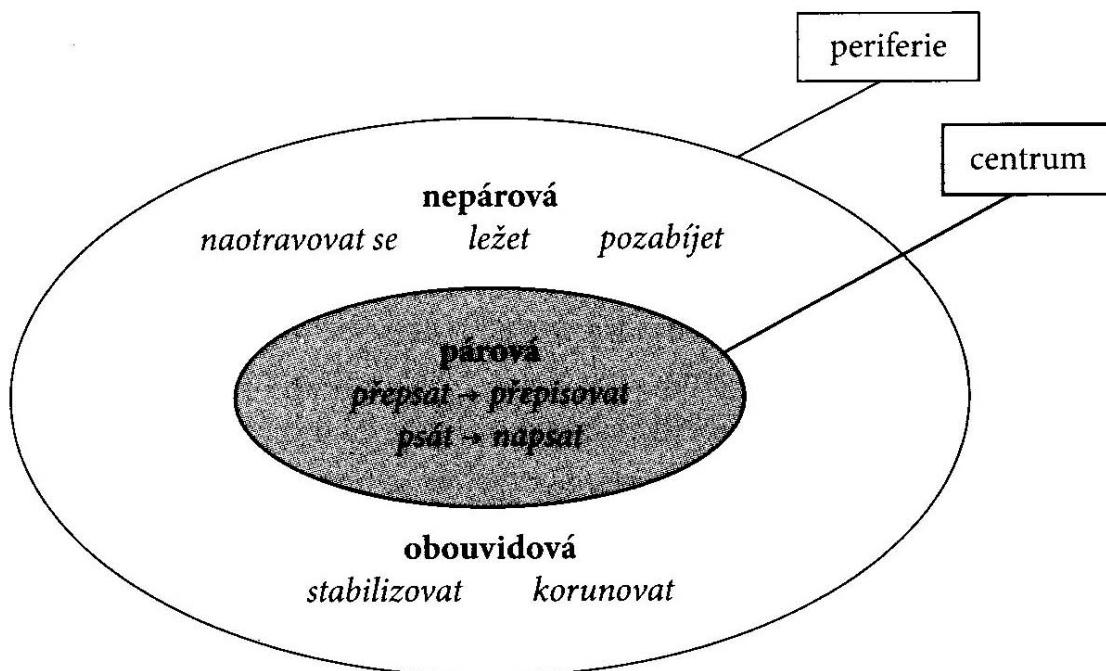
Vidovým protějškem / partnerem je takové sloveso, které má týž lexikální (slovní, slovníkový) význam a liší se pouze videm (přičemž právě lexikálně významová totožnost je nutnou podmínkou pro považování vidu za kategorii gramatickou): sloveso *ukrást*_{dok.} je vidovým protějškem / partnerem slovesa *krást*_{nedok.}, neboť obě slovesa mají týž lexikální význam, o čemž svědčí to, že jsou obě schopna referovat / odkazovat k téže mimojazykové skutečnosti, k témuž ději, k též události (kdy někdo někoho o něco připravil, např. *Pépi Kapsa ukradl panu Královi peníze*) – rozdíl je pouze v tom, že imperfektivum zachycuje danou událost v jejím průběhu, jako „právě“ probíhající (*Když Pépi kradl Královi peníze, ...*), kdežto perfektivum ji zachycuje jako (už) završenou, došlou svého výsledku / rezultátu (*Když Pépi ukradl Královi peníze, ...*). Podobně sloveso *vynášet*_{nedok.} *skřín z bytu* je vidovým protějškem ke slovesu *vynést*_{dok.}, neboť obě vyjadřují tutéž událost (transport skříně z bytu ven), až na to, že imperfektivum signalizuje, že se tato událost nachází, nacházela či bude nacházet někde mezi svým započetím a zakončením (*právě teď vynáší; právě když vynášel; až bude vynášet*), zatímco perfektivum signalizuje, že tato událost (už) byla či bude zakončena, dokonána, završena (*když vynesl; až vynese*).

1.3 Centrum a periferie vidové soustavy

Slovesa párová, utvářející tzv. vidové dvojice / páry (*psát*_{nedok.} *dopis – napsat*_{dok.} *dopis, podepsat se*_{dok.} – *podepisovat se*_{nedok.}), jsou centrem, jádrem vidové soustavy češtiny, neboť právě ona umožňují pojímat vid jako gramatickou kategorii (interpretovat / chápát vidové rozdíly jako věc povahy gramatické), a to právě proto, že pouze u nich se skutečně (jaksi „čistě“) realizuje vidový protiklad – je „vykrytalizován“, vyhraněn v důsledku (či na podkladě) shody v lexikálním významu, jakoby vyvstává z této shody: kupř. lexikálně význa-

mová shoda mezi *ničit*_{nedok.} – *zničit*_{dok.} či *vytvářet*_{nedok.} – *vytvořit*_{dok.} dává vyniknout rozdílu mezi nedokonavostí a dokonavostí; zjednodušeně řečeno nedokonavost takovýchto imperfektiv se vlivem jejich konfrontace s příslušnými (stejnovýznamovými) perfektivy významově vyhraňuje jako „probíhání daného děje, resp. směřování / spění k jeho výsledku“ (*ničí/vytváří velké dílo*) a dokonavost takovýchto perfektiv se na základě téhož „konfrontačního“ principu sémanticky formuje jako „dosažení výsledku téhož děje“ (*zničí/vytvoří velké dílo*). Periferií, okrajem vidové soustavy čestiny jsou slovesa nepárová, neboť u nich se příslušný protiklad / rozdíl právě popsaným způsobem nerealizuje – rozdíl mezi nedokonavostí a dokonavostí je tu jakoby „zkreslen“, „narušen“ odlišností v lexikálním významu (srov. např. rozdíl mezi imperfektivy tantum *stát*, *váhat* a perfektivy tantum *postát*, *zaváhat*), anebo jinak řečeno: nedokonavost / dokonavost určitého slovesa nemůže „náležitě“ vyniknout, pokud se tak neděje v konfrontaci s jiným slovesem, které se od něj odlišuje právě jen videm. K periferii je namísto počítat i slovesa obouvidová (*stabilizovat*_{dok. i nedok.}, *korunovat*_{dok. i nedok.}), avšak ne proto, že by byla nepárová, ale pro jejich neschopnost formálně signalizovat vidový protiklad.⁶

Vztah centra a periferie vidové soustavy lze schematicky znázornit takto:

6 To, že je nepárových i obouvidových sloves mnoho, není nijak v rozporu s jejich řazením na periferii vidové soustavy; podstata jejich perifernosti spočívá právě v tom, že

1.4 Vidová korelace

Sloves vidově párových je velmi početná skupina: *vyrobit*_{dok.} – *vyrábět*_{nedok.}, *zhотовит*_{dok.} – *zhотововат*_{nedok.}, *opravit*_{dok.} – *opravovat*_{nedok.}, *obnovit*_{dok.} – *обнововат*_{nedok.}, *pozměnit*_{dok.} – *поменять*_{nedok.}, *zneškodnit*_{dok.} – *зашкоднить*_{nedok.}; *tvořit*_{nedok.} – *вytvořit*_{dok.}, *dělat*_{nedok.} – *udělat*_{dok.}, *ničit*_{nedok.} – *zničit*_{dok.}, *měnit*_{nedok.} – *změnit*_{dok.} atd. Tato mohutná množina vidových párů se někdy nazývá korelační řada, resp. vidová korelace (což je starý – obecně známý – strukturalistický termín / pojem). S ohledem na tento termín / pojem nejde jen o to, že by se členy příslušného gramatického páru měly shodovat v lexikálním významu (a že by se tedy měly lišit jen významem gramatickým), ale měly by být také ve vztahu tzv. privativní opozice neboli ve vztahu příznakový versus bezpříznakový / nepříznakový člen.

Exkurz: O (ne)příznakovosti u gramatických kategorií

Příznakovým členem privativní opozice je ten, který vždy nutně (při každém použití) vyjadřuje jeden ze dvou opozičních významů konstituujících, zakládajících příslušnou gramatickou kategorii. K němu bezpříznakovým je ten, který platnost tohoto významu ani nutně netvrdí, ani nutně nevylučuje a zároveň je jediným prostředkem pro vyjádření druhého opozičního významu:

Kupř. u kategorie substantivního čísla neboli u protikladu singularita (počet jedna) versus pluralita (více než jedna) je příznakový plurál a bezpříznakový singulár, neboť např. z výpovědi *Rozbalil si dárky*_{plur.} nutně plyne, že nebyl jen jeden, kdežto singulár téhož substantiva může odkazovat jak k počtu jedna: *Dodělám babičce ten dárek*_{sing.} (vnuček má na mysli právě ten **jeden** určitý), tak i k počtu více než jedna: *Nějaký ten dárek*_{sing.} už pro něj mám [z pretestu *Nějaký ten* je přinejmenším velmi pravděpodobné (ne-li spíš jisté), že nejde jen o jeden dárek]. U kategorie slovesného času je příznakové futurum a bezpříznakový prezens: z výpovědi *Pojedu do Prahy* je zřejmé, že má mluvčí na mysli děj následující po okamžiku komunikačního aktu, následující až po pronesení dané výpovědi, zatímco prezens *jedu*_{nedok.}

nerealizují formálně-významovou vidovou distinkci jako *uvařit*_{dok.} – *vařit*_{nedok.} nebo *pročistit*_{dok.} – *pročistovat*_{nedok.}.

vyjadřuje jak děj právě probíhající, aktuálně přítomný (*Právě jedu prez. do Prahy*), tak i děj budoucí (*Dnes odpoledne jedu prez. do Prahy*). U „způsobového“ protikladu indikativ – imperativ vykazuje známky bezpříznakovosti indikativ: věta *Luba si obuje* indik. *boty* může fungovat jako prosté, „pouhé“ konstatování, oznámení budoucího děje, ale také jako výzva, stimul k uskutečnění daného děje; imperativní *Lubo, obuj si* imper. *boty* je nutně výzvou (nikdy ne jen „pouhým“ konstatováním), a proto se imperativ jeví jako člen příznakový. Tzv. frekventativa (*vařívat, spávat, slavívat ...*) jsou ve vztahu ke svým základovým slovesům, tzv. prostým imperfektivům (*vařit, spát, slavit ...*), příznaková, neboť pokaždé vyjadřují opakovanost, víceré uskutečnění děje (*Babička nám vařívala svíčkovou*); prostá imperfektiva jsou schopna referovat jednak k ději jednomu (*Včera nám vařila svíčkovou*), jednak k ději vícenásobnému (*Často nám vařila svíčkovou*). Vztah mezi příznakovým a bezpříznakovým členem do jisté míry napodobuje i pádová opozice vokativ – nominativ, a to tím, že nominativ funkci vokativu plnit může (*Koudelko* _{vok.}, *pojd' k tabuli*; ale také *Koudelka* _{nom.}, *pojd' k tabuli*), kdežto naopak to neplatí (*Koudelka* _{nom.} *jde k tabuli*, ale **Koudelko* _{vok.} *jde k tabuli*).

Příslušná gramatická kategorie, v jejímž rámci nacházíme privativní opozici, samozřejmě nemusí nutně sestávat jen ze dvou významů, ale mohou ji konstituovat ještě další opoziční významy (jak to lze pozorovat u času, způsobu, pádu a jinde).

Perfektivum bývá považováno za příznakový člen privativní opozice, protože má vždy, nutně, při každém užití význam dokonavosti, završenosti: *Pane vrchní, zaplatím*; imperfektivum bývá naopak pokládáno za člen bezpříznakový / nepříznakový, poněvadž někdy vyjadřuje nedokonavost, průběh: *Když jsem včera platil, pohádal jsem se s vrchním*, ale někdy také dokonavost: „*Vy už jste mi to platil?*“ ptá se vrchní odcházejícího hosta – tazateli nejde o (ne) probíhání děje, ale o jeho (ne)završení.

Je třeba dodat, že koncept privativní opozice (neboli binárních protikladů gramatických forem) rozhodně není v jazykovědě všeobecně sdílen a uznáván, ale „dočkal se“ i řady kritických komentářů. K pojetí protikladu příznakovost – bezpříznakovost (nejen u vidu) srov. např. Jakobson (1971, s. 15), Dostál (1954, s. 15n.), Dokulil (1958), Novák (1959), Kopečný (1962, s. 8–10), Comrie (1976, s. 111–122) nebo Filip (1999, s. 187n.).

1.5 Obecné sémantické aspekty kategorie vidu

Tento oddíl pojednává o lexikálně sémantických základech vidového protikladu a o dvou možnostech / způsobech významového vymezení dokonavosti a nedokonavosti.

1.5.1 VÝZNAM ZMĚNY JAKO ZÁKLAD PRO KONSTITUOVÁNÍ VIDOVÉ OPOZICE

To, zda je určité sloveso vidově párové, anebo nepárové, závisí především (i když zdaleka ne jenom) na jeho lexikálním významu. Přibližně platí, že (takřka) nutnou podmínkou pro vidovou párovost je tzv. **mutačnost** slovesného významu.

Exkurz: O slovesech (ne)mutačních

Jako mutační / událostní označujeme ta slovesa, která vyjadřují **změnu** neboli přechod / tranzici (zpravidla) nějakého účastníka děje (jeho subjektu či objektu) z nějaké situace výchozí, počáteční do situace výsledné, závěrové: např. slovesa jako *(s)tvořit člověka, počít dítě, (vy)tvořit dílo, vyrobit draka, (vy)budovat město, postavit dům, vymyslet metodu, založit spolek, (u)šít košili, (u)vařit polévku, napsat knihu, vzniknout* (o politické straně), *(z)rodit se* (o touze) atp. (neboli slovesa označující vznik) vyjadřují přechod ze situace ‚nebýt/neexistovat‘ do situace ‚být/existovat‘. Naopak slovesa jako *zabít člověka, (z)ničit výrobek, (z)likvidovat opozici, popravit vraha, (z)bourat dům, vypálit vesnici, (se)šrotovat auto, zaniknout* (o jazyku), *umřít* (o dědečkovi), *(s)hořet* (o domu) atp. (neboli slovesa označující zánik) vyjadřují přechod ze situace ‚být/existovat‘ do situace ‚nebýt/neexistovat‘. Jiná mutační / událostní slovesa vyjadřují změnu místa (*odejít, přestěhovat se, přemístit, vložit, vyjmout*), jiná změnu kvality (*((ze)žloutnout, vyčistit, zvětšit, (z)krášlit, vybílit*), další změnu vlastnictví (*koupit, prodat, získat, ztratit, pozbýt*), a existují i jiné typy změn. Jsou i taková mutační slovesa, u nichž nejde ani o změnu subjektu, ani o změnu objektu (*rozednilo se, setmělo se*).

Vedle sloves mutačních rozlišujeme ještě slovesa jednoduše procesuální (*zvonit, mluvit, diskutovat, jet, cválat ...*) a slovesa stavová (*sedět, ležet, spát, vlastnit, sousedit ...*). Ve struktuře lexikálního významu těchto dvou slovesních skupin není přítomen význam změny.

S právě nastíněnou klasifikací slovesných významů se lze podrobněji seznámit zejména v Daneš (1971), Daneš – Hlavsa (1981, s. 71–72) a Daneš (1985, s. 12–13). Třída mutací / událostí je do značné míry obdobou kupř. von Wrightových *events* (1963) či Vendlerových *accomplishments* a *achievements* (1957). Mutačnost je také nemálo podobná tzv. teličnosti / telicitě (Garey (1957), Krifka (1998), Filip (1999) aj., stručně a přehledně o tomto pojmu pojednává Biskup (2017)).

Pojmy *(ne)mutačnost* a *(a)teličnost* / *(a)telicita* 1) jsou si na jednu stranu velmi podobné, blízké (řekněme ve své základní definici); 2) na druhou stranu se od sebe také podstatně liší (řekněme v rozsahu svého užívání): **Ad 1)** velmi těsný vztah mezi nimi spočívá zejména v korespondenci mezi závěrovou situací (u mutace) a télosem / cílem (u teličnosti); **Ad 2)** jak perfektiva jako *usít košili, spravit boty*, tak imperfektiva jako *šít košili, spravovat boty* jsou ve všech vidových koncepcích pracujících s pojmem *mutace* považována za slovesa mutační, a to proto, že oba členy vidového páru mají / nesou / vyjadřují význam závěrové situace, resp. rezultátu, cíle (vlastně télosu) daného děje („košile je, „boty jsou (opět) v pořádku“), byť příslušná imperfektiva tento cíl nevyjadřují jako (už) dosažený. Ve vidových koncepcích pracujících s pojmem *teličnost* jsou však případy jako *šít košili, spravovat boty* častěji (i když ne vždy) považovány za slovesa atelická, a to právě proto, že nesignalizují **dosažení** daného cíle. Podobných rozdílů v aplikování pojmu *(ne)mutačnost* a *(a)teličnost* by bylo možné uvést početnou řadu.

Je pravda, že především v západní zahraniční aspektologické literatuře se (nejen) dnes pracuje takřka výhradně s teličností (*telicity*), a skoro vůbec s mutačností. Přesto však dávám v tomto textu přednost mutačnosti; jeví se mi jako jednoznačnější, méně „zatížená“, což je jistě dánno i její menší rozšířeností. Skloubit oba pojmy v jedné vidové koncepci tak, aby se vhodně doplňovaly, by bylo dosti nesnadné.

Velkou (až naprostou) většinu sloves vidových párových tedy tvorí slovesa mutační. Proto lze říci, že právě na těchto slovesech je gramatická kategorie vidu založena, že právě na nich stojí – jako by existovala právě pro ně a v důsledku jejich existence. Anebo jinak, názorněji a detailněji vyjádřeno: změny vyjadřované mutačními slovesy sestávají ze tří složek: 1) z počáteční, výchozí situace, 3) z výsledné, závěrové situace a 2) z toho, co je mezi tím neboli z vlastního přechodu mezi oběma situacemi, z toho, co se děje mezi východiskem a výsledkem dané změny (přičemž tento vlastní přechod

lze interpretovat jako příčinu příslušného výsledku). Např. změna „připravit bramborou kaši“ se skládá z 1) východiska „kaše není“, z 3) výsledku „kaše je“ a z 2) přechodové fáze „oloupat a nakrájet brambory + uvařit a slít brambory + přidat máslo + rozmačkat brambory + vlít horké mléko + rozkvetlat brambory“. Existence změn a jejich vyjádření (mutačních sloves) vyvolává potřebu rozlišovat zejména mezi fázemi 2) a 3), mezi průběhem změny a jejím završením, výsledkem. Tuto potřebu je možné považovat za příčinu existence gramatické kategorie vidu. Smyslem / účelem vidu je tedy uspokojit tuto potřebu formálními jazykovými prostředky.

Slovesa nemutační mají v množině sloves párových relativně jen nevelký podíl, např. *zaznít*^{dok.} → *zaznít*^{nedok.}, *zachvět se*^{dok.} → *zachvívat se*^{nedok.}, *zahrmet*^{dok.} → *zahřmívat*^{nedok.}, *prodlít*^{dok.} → *prodlívat*^{nedok.}, *pobýt*^{dok.} → *pobývat*^{nedok.}, *přespát*^{dok.} → *přespávat*^{nedok.} – věty jako *Pobud'*^{dok.} ještě chvíli, *Prodlel'*^{dok.} tam dlouhou dobu, *Přespal* v lese či *Koruna stromu se ve větru zachívá*^{nedok.} nevyjadřují změnu účastníka děje (*pobud'*, *prodlel'*, *přespal*), popř. směřování k nějakému výsledku (*zachívá se*).⁷

Zdaleka ne všechna mutační slovesa jsou párová, např. *pozabíjet*^{dok.}, *postřílet*^{dok.}, *natrhat*^{dok.}, *nalovit*^{dok.}, *přiutrávit*^{dok.}, *přizabit*^{dok.} ... Třebaže mutačnost sloveso sémanticky dobře disponuje pro vidovou párovost, k uvedeným perfektivům se nedokonavé protějšky nepřitvářejí.

Poměr mezi (ne)párovostí a (ne)motačností lze schematicky vyjádřit přibližně takto:

PÁROVÁ	NEPÁROVÁ
mutační	nemutační

7 V různých vidových koncepcích lze však nacházet různé názory na to, která slovesa či slovesné typy se (ne)účastní vidové korelace. Kupř. Jarošová (2013) předkládá argumenty, proč je (podle jejího názoru) namísto považovat slovesné dvojice typu *kývat* – *zakývat*, *mávat* – *zamávat*, *smát se* – *zasmát se*, *kašlat* – *zakašlat*, *volat* – *zavolat*, *křičet* – *zakřičet* za vidové páry.

1.5.2 DOKONAVOST A NEDOKONAVOST Z HLEDISKA VÝZNAMOVÉHO (DVA MOŽNÉ ZPŮSOBY VYMEZENÍ VIDOVÝCH VÝZNAMŮ)

Při pokusu o definování / vymezení významů dokonavosti a nedokonavosti je možné postupovat v podstatě dvojím způsobem: **1)** bud' se můžeme snažit vymezit / vystihnout dokonavost a nedokonavost se zřením ke všem slovesům daného vidu, na základě všech dokonavých a všech nedokonavých sloves (tedy i těch nepárových), neboli tak, aby tyto definice měly skutečně obecnou platnost, aby byly vztáhnutelné na jakékoli sloveso příslušného vidu; **2)** anebo budeme oba významy vymezovat pouze na základě sloves párových (jimiž jsou naprostou většinou slovesa mutační), neboli pouze s ohledem na ta slovesa, u nichž je vidový rozdíl opravdu realizován (explicitně vyjadřován) existencí / používáním dvou protikladných jednotek (*tát* _{nedok.} → *roztát* _{dok.}, *roztát* _{dok.} → *roztávat* _{nedok.}, *uskutečnit* _{dok.} → *uskutečňovat* _{nedok.}, *realizovat* _{nedok.} → *zrealizovat* _{dok.} atp.).

1.5.2.1 K VYMEZENÍ PRVNÍHO TYPU

Při tomto vymezování by bylo třeba brát ohled na perfektiva a imperfektiva všech tří základních obecně sémantických slovesních skupin – na slovesa mutační (*obléknout se* _{dok.} – *oblékat se* _{nedok.}), slovesa jednoduše procesuální (*hádat se* _{nedok.} – *pohádat se* _{dok.}) a slovesa stavová / nedějová (*sedět* _{nedok.} – *posedět* _{dok.}). Definice (sémantiky) nedokonavosti by tedy musela zohledňovat i rozdíl mezi (resp. musela by abstrahovat, odhlížet od rozdílu mezi) *obléká se*, *hádá se* a *sedí* a definice (sémantiky) dokonavosti zase rozdíl mezi *oblékl se*, *pohádal se* a *poseděl*, přičemž rozdíl mezi nedokonavostí uvedených tří imperfektiv a rozdíl mezi dokonavostí uvedených tří perfektiv je dán právě podstatným rozdílem v jejich obecné lexikální sémantice – především jde pak o to, že slovesa jako *oblékat se*/*obléknout se* (mutační) obsahují ve svém významu sémantický rys výsledku / rezultátu, zatímco o slovesech jako *hádat se*, *pohádat se* (jednoduše procesuálních) a o slovesech jako *sedět*, *posedět* (stavových) to neplatí. S ohledem na všechna imperfektiva – párová i nepárová, mutační i nemutační – lze tedy nedokonavost nejadekvátněji popsat asi jako trvání, plynutí daného děje či stavu (např. *Právě se oblékají*, *Právě se hádají*, *Právě tam sedí*); dokonavost je se zřením ke všem perfektivům nejlépe interpretovatelná jako ohraničenost, vymezenost či omezenost příslušného

děje / stavu (např. *Když se oblékli* / *Když se do krve pohádali* / *Když pořádně poseděli, rozešli se do svých domovů* = „po skončení děje / stavu se rozešli“).

1.5.2.2 K VYMEZENÍ DRUHÉHO TYPU

Jsem toho názoru, že k významové podstatě gramatické kategorie vidu, k sémantickému jádru vidové opozice (neboli k prototypické dokonavosti a nedokonavosti) lze dospět jen při zaměření pozornosti na ta slovesa, u nichž se vidový protiklad skutečně (jaksi „čistě“) realizuje (při zachování lexikálně sémantické totožnosti), a takovými slovesy jsou naprostou většinou slovesa mutační. Při koncentraci na tato slovesa lze nedokonavost popsat jako směřování, spění k výsledku daného děje [např. *Opravuje mi* / *Čistí mi hodinky* = směřování k jejich funkčnosti, čistotě (výsledek děje)] a dokonavost jako dosažení tohoto výsledku [*Opravil mi* / *Vyčistil mi hodinky* = už jsou (zase) funkční, čisté (výsledek bylo dosaženo)].⁸

Kategorie vidu (vidové rozdíly) je postavena na mutačnosti podobně, jako je třeba kategorie substantivního čísla (rozdíl mezi singulárem a plurálem) postavena na počitatelnosti. Významy singuláru a plurálu – „výskyt v počtu jedna“ versus „výskyt v počtu více než jedna“ – jsou definovány právě jen s ohledem na substantiva počitatelná. To znamená, že na významové vymezení singularity nemá vliv např. singulár abstrakta *dobrosrdečnost* či singulár látkového jména *vzduch* nebo že na významové vymezení plurality nemají vliv např. plurály jako *Vody se valily na jejich obydlí* či *Nad krajinou se stahovala mračna*. Právě v důsledku toho mohla „náležitě“ vyniknout sémantická podstata číselného protikladu, a tak by tomu myslím mělo být (analogicky) i při vymezování významů vidových.

2. Významy a funkce nedokonavých a dokonavých tvarů

Nedokonavé / dokonavé tvary nejsou významově / funkčně jednoznačné, nýbrž jsou schopny nejrůznější reference, mohou reflektovat různé „způsoby existence“ daného děje: Kupř. věta *Dan za mě platí* _{nedok.} útratu může odkazovat k různým skutečnostem: 1) k aktuálnímu, právě probíhajícímu ději („ted‘

8 K tomu srov. např. Daneš (1985, s. 15n.).

právě / v tuto chvíli za mě platí“), **2)** k obvyklému, opakujícímu se, pravidelnému ději („často/vždycky za mě platí“) nebo též **3)** k ději dosud nenastalému, budoucímu („zaplatí za mě útratu“). Tato nejednoznačnost perfektiv / imperfektiv nekomplikuje dorozumění, neboť je dostatečně eliminována či odstraňována kontextem a/nebo konsituací. Patří do oblasti tzv. jazykové ekonomie.

Řeknu-li příteli v restauraci *Dan za mě platí útratu* v situaci, kdy Dan dává vrchnímu peníze, a ukážu-li přitom (hlavou / pohledem / rukou) na tuto situaci, je jasné, že jde o referování k právě probíhajícímu ději (přičemž tuto referenci je možné ještě zdůraznit slovem *právě*: *Dan za mě právě platí útratu*). Je-li sloveso rozvito adverbiem *často/vždycky* (*Dan za mě často/vždycky platí útratu*) anebo řeknu-li v restauraci příteli *Dan za mě platí útratu* v situaci, kdy tam Dan s námi není, je zřejmé, že nejde o referování k aktuálnímu ději. Řeknu-li *Dan za mě (dneska) platí útratu* v situaci, kdy máme teprve v plánu jít s Danem do restaurace, je evidentní, že se hovoří o ději budoucím.

2.1 Významy a funkce tvarů nedokonavých

Imperfektiva velmi často referují **1)** k průběhu (resp. trvání) jednoho konkrétního děje (resp. stavu), přičemž subjekt a/nebo objekt daného děje / stavu může být v singuláru i v plurálu: *Koudelka (po tréninku) uklízí balón*, *Koudelka uklízí balóny*, *Koudelka a Hanák uklízejí balón*, *Koudelka a Hanák uklízejí balóny*. Imperfektiva též často odkazují **2)** k ději / stavu opakovánemu, vícenásobnému (přičemž o čísle / počtu subjektu / objektu platí totéž co výše): *Včera jsem (po dětech) několikrát uklízela pokojíček*, *Včera jsem několikrát uklízela pokojíčky*, *Včera jsme několikrát uklízeli pokojíček*, *Včera jsme několikrát uklízeli pokojíčky*. Další funkcí imperfektiv je **3)** vyjadřovat děje / stavy neaktuální, nekonkrétní, uzuální, přičemž pojmem neaktuálního / nekonkrétního děje se často míní dlouhodobé / dlouhodobější opakování, popř. i pravidelné vykonávání nějakého děje: *Rada Vacátko chytal vrahy*, *Poručík Columbo vyšetřuje vraždy*, *Edison spal čtyři hodiny denně*, *Každý den si nařizuje budíček*, *Už budu mamince pomáhat*. V rámci dějů neaktuálních jde dosti často o **3a)** vyjadřování profese, zaměstnání daného subjektu: *Já opravuju stroje a moje žena šije* („je opravář strojů a jeho žena švadlena“), *Teta celý život učila na základní škole* („byla učitelka“), *Táta pracuje na šachtě* („je horník“). Dosti často jde také o **3b)** vyjadřování

schopnosti subjektu vykonávat příslušný děj: *Dělá šedesát kliků za minutu* (,je schopen je dělat‘), *Už počítá do tisíce* (,je schopen (na)počítat do tisíce‘), *Ještě si [babička] vaří sama* (,ještě je schopna (u)vařit si sama‘). Do třídy neaktuálních dějů bývá též řazeno 3c) dlouhodobější nesouvislé (přerušované) vykonávání nějakého děje: *Disertační práci zatím píšu asi půl roku*, *V současné době pracuje na svém druhém románu*, *Na křest se připravoval dva roky*, *Budeme ten dům stavět asi rok*. Nedokonavá slovesa někdy svou kladnou formou 4) vyjadřují i (dlouhodobější) nevykonávání daného děje: *Už mi to posíláš asi půl roku (ale pořád mi nic nepřišlo)*, *To větší auto kupuje už asi pět let (Podle mě k tomu nikdy nedojde)*, *Já už přehazuju gumy na autě asi tjeden, a ještě jsem se k tomu nedostal* (autentický mluvený doklad). V souladu se svým statusem nepříznakového člena vidové opozice imperfektiva mnohdy 5) fungují jako perfektiva (konkurují jim) neboli vyjadřují završenost děje: *Já už jsem vám to platil* (,zaplatil‘), *Už jsi ty brambory solil?* (,osolil‘), *Určitě jsem ti to půjčoval* (,půjčil‘).

2.2 Významy a funkce tvarů dokonavých

Perfektiva funkčně / významově zčásti „kopírují“ imperfektiva; ta jsou však významově, resp. referenčně bohatší, což souvisí i s jejich nepříznakovostí.

Také perfektiva velmi často referují 1) k jednomu konkrétnímu ději / stavu: *Koudelka (a Hanák) po tréninku uklidil(i) / uklidí balón(y)*; *Koudelka (a Hanák) po tréninku poseděl / posedí v hospodě*. Časté je též odkazování 2) k ději / stavu opakovanému, vícečetnému: *Včera jsem / jsme po dětech několikrát uklidila / uklidili pokojíček / pokojíčky*. Perfektiva vyjadřují i 3) děje / stavy neaktuální: *Kdykoli o to požádal, vyhověli mu*; *Pokaždé ho odmítou*. V rámci neaktuálnosti má výrazné zastoupení 3a) vyjadřování schopnosti subjektu děje: *Sní dvacet knedlíků*, *Sulejmanoglu stále zvedne 120 kg v nadhozu*, a také 3b) vyjadřování výsledku dlouhodobějšího nesouvislého (přerušovaného) děje: *Disertačku napsal asi za dva roky*, *Ke křtu ho u Salvátora připravil (během dvou let) Halík*.

3. Morfologické prostředky utváření a vytváření vidové soustavy, zejména pak vidové korelace

Formálně-sémantická distinkce dokonavosti a nedokonavosti, reprezentovatelná případy jako *plánovat* _{nedok.} – *naplánovat* _{dok.}, *holit se* _{nedok.} – *oholit se* _{dok.},

ladit _{nedok.} – *naladit* _{dok.} nebo *vyvrtat* _{dok.} – *vyvrtávat* _{nedok.}, *přereformulovat* _{dok.} – *přereformulovávat* _{nedok.}, *obnovit* _{dok.} – *obnovovat* _{nedok.} (tedy vidově korelačními páry), je formálně morfologicky založena na dvou derivačních prostředcích / postupech, prefixaci a (re)sufixaci, přičemž prefixace je těsně spjata s dokonavostí, kdežto sufixace s nedokonavostí. Ovšem i o mnoha nekorelačních (neboli vidově nepárových) prvcích vidové soustavy platí, že je jejich vidová hodnota založena na prefixaci nebo sufixaci (*odpřednášet* _{dok.}, *povraždit* _{dok.}, *bruslit* _{nedok.}, *stanovat* _{nedok.} ...). Pak zbývají už jen ty prvky vidové soustavy, jejichž vidová hodnota s prefixací / sufixací nijak nesouvisí – neodvozená slovesa jako *psát* _{nedok.}, *stát* _{nedok.}, *vát* _{nedok.}, *šíť* _{nedok.}, *dát* _{dok.}, *žít* _{nedok.} ...; některá z nich jsou párová (*psát*, *šíť*, *dát* ...), některá nepárová (*stát*, *vát*, *žít* ...).

3.1 Prefixace a dokonavost (podíl slovesné prefixace na u-/vytváření vidové soustavy, zejména vidové korelace)

Za slovesnou prefixaci považuji jakoukoli účast prefixu při vytváření slovesa. Předpona se může k slovotvornému základu připojovat sama [což se děje pouze u deverbativ, kdy je také připojení pouhé předpony (a ničeho jiného) výrazně většinovým způsobem tvoření: *lít* → *přilít* _{dok.}, *trápit* → *potrápit* _{dok.}, *přednášet* → *odpřednášet* _{dok.}, *zavírat* → *pozavírat* _{dok.}, *řešit* _{nedok.} → *vyřešit* _{dok.}] anebo se připojuje společně s příponou a/nebo reflexivním morfémem [což se děje jednak u deverbativ: *slyšet* → *zaslechnout* _{dok.}, *pršet* → *rozpršet se* _{dok.}, *hledět* → *rozhlednout se* _{dok.}; jednak (a v tomto případě nutně) při tvoření od jiného slovního druhu: *plot* → *oplotit* _{dok.}, *střecha* → *zastřešit* _{dok.}, *nesnadný* → *znesnadnit* _{dok.}, *lepší* → *zlepšit* _{dok.}, *dvojí* → *zdvojit* _{dok.}, *tak* → *přitakat* _{dok.}, *muž* → *vzmužit se* _{dok.}]. Jen pro úplnost dodávám, že u nedeverbativ je spoluúčast sufixace samozřejmě nutná, neboť zajišťuje přechod k slovnímu druhu slovesa. Pokud jde o deverbativa, může být základem prefixace jak imperfektivum (*točit* _{nedok.} → *natočit* _{dok.}, *mixovat* _{nedok.} → *rozmixovat* _{dok.}, *stěhovat* _{nedok.} → *vystěhovat* _{dok.}), tak perfektivum (*prodat* _{dok.} → *rozprodat* _{dok.}, *uklidit* _{dok.} → *douklidit* _{dok.}, *vychovat* _{dok.} → *převychovat* _{dok.}, *padnout* _{dok.} → *propadnout se* _{dok.}, *písknout* _{dok.} → *upísknout se* _{dok.}), přičemž první případ je mnohem častější. Výsledkem připojení prefixu je vždy perfektivum, avšak pouze v případech, kdy je fundující sloveso nedokonavé, lze hovořit o tom, že prefix perfektivizuje. Hlavní úlohou slovesné prefixace je bezpochyby tvoření „nových“ sloves, „nových“ slovesních prvků slovní zásoby; její povaha je tedy slovotvorná, nikoli tva-

rotvorná, resp. gramatická.⁹ Máme-li však nahlédnout slovesnou prefixaci s ohledem na její roli při utváření vidové soustavy současné češtiny, můžeme říci následující: V této souvislosti spočívá její hlavní úloha v tom, že produkuje (téměř výhradně) slovesa dokonavá. Tím ovšem také umožňuje existenci jednoho z členů privativní opozice, na níž je gramatická kategorie vidu založena; jinak řečeno: příslušné dokonavé prefigáty se mohou (i když také nemusí) stát členy vidové korelace. Navíc je prefixace takřka výlučným prostředkem pro vytváření perfektiv; jediným dalším – a mnohem méně vytíženým – je sufix *-nou-*: *sprchovat se* → *sprchnout se*, *recitovat* → *recitnout*, *diskutovat* → *diskutnout*. Slovesná prefixace samozřejmě není vždy nutnou podmínkou existence (potenciálního) dokonavého členu, neboť dokonavá jsou i některá simplicia / slovesa bezpředponová (*hodit*_{dok.} → *házet*_{nedok.}, *chytit*_{dok.} → *chytat*_{nedok.}, *pustit*_{dok.} → *pouštět*_{nedok.}, *strčit*_{dok.} → *strkat*_{nedok.}, *padnout*_{dok.} → *padat*_{nedok.}, *praštit*_{dok.}, *koupit*_{dok.} → *kupovat*_{nedok.}, *půjčit*_{dok.} → *půjčovat*_{nedok.}, *dát*_{dok.} → *dávat*_{nedok.}, *nechat*_{dok.} → *nechávat*_{nedok.}). Takových sloves je však relativně velmi málo.

Případů, kdy výsledkem prefixace není perfektivum, je velmi málo. Nejvýraznější je prefixálně-sufixální typ *bolet* → *pobolívat*_{nedok.}, *stonat* → *postonávat*_{nedok.}, *kašlat* → *pokašlávat*_{nedok.}, *smrkat* → *posmrkávat*_{nedok.}, *mrkat* → *pomrkávat*_{nedok.} atd. Nedokonavé jsou také („čisté“) prefigáty *souznít*, *soucítit*, *souviset*, *odviset*, *přináležet*, *pronásledovat* a výsledek prefixálně-sufixálního tvoření *souložit* (← lože).

Roli slovesné prefixace při konstituování vidové soustavy současné češtiny lze ilustrovat následující tabulkou:

(Tučnými verzálami jsou uvedeny prefigáty účastnící se vidové korelace; další zatučněnost signalizuje účast slovesa na vidové korelaci.)

3.2 Sufixace a nedokonavost (podíl slovesné sufíxace na u-/vytváření vidové soustavy, zejména vidové korelace)

Analogicky k slovesné prefixaci je možné hovořit také o slovesné sufíxaci, kterou lze též analogicky vymezit jako jakoukoli účast přípony při vytváření slovesa. Je ovšem nepochybně, že mezi slovesnou prefixací a sufíxací jsou

9 Popř. snad přesněji řečeno: Gramatickou povahu lze prefixaci přiznat pouze v tom smyslu, že vytváří perfektiva, přičemž perfektivnost je gramatickou hodnotou; ne však

	ZÁKLADOVÉ SLOVO	DOKONAVÝ PREFIGÁT	SEKUNDÁRNÍ IMPERFEKTIVUM
ÚČAST na vidové korelací	tát _{nedok.}	ROZTÁT	roztávat
	luštit _{nedok.}	ROZLUŠТИT	0
	vázat _{nedok.}	ROZVÁZAT	rozvazovat
	prodat _{dok.}	ROZPRODAT	rozprodávat
	místo	ROZMÍSTIT	rozmisťovat
	veselý	ROZVESELIT	rozveselovat
NEÚČAST na vidové korelací	dvojí	ROZDVOJIT	rozdvojovat
	proudit _{nedok.}	rozproudit	0
	lapit _{dok.}	polapit	0
	kuráž	rozkurážit se	0
	bolavý	rozbolavět se	0

záasadní rozdíly: Slovesná prefixace je výrazně většinově – a podle mého názoru zcela / vždy – věcí slovotvorby.¹⁰ Hovoříme-li však o slovesné sufikaci, mluvíme (takřka) výhradně o tzv. kmenotvorných příponách / témaitech,¹¹

v tom smyslu, že by vytvářela gramatické tvary k fundujícím slovesům (k tomu viz podrobněji v odd. 4.1.2.3).

- 10 Případy futurálního *po-* (*pojedu*, *poneseš*, *půjde*), kdy jde o morfém čistě gramatický, jsou naprostou výjimkou a hlavně jevem zcela jiného rádu (jakož i užívání záorky *ne-*).
- 11 Případy jako *spát* → *spinkat*, *hajat* → *hajinkat*, *cucnout si* → *cucinknout si* (*piva*), *umučit* → *umučánkovat*, *dřepět* → *dřepákovanat*, *vy* → *vykat*, *oni* → *onikat* aj. (kde lze uvažovat o příponách, které nejsou kmenotvorné) jsou naprostou výjimkou.

jejichž povaha rozhodně není v první řadě slovotvorná. Primární / základní (a vždy přítomnou) funkcí kmenotvorných přípon (korespondující s jejich názvem) je vytvářet slovesný kmen, k němuž se „potom“ připojují gramatické morfemy. Jsou to přechodové prvky mezi lexikální a gramatickou složkou slovesného tvaru, jejich funkcí je tyto dvě složky spojovat, např. [(*pros + i*) + *m/š/θ/me* ...]; [(*popros + i*) + *m/š/θ/me* ...]. Vedle této (vždy přítomné) funkce spojovací účastní se kmenotvorné přípony mnohdy i vytváření „nových“ sloves, zejména adjektiv a desubstantiv (*horší* → *zhoršit*, *lano* → *slanit*; *hrubý* → *hrubnout*, *plný* → *plnit*, *pepř* → *pepřit*, *panák* → *panákovat*). V těchto případech tedy mají přípony i funkci slovotvornou. Účastní-li se tohoto tvoření pouze přípona (resp. nepřipojuje-li se současně i předpona), je výsledkem takřka výhradně nedokonavé sloveso (*hloupý* → *hloupnout*_{nedok.}, *šedivý* → *šedivět*_{nedok.}, *modrý* → *modrat*_{nedok.}, *cukr* → *cukrovat*_{nedok.}, *papír* → *papírovat*_{nedok.}, *trasa* → *trasovat*_{nedok.}, *pěna* → *pěnit*_{nedok.}, *válka* → *válčit*_{nedok.}, *brzda* → *brzdit*_{nedok.}, *dým* → *dýmat*_{nedok.}, *brod* → *brodit se*_{nedok.}, *snaha* → *snažit se*_{nedok.}), přičemž k řadě těchto imperfektiv je odvozené takové perfektivum, že je možné (v různé míře) uvažovat o korelačních párech (*hloupnout* → *zhloupnout*, *modrat* → *zmodrat*, *cukrovat* → *pocukrovat bábovku*, *brzdit* → *zabrzdit*). V souvislosti s právě uvedeným už lze tedy pozorovat i podíl slovesné sufíxace na utváření vidové soustavy, popř. dokonce i vidové korelace. Zcela zásadní roli při u-/vytváření vidové korelace hraje ovšem tvoření ze sloves, jejich (re)sufíxace a čistá imperfektivizace (*zajistit*_{dok.} → *zajišťovat*_{nedok.}, *přišít*_{dok.} → *přišívat*_{nedok.}, *dopsat*_{dok.} → *dopisovat*_{nedok.}, *zpracovat*_{dok.} → *zpracovávat*_{nedok.}...). Opomenujeme to by konečně nemělo být ani tvoření frekventativ (re)sufíxací nedokonavých sloves (*dělat*_{nedok.} → *dělávat*_{frekv.}, *nosit*_{nedok.} → *nosívat*_{frekv.}, *vidět*_{nedok.} → *vídat*_{frekv.}).

3.3 Logický vztah / poměr PREFIXACE / SUFIXACE – DOKONAVOST / NEDOKONAVOST v rámci deverbativních sloves

Bylo-li výše pojednáno o těsném vztahu mezi prefixací a perfektivitou a mezi sufíxací a imperfektivitou, podívejme se nyní, jaká je situace – co se týče poměru mezi těmito morfologickými postupy a vidovými hodnotami – ve skupině sloves odvozených od sloves, tedy v rámci deverbativ:

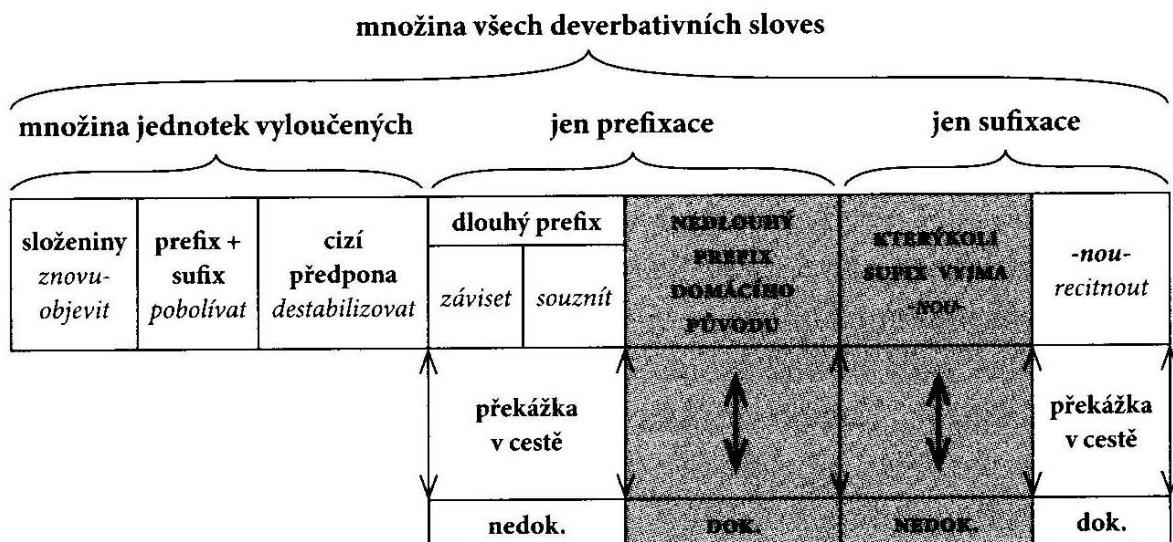
Uvažujeme-li množinu všech deverbativních sloves – a vyloučíme-li z ní všechny složeniny (*znovuobjevit, samofinancovat, polosedět* ...), jednotky považovatelné za výsledek uplatnění prefixálně-sufixálního způsobu (*posedávat, polehávat, pobolívat* ...), a deriváty vytvořené pomocí předpony cizího původu (*demotivovat, destabilizovat, demoralizovat*¹²) –, potom platí následující čtveřice (dvě dvojice) tvrzení: 1) Je-li sloveso vytvořeno z jiného slovesa prefixací,¹³ pak je – s největší pravděpodobností – dokonavé; 2) Je-li sloveso vytvořeno z jiného slovesa resufixací,¹⁴ pak je – s největší pravděpodobností – nedokonavé; 3) Deverbativní perfektivní sloveso je – s největší pravděpodobností – vytvořeno prefixací; 4) Deverbativní imperfektivní sloveso je – s největší pravděpodobností – vytvořeno resufixací.

První a druhá dvojice tvrzení jsou vzájemně odvoditelné, druhá plyne z první a naopak. Tato tvrzení ukazují, že ze způsobu vytvoření lze vyvzorovat vidovou hodnotu a z vidové hodnoty zase způsob vytvoření, ne však zcela přímočaře, bezvýjimečně, nýbrž jen „s největší pravděpodobností“: Úplné implikaci prefixace => dokonavost a nedokonavost => resufixace stojí v cestě nemnoho sloves s tzv. dlouhým prefixem (*záviset*_{nedok.}, *náležet*_{nedok.} či *záležet*_{nedok.}) či několik málo sloves s předponou *sou-* (*souviset*_{nedok.}, *souznít*_{nedok.})¹⁵ a úplné implikaci resufixace => nedokonavost a dokonavost => prefixace stojí v cestě tvoření typu *diskutovat*_{nedok.} → *diskutnout*_{dok.}, *recitovat*_{nedok.} → *recitnout*_{dok.} a především dosud nevyjasněná otázka, zda jsou okamžitá slovesa jako *tiknout*, *mrknout* či *kváknout* vytvořena ze sloves *tikat*, *mrkat* či *kvákat*, anebo zda jsou naopak ve vztahu k nim slovesy fundujícími. Nevyjasněnost této otázky ovšem působí komplikace při rozhodování, zdali členy dvojic typu *mrknout* – *mrkat* patří, či nepatří do množiny deverbativ: uznáme-li tvoření *mrknout*_{dok.} → *mrkat*_{nedok.}, pak je zpochybněna deverbativnost perfektiva, přijmeme-li naopak

-
- 12 Budeme-li tedy o těchto slovesech vůbec uvažovat (v rámci českého jazyka) jako o prefigátech; i když např. u těchto tří sloves je – myslím – toto pojetí ze synchronního hlediska dobře možné.
- 13 Sem počítám i ty případy, kdy dochází k současnemu připojení distantního morfémumu *se*, popř. *si* (*myslet* → *zamyslet se*, *čist* → *počist si*).
- 14 Sem počítám i všechny ty případy, kdy je resufixace doprovázena hláskovou alternací kořene (*urazit* → *urážet*), a také ty případy, kdy mají fundující sloveso a výsledek odvození stejnou infinitivní kmenotvornou příponu (*vybrat* → *vybírat*).
- 15 I když i tuto předponu bychom mohli označit jako dlouhou, protože je v ní přítomen diftong.

tvoření *mrkat* → *mrknout*, pak je zpochybněna deverbativnost imperfektiva. (K tomu viz Komárek 2006c)

Obsah tohoto oddílu lze schematicky vyjádřit následovně:¹⁶

4. Vidové dvojice / páry

4.1 Typy vidových dvojic

Obvykle se rozlišují dva hlavní (a velmi hojně zastoupené) typy vidových dvojic – vidové dvojice pravé / gramatické (*vyřadit* → *vyřazovat*, *přerozdělit* → *přerozdělovat*, *dát* → *dávat*) a vidové dvojice nepravé / slovotvorné (*budit* → *vzbudit*, *prát* → *vyprat*, *mýt* → *umýt*).¹⁷ Pravá vidová dvojice je taková stejnýznamová slovesná dvojice, jejíž imperfektivum je odvozené z perfektiva tzv. resufixací neboli změnou, popř. i rozšířením kmenotvorné přípony (*ponorit* → *ponořovat*, *zabodnout* → *zabodávat*, *vypracovat* → *vypracovávat*, *prodat* → *prodávat*). Průvodním jevem imperfektivizace často bývá i změna fonémového složení kořene základového slovesa (*opsat* → *opisovat*, *vytvorit* → *vytváret*, *hodit* → *házet*).¹⁸ Pro nedokonavé členy pravých vidových dvojic se vžil termín *sekundární imperfektivum*. Nepravá vidová dvojice je taková stejnýznamo-

16 Schéma je převzato z Veselý (2014a).

17 Daneš, F. et al. (1975) užívá termíny *vidové páry tvarové* a *vidové páry slovotvorné*.

18 Podrobný seznam všech možných alternací podává Esvan (2007).

vá slovesná dvojice, jejíž perfektivum je odvozené z imperfektiva prefixací (*ničit* → *zničit*, *blížit se* → *přiblížit se*, *psát* → *napsat*, *křtit* → *pokřtit*). Členy pravých vidových dvojic jsou gramatickými tvary (slovoformami) jednoho a téhož lexému (slova), kdežto členy nepravých vidových dvojic jsou reprezentanty dvou různých (byť lexikálně významově shodných) lexémů (slov). Imperfektivizační resufixace je tedy proces gramatický – přitváří další gramatické tvary k fundujícímu slovesu; kdežto prefixace je proces slovotvorný – nevytváří nové gramatické tvary k fundujícímu slovesu, ale nová slova, nové lexikální jednotky. Právě tuto skutečnost reflektují adjektiva *pravá* a *nepravá* (*vidová dvojice*): *pravá* znamená „opravdu gramatická“. Přiléhavějšími (protože explicitnějšími) jsou ovšem adjektiva *gramatická* a *slovotvorná* (*vidová dvojice*).

Je nemálo případů, kdy je dokonavý prefigát součástí vidové dvojice pravé i nepravé (*tát* → *roztát* → *roztávat*, *lepšít se* → *zlepšit se* → *zlepšovat se*, *blížit se* → *přiblížit se* → *přiblížovat se*, *mýt* → *umýt* → *umývat*). Existují i případy, kdy má jedno bezpředponové imperfektivum dva nepravé vidové protějšky (*budit* → *vzbudit* i *budit* → *probudit*, *sprchovat se* → *osprchovat se* i *sprchovat se* → *vy-sprchovat se*). A existují i velmi výjimečné případy, kdy lze uvažovat o tom, že je jedno předponové imperfektivum součástí vidové dvojice pravé i nepravé (*zkusit* → *zkoušet* → *vyzkoušet*; *Zkus/Vyzkoušej si ty šaty – Nebudu je zkoušet*).

Mnohdy se uvádí i zcela okrajový typ vidových dvojic supletivních, např. *položit* – *pokládat*, *naložit* – *nakládat*, *vyložit* – *vykládat*, *vyjít* – *vycházet*, *zajít* – *zacházet*, *přejít* – *přecházet*, *vzít* – *brát*, *převzít* – *přebírat*, vydělený na základě toho, že kořeny příslušných dvou (stejnovýznamových a vidově opačných) sloves není možné považovat za realizace téhož morfému, protože mezi nimi není možné shledávat formální souvislost, resp. je nelze interpretovat jako jeden odvozený z druhého (jako to lze třeba u kořenů /plat'/ → /plác/ u dvojice *proplatit* → *proplácat*): např. *-lož-* vs. *-klád-*.

Skupina vidových dvojic supletivních je nesourodá, a to v důsledku zařazení dvojice *vzít* – *brát*; jinak všechny ostatní dvojice jsou sourodé: *doložit* – *dokládat*, *naložit* – *nakládat*, *obložit* – *obkládat*, *odložit* – *odkládat*, *podložit* – *podkládat*, *položit* – *pokládat*, *proložit* – *prokládat* ...; *dojít* – *docházet*, *najít* – *nacházet*, *obejít* – *obcházet*, *odejít* – *odcházet*, *projít* – *procházet* ... Pár *vzít* – *brát* je namísto pokládat za složený ze dvou různých sloves, mezi nimiž není vztah fundace (jedno není vytvořeno z druhého), zatímco u všech ostatních párů je možné považovat

imperfektivum za příponovou odvozeninu z perfektiva (*složit* → *skládat*, *uložit* → *ukládat*; *sejít* → *scházet*, *přejít* → *přecházet*), a proto lze hovořit o zvláštním typu vidových dvojic pravých. Toto chápání je umožněno zejména přítomností téhož prefixu v obou slovesech (*založit* → *zakládat*, *zajít* → *zacházet*), a to i přesto, že se tematický protiklad *i – a* ani souhlásková alternace *ž – d* (*naložit* → *nakládat*) u vidových dvojic pravých jinak nevyskytuje, a také přesto, že jsou neprézentní tvary prefigátů od *jít* (*vyšel*, *vyjít* ...) atematické.

Za zvláštní vidové páry lze pokládat i slovesné dvojice jako *věset* – *pověsit* (*vraha*), *stavět* – *postavit* (*dům*), *lámat* – *zlomit* (*větev*), *krájet* – *ukrojit* (*chleba*) či *trhat* – *utrhnout* (*květinu*). Jejich perfektiva je možné interpretovat jako výsledky prefixálně-sufixálního tvoření (*stavět* → *postavit*), a to umožňuje považovat tyto dvojice za specifický typ vidových dvojic nepravých.

4.1.1 PODROBNĚJI K TECHNICE / PRINCIPŮM / PRAVIDLŮM VYTVAŘENÍ SEKUNDÁRNÍCH IMPERFEKTIV

Formální podstatou imperfektivizace je to, že je dokonavému slovesu přidělena nová dvojice kmenotvorných přípon (přípona pro kmen prémódní a přípona pro kmen minulý, infinitivní), a tak je vytvořeno sloveso nedokonavé (*zasad-í-š*, *zasad-i-l* versus *zasaz-uje-š*, *zasaz-ova-l*). Se změnou kmenotvorných přípon může být spojena i změna osobních a číselných koncovek u tvarů verba finita (*vyber-u* versus *vybírá-m*), přičemž při resuffixaci mnohdy dochází (jak už bylo řečeno výše) i k alternacím (střídání) kořenných fonémů (např. */vyplatit/* → */vyplácat/*, */zahodit/* → */zahazovat/*, */nafouknout/* → */nafukovat/*). Imperfektivizaci lze často popsat také jako převedení slovesa k jinému konjugačnímu typu – kupř. v případě dvojice *zasadit* – *zasazovat* jde o to, že k perfektivu časovanému podle vzoru *prosit* je přitvořeno imperfektivum časované podle vzoru *kupovat*. Pro vytváření sekundárních imperfektiv jsou využívány konjugační typy *kupovat*, *sázet* a *dělat*. To, kterého typu bude v konkrétním případě využito, záleží na tom, ke kterému konjugačnímu typu dané perfektivum patří. Tak např. perfektiva časovaná podle vzoru *brát* mají imperfektiva podle vzoru *dělat* (*nabrat* → *nabírat*), perfektiva časovaná podle vzoru *krýt* mají imperfektiva podle vzoru *dělat* (*přikrýt* → *přikrývat*) a perfektiva časovaná podle vzoru *prosit* mají imperfektiva podle vzoru *sázet* (*vyrazit* → *vyrážet*), popř. podle vzoru *kupovat* (*očistit* → *očišťovat*).

Možnosti tvoření sekundárních imperfektiv s ohledem na konjugační typ fundujícího perfektiva lze zachytit následující tabulkou:

KUPOVAT	<u>MAZAT</u>	<i>zavazovat, prokazovat, přepisovat</i>
	<u>TISKNOUT</u>	<i>dosahovat, poskytovat, vytahovat</i>
	<u>MINOUT</u>	<i>vysunovat, zahrnovat</i>
	<u>PROSIT</u>	<i>přemisťovat, pročistovat, obkreslovat</i>
	<u>TRPĚT</u>	<i>zabydlovat se, zadržovat</i>
	<u>SÁZET</u>	<i>přestavovat, přezkušovat</i>
SÁZET	<u>NÉST</u>	<i>vynášet, vyvážet, zavádět</i>
	<u>TISKNOUT</u>	<i>nabízet, prohlížet</i>
	<u>MINOUT</u>	<i>míjet, vyvíjet</i>
	<u>KRÝT</u>	<i>dopíjet, zabíjet</i>
	<u>PROSIT</u>	<i>odpouštět, vysoušet, zkoušet</i>
	<u>TRPĚT</u>	<i>promýšlet</i>
DĚLAT	<u>NÉST</u>	<i>rozkvétat, proplétat, zametať</i>
	<u>BRÁT</u>	<i>vybírat, přepírat, ožírat</i>
	<u>MAZAT</u>	<i>promazávat, vyřezávat, vykresávat</i>
	<u>PÉCT</u>	<i>zapékat, vytékat, provlékat</i>
	<u>UMŘÍT</u>	<i>umírat, natírat, upírat</i>
	<u>TISKNOUT</u>	<i>přitiskávat, splaskávat, zvykat si</i>
	<u>MINOUT</u>	<i>vyplývat, vysouvat</i>
	<u>ZAČÍT</u>	<i>začínat</i>
	<u>PROSIT</u>	<i>promlouvat</i>
	<u>TRPĚT</u>	<i>odléhat, prohořivat, ulpívat</i>
	<u>KRÝT</u>	<i>přikrývat, nahrávat, vyplouvat</i>
	<u>KUPOVAT</u>	<i>zpracovávat, domalovávat, odstartovávat</i>
	<u>DĚLAT</u>	<i>přidělávat, obvolávat, rozmotávat</i>

Z tabulky je mimo jiné patrné, že k některým konjugačním typům lze sekundární imperfektiva přitvářet vícerým způsobem, kdežto k některým pouze jedním: Kupř. ke slovesům konjugačního typu *mazat* lze derivovat imper-

fektiva typu *kupovat* nebo *dělat* [*zavázat* (jako *mazat*) → *zavazovat* (jako *kupovat*); *promazat* (jako *mazat*) → *promazávat* (jako *dělat*)], k slovesům typu *prosit* se odvozují imperfektiva typu *kupovat* nebo *sázet*, výjimečně i *dělat* [*přemístit* (jako *prosit*) → *přemisťovat* (jako *kupovat*); *odpustit* (jako *prosit*) → *odpouštět* (jako *sázet*); *promluvit* (jako *prosit*) → *promlouvat* (jako *dělat*)]. Na druhou stranu ke slovesům typu *péct* se tvoří pouze imperfektiva typu *dělat*, stejně tak jako ke slovesům typu *kupovat* [*zapéct* (jako *péct*) → *zapékat* (jako *dělat*); *zpracovat* (jako *kupovat*) → *zpracovávat* (jako *dělat*)].

U některých konkrétních sloves lze nalézt i dubletní tvoření, kupř. *vyzdvihnout* → *vyzdvihoval* / *vyzdvihávat*; *vysušit* → *vysoušet* / *vysušovat*; *zabodnout* → *zabodat* / *zabodávat*; *pozvednout* → *pozvedat* / *pozvedávat*; *naskyttnout se* → *naskýtat se* / *naskytovat se*; *vysunout* → *vysunovat* / *vysouvat*.

4.1.2 VIDOVÉ DVOJICE NEPRAVÉ / SLOVOTVORNÉ

V rámci vidových dvojic nepravých lze lišit dvojice s předponou subsumpční (*blížit se* → *přiblížit se*) a dvojice s předponou významově prázdnou (*končit* → *skončit*).

4.1.2.1 NEPRAVÉ VIDOVÉ DVOJICE S PŘEDPONOU SUBSUMPČNÍ

O subsumpci, resp. o subsumpční předponě hovoříme tehdy, když je význam dané předpony obsažen / zahrnut / subsumován i v lexikálním významu základového imperfektiva: Předpona *na-* v prefigátu *nahromadit* má význam „kumulace, hromadění“ (jako třeba ve slovesech *nalovit kád' ryb*, *natrhat koš jablek*, *nasbírat tašku hub*, *našetřit*, *nastrádat hodně peněz*), a tento význam je přítomen i v základovém slově *hromadit* (*věci, majetek*), nebo předpona *vy-* v prefigátu *vygumovat* má význam „odněkud pryč, ven“ (jako třeba ve slovesech *vytáhnout ze zásuvky*, *vyloučit z těla* či *vytrhnout ze sešitu*), a tento význam je také součástí lexikálního významu základového slovesa *gumovat* (*z papíru*), popř. také předpona *z-* v prefigátu *zbourat* má význam „změna stavu“, a tento význam je obsažen i ve fundujícím slovesu *bourat*. Právě díky tomuto sdílení určitého sémantického rysu mohou příslušná slovesa (prefigát a jeho nedokonavý základ) fungovat jako vidová dvojice (i když jde o dvě různá slovesa).

Další doklady subsumpčních předpon:

kupit → nakupit, kumulovat → nakumulovat, vršit → navršit (kumulativní význam), blížit se → přiblížit se (význam ‚k něčemu‘), loučit se → rozloučit se, párat (svetr) → rozpárat, tát → roztát (význam ‚do různých směrů‘), pojít → spojit, balit → sbalit (význam ‚k sobě‘), kácer → skácer (význam ‚dolů‘), krást → ukrást (význam odluky), topit → utopit, tonout → utonout (význam ‚likvidace‘), gradovat → vygradovat, stupňovat → vystupňovat, vrcholit → vyvrcholit (význam ‚vzhůru‘), emigrovat → vyemigrovat, extrahovat → vyextrahovat, excerptovat → vyexcerptovat, klubat se → vyklubat se, rašit → vyrašit, plet → vyplet, kuchat → vykuchat (význam ‚prýč‘ / ‚ven‘), mizet → zmizet (význam ‚prýč‘), kazit se → zkazit se, měnit → změnit, rodit se → zrodit se, bourat → zbourat, bořit → zbořit, krotit → zkrotit, likvidovat → zlikvidovat, komplikovat → zkomplikovat, kolabovat → zkolabovat, tuhnout → ztuhnout, hubnout → zhubnout, rudnout → zrudnout, stárnout → zestárnout, blednout → zblednout, bohatnout → zbohatnout (význam přechodu z jednoho stavu do jiného, např. ‚nebýt bledý‘ → ‚být bledý‘)

Exkurz: O subsumpcí

Subsumpcí lze někdy identifikovat i u perfektiv odvozených **od perfektiv**: *pláchnout* → *upláchnout*, *prchnout* → *uprchnout* (význam odluky), *klesnout* → *sklesnout*, *padnout* → *spadnout* (význam ‚dolů‘), *zvednout* → *vyzvednout*, *zdvihnout* → *vyzdvihnout*, *stoupnout* → *vystoupnout* (význam ‚vzhůru‘), *půjčit* → *vypůjčit* (význam ‚prýč‘). Existují i případy subsumpcí „částečné“ či „přibližné“: např. *zvednout* → *nadzvednout* – významy ‚vzhůru‘ a ‚nad‘ jsou podobné, blízké, ne však totožné. Subsumpcí nemusí automaticky znamenat status vidové dvojice, i když je základovým slovesem imperfektivum: např. *krvácer* → *vykrvácer*, *trousit* → *utrousit* – ačkoliv je v *krvácer* i *vykrvácer* přítomen význam ‚prýč/ven‘, nemají tato slovesa tentýž lexikální význam; přestože je v *trousit* i *utrousit* obsažen význam odluky, nejsou tato dvě slovesa co do lexikálního významu zcela shodná. Subsumpcí lze nalézt i mimo slovní druh slovesa, např. u substantiv: v odvozeninách *součást*, *soudruh*, *souboj* a *soulad* předpona *sou-* opakuje, popř. zdůrazňuje, podtrhuje významový rys usouvztažení / ‚být ve vztahu‘, který je obsažen už ve významu jejich základových podstatných jmen – část znamená jeden z více prvků utvářejících celek, *druh* označuje toho, kdo je v kladném vztahu s někým jiným, *boj* znamená, že se někdo/něco potýká s někým/něčím jiným, *lad* vyjadřuje, že si někdo/něco s někým/něčím vyhovuje, že spolu konvenují.

K pojmu *subsumpce* (a k různým stanoviskům k němu) viz zejména Kopečný (1956a), Poldauf (1956), Kopečný (1956b), Komárek (2006b), Sekaninová (1980, s. 15) nebo Šlosar (1986, s. 339).

4.1.2.2 NEPRAVÉ VIDOVÉ DVOJICE S PŘEDPONOU VÝZNAMOVĚ PRÁZDNOU

Za významově prázdnou bývá považována taková předpona, jíž je nemožné, anebo alespoň velmi obtížné či problematické přisoudit nějaký lexikální význam. To platí např. o prefixu *u-* ve slovese *ulovit* nebo o prefixu *s-* ve slovese *skončit* – snažit se v těchto případech přisoudit předponě *u-* např. význam odluky (jak je to bez problémů možné u sloves *upít piva*, *ubrat brambor*, *unést rukojmí*, *ujet od nehody*) nebo předponě *s-* význam „odněkud pryč“ (jak je to bez problémů možné u sloves *smýt špínu*, *setřít nápis*, *seškrábat mastnotu*) by bylo značně násilné. Hovořit o naprosté významové vyprázdněnosti prefixu je však jen málokdy neproblematické; ve většině případů by bylo výstižnější mluvit o předponě s oslabeným, pokleslým, nevýrazným, zastřeným či nezřetelným významem: Má či nemá *na-* v *nastartovat* iniciální / počínavý význam (jako ho má např. v *naříznout*, *nahlodat*), popř. má či nemá *o-* v *oholit (se)* význam povrchu / vnějšku (jako ho má např. v *obalit*, *ohořet*), anebo má či nemá *u-* v *ukrást* význam odluky (jako ho má např. v *unést premiéra*, *upít piva*)? Vzhledem k právě uvedenému je nasnadě, že mnohdy není snadné rozhodnout, je-li vhodnější uvažovat o předponě subsumpční, anebo o předponě významově oslabené (*křísit* → *vzkřísit*, *budit* → *vzbudit*).

Případy vidových dvojic, u nichž není neproblematické připisovat předponě určitý lexikální význam:

psát → napsat, učit se → naučit se, plánovat → naplánovat, startovat → nastartovat, servírovat → naservírovat, diktovat → nadiktovat, rodit se → narodit se, tankovat → natankovat, holit (se) → oholit (se), stavět → postavit, zdravit → pozdravit, trestat → potrestat, chválit → pochválit, chlubit se → pochlubit se, rodit → porodit, mstít se → pomstít se, křtit → pokřtit, končit → skončit, páchat → spáchat, tvořit → stvořit, hořet → shořet, lovit → ulovit, dělat → udělat, činit → učinit, sušit → usušit, špinut → ušpinut, kompenzovat → vykompenzovat, řešit → vyřešit, zkoušet → vyzkoušet, fotografovat → vyfotografovat, žehlit → vyžehlit, kupat (se) → vykoupat

(se), křísit → vzkřísit, budit → vzbudit, ptát se → zeptat se, volit → zvolit, kontrolovat → zkontovalovat, měřit → změřit, platit → zaplatit

Za důkaz, popř. alespoň silný signál, toho, že jde v případě určité konkrétní slovesné dvojice o vidový pár, bývá někdy považována i ta skutečnost, že se k danému předponovému slovesu nepřítváří sekundární imperfektivum, anebo jen velmi sporadicky (k této problematice srov. Kopečný (1948), Kopečný (1956a), Poldauf (1956), Kopečný (1956b), Uher (1987, s. 46–53)).

Uvedu tyto příklady:

napsat (dopis) → *napisovat, nakreslit (pejska) → *nakreslovat, namalovat (obrázek) → *namalovávat, nastartovat (vůz) → *nastartovávat, naučit se (počítat, slovíčka) → *naučovat se, nabrousit (nůž) → *nabrušovat, oholit se → *oholovat se, postavit (dům) → *postavovat, potrestat (žáka) → *potrestávat, pokrýt (Krista) → *pokrýtivat, přestěhovat se (z Prahy do Prostějova) → *přestěhovávat se, rozloučit se → *rozlučovat se, sbalit si (věci na cestu) → *sbalovat si, skončit → *skončovat, spočítat (příklad, děti) → *spočítávat, ulovit (divočáka) → *ulovovat, usušit (si ruce) → *usušovat/usoušet, uvařit (guláš) → *uvařovat, upéct (koláč) → *upékat, usmažit (volské oko) → *usmažovat, ušít (kapsy) → *ušívat, uplést (rolák) → *upléétat, udělat (večeři) → *udělávat, ukrást (chleba) → *ukrádat, vymovat (cenu) → *vygumovávat, vyléčit (pacienta) → *vyléčovat, vyřešit (rovnici) → *vyřešovat, vyluštít (křížovku) → *vylušťovat, vyžehlit (límeček) → *vyžehlovat, vyprat (prádlo) → *vypírat, vykoupat (díťe) → *vykoupávat, zaplatit (oběd) → *zaplacovat/zaplácat, zavraždit (sousedka) → *zavražďovat, zkontovalovat (úkol) → *zkontovalovávat, změnit (strategii) → *změňovat, změřit (pozemek) → *změřovat, zmizet → *zmizovat, zničit (boty) → *zničovat, zvolit (předsedu) → *zvolovat, zbourat (kůlnu) → *zbourávat

Toto kritérium je nepochybně založeno, popř. lze ho (snad) založit, na následující úvaze: Příslušné imperfektivum (*plést šálu*, *psát dopis*, *žehlit kalhoty* ...) je svým lexikálním významem dobře disponováno k tomu mít dokonavý protějšek, neboť vyjadřuje směřování k výsledku / rezultátu děje. Je proto nabíledni, že existuje potřeba vyjadřovat i uskutečnění, dosažení tohoto výsledku, a tedy i potřeba existence odpovídajícího jazykového prostředku (kterým může být jen dokonavý prefigát). Tímto prostředkem se jeví být dokonavé předponové odvozeniny *uplést svetr*, *napsat dopis*, *vyžehlit kalhoty* ..., a to

proto, že se zdají být lexikálně významově shodné a vystupují v konstrukcích jako *Napiš mu dopis* – *Nepiš mu ho* atp. Perfektiva jako *uplést svetr* ... jsou nepochybně slovesy vyjadřujícími dosažení výsledku děje, a je tedy nasnadě, že k sobě potřebují nedokonavý protějšek, který by vyjadřoval směřování k tomuto výsledku. Skutečnost, že se k nim tento protějšek nepřítváří v podobě sekundárního imperfektiva (**upléétat svetr* ...), lze považovat za silný signál toho, že tento protějšek mají v příslušném fundujícím imperfektivu (*plést svetr* ...).

4.1.2.3 PŘEDPONA JAKO TVAROTVORNÝ MORFÉM?

Předpony významově vyprázdněné (popř. velmi nevýrazné), ale někdy i předpony subsumpční, bývají mnohdy interpretovány jako předpony prostě / čistě / pouze vidové, a v důsledku toho jsou někdy explicitně prezentovány jako prostředky čistě gramatické povahy, vlastně jako tvarotvorné morfemy, přitvářející k základovým slovesům jejich další gramatické (a to vidové, dokonavé) formy – takže např. *uplést* vůči *plést svetr*, *natočit* vůči *točit pivo* nebo *napsat* vůči *psát článek* nejsou „novými“, jinými slovesy, samostatnými (od svých základů „oddělenými“) prvky slovní zásoby, lexika, nýbrž jsou ve vztahu k nim gramatickými tvary, spolu s nimi vlastně utvářejí soubor gramatických tvarů / forem jednoho a téhož slovesa.

Existenci prostě vidových předpon uznávají např. Vey (1952), Kopečný (1956a, 1956b, 1962, s. 90–94), Poldauf (1954a, 1956), Forsyth (1970, s. 39–41), Panenkovová – Sgall (1972, s. 300n.), Šlosar (1981, s. 122–135; 1986, s. 338–340) či Sekaninová (1980, s. 13–21); opačný názor mají kupř. Karcevskij (1927, s. 107), Isačenko (1960a, s. 11–12; 1960b, s. 155n.), Maslov (1963, s. 9–15), Bondarko (1971), Filip (1999, s. 188n.), Komárek (2006b), Janda et al. (2013) nebo Veselý (2014a, s. 12–18). Dosti podrobný přehled historie řešení této problematiky podává Berger (2011).

Posouzení toho, nakolik je oprávněné / odůvodněné považovat (v některých případech) prefixy za vidové tvarotvorné morfemy, je jistě vhodné provést na základě porovnání kandidátů na prostě vidové předpony s kmenotvornými příponami vytvářejícími sekundární imperfektiva, popř. i s dalšími morfemy, o jejichž ryze gramatické povaze / tvarotvornosti se nepochybuje.

Už sama skutečnost, že čistě gramatická povaha (resp. tvarotvornost) tvoření typu *přišít* → *přišívat* ... je (takřka) všeobecně uznávána, zatímco v názorech na čistě gramatickou povahu (tvarotvornost) tvoření typu *šít* → *ušít* ... panuje značná nejednotnost, podle mého soudu více než naznačuje, že tvarotvornost tvoření druhého typu je velmi pravděpodobně více než sporná. Totéž naznačuje i fakt, že u trojic jako *loupat* – *oloupat* – *oloupávat*, *stlát* – *ustlat* – *ustýlat*, *blížit se* – *priblížit se* – *približovat se* ... (takřka) nikdo nepochybuje o tom, že slovesné dvojice *oloupat* – *oloupávat*, *ustlat* – *ustýlat* ... jsou vidovými páry (pravými), avšak u slovesních dvojic *loupat* – *oloupat*, *stlát* – *ustlat* ... bývá v tomto smyslu různá míra nejistoty.

Domnívám se, že mezi imperfektivizační (deperfektivizační)¹⁹ (re)sufixací a perfektivizační prefixací lze shledávat zásadní rozdíly ve vztahu k tomu, nakolik je namísto považovat tyto odvozovací procesy za procesy (ryze) gramatické. Jsem toho názoru, že existují závažné skutečnosti hovořící v neprospěch náležitosti / oprávněnosti považování tzv. nepravých / slovotvorných vidových dvojic / páru za gramatické tvary jednoho a téhož slovesa.

Ke srovnání obou způsobů vytváření vidových protějšků:

Jak už bylo řečeno: 1) při tvoření sekundárních imperfektiv se uplatňují konjugační typy *kupovat*, *sázet* a *dělat*, resp. kmenotvorné přípony *-ova-*, *-e/ě-* a *-a-*; 2) za předpony fungující někdy jako prostě vidové (pouze perfektivizující) bývají pokládány *u-*, *na-*, *vy-*, *z-* aj.

V obou případech – jak u příslušných předpon, tak u zmíněných přípon – jde o prostředky, s jejichž pomocí se mohou tvořit (a tvoří se) tzv. nová slova, nové lexikální jednotky (v tom smyslu, že jejich připojením „vzniká“ jednotka, která je v poměru ke slovu fundujícímu jiným, odlišným, samostatným slovníkovým prostředkem, tzv. novým slovem): *platit* → *uplatit* (*úředníka*), *jet* → *najet* (*na most*), *táhnout* → *vytáhnout* (*rybu z vody*), *vázat* → *rozvázat* (*uzel*), *šroubovat* → *sešroubovat* (*postel*); *modrý/černý* → *modrat/černat*, *mohutný/plesnivý* → *mohutnět/plesnivět*, *záplata* → *záplatovat*, *známka* → *známkovat*, *stan* → *stanovat*, *lyže* → *lyžovat*. Jak předpony, tak přípony tedy mají funkci slovotvornou, v tom se shodují. **Avšak:** Tvoří-li přípony *-ova-*, *-e/ě-* a *-a-* „nová“ slova (samostatné lexikální jednotky), jde VŽDY o tvoření nedeverbativní (od adjektiv či substantiv);

19 K termínu / pojmu *deperfektivizace* viz Komárek (2006b, s. 193).

a naopak při odvozování od sloves VŽDY vytvářejí sekundární imperfektivum, nikdy ne nové slovo. **Jejich funkce slovotvorná a funkce gramatická (tvarotvorná) jsou tedy jasně rozhraničeny**, rozlišeny, od sebe odděleny. U předpon tomu tak není, jejich (domnělá) funkce tvarotvorná a funkce slovotvorná žádným takovýmto způsobem odděleny, odlišeny, rozhraničeny nejsou: v případech jako *táhnout* → *vytáhnout*, *kutálet se* → *vykutálet se*, *malovat* → *vymalovat* a v případech jako *žehlit* → *vyžehlit*, *prát* → *vyprat*, *gumovat* → *vygumovat* jde o úplně stejné tvoření.

Zcela zásadním rozdílem mezi odvozováním typu *zavařit* → *zavařovat*, *připsat* → *připisovat*, *přeprat* → *přepírat* ... a odvozováním typu *vařit* → *uvářit*, *psát* → *napsat*, *prát* → *vyprat* ... je dále to, že **tvoření sufixální je zcela nezávislé na významu**, nijak nesouvisí se sémantikou základového perfektiva. Při použití toho kterého konjugačního typu nerozhoduje lexikální sémantika výchozího slovesa, ale pouze jeho forma (jak ilustruje tabulka v odd. 4.1.1). Kupř. přípona *-ova-* přitvořila sekundární imperfektiva k perfektivům *obarvit*, *skoupit*, *spojit*, *rozpojit*, *usmrtit*, *obnovit*, *přiblížit se*, *vzdálit se*, přestože jde o slovesa nejrůznějších významů; relevantní bylo / je to, že mají daná perfektiva kmenotvornou příponu *-i-* (resp. že jsou 4. slovesné třídy). A tato přípona je stále (i dnes) k dispozici pro tvorbu nových sekundárních imperfektiv (srov. kupř. novější *vybydlet* → *vybydlovat panelák*). O slovesných předponách, a to ani o horkých kandidátech na předpony prostě vidové, výše uvedené neplatí; ty jsou vždy nějak lexikálně sémanticky vázány: Vezměme třeba předponu *u-*, která bývá často prezentována jako prefix fungující mnohdy jako tvarotvorný formant přítvářející dokonavé paradigma, a to např. v případech jako *ušít sako*, *uplést kamaše*, *uháčkovat svetřík*, *uštírykovat svetr*; *uvařit svíčkovou*, *usmažit řízek*, *upečt bábovku/kuře*, *umíchat koktejl/krém/beton*, *uhnětl placku (z těsta)*; *uvázat kytici*, *ukovat podkovu*, *usoustružit silonové špunty*, *usochat hlavu faraona*, *ubalit cigaretu*, *uválet kouli (ze sněhu)* atp. I kdybychom uznali, že by bylo poněkud problematické / násilné přisuzovat zde přímo samotnému prefixu určitý lexikální význam (jako je to neproblematicky možné např. u prefixů ve slovesech *svázat ruce*, *sejít z cesty*, *vytáhnout ze šuplíku*, *odehnat vosu*, *upít čaje*, *rozvázat tkaničky*, *priplazit se ke stanu*, *našíť na košili*), **stále platí, že tu má prefix *u-* na lexikální sémantiku velmi silnou vazbu**, neboť všechna uvedená slovesa lze interpretovat jako členy jedné lexikálně sémantické skupiny – daná slovesa vyjadřují vznik něčeho; popř. bychom snad mohli

použít Komárkovo významové vymezení „vytváření, přizpůsobování předpokladů, umělé zpracování materiálu“ (2002, s. 138n.). Předpona *u-* (jakož i jiné předpony) není vidovým tvarotvorným morfémem, který by byl stále k dispozici pro přitváření dokonavých protějšků k imperfektivům vyjadřujícím směřování k výsledku děje, nýbrž může být opět využita až tehdy, má-li mít nové perfektivum právě určitý lexikální význam (srov. kupř. novější slovesa jako *ukuchtit*, *učmuchtit*, *uklohnit*, *urožnit nějakou dobrotu / jehně*, *ugrilovat maso/ražniči*, *uflambovat ananas*; *uplácat sněhuláka*). Tato spjatost kandidátů na prostě vidové prefixy s lexikální sémantikou hovoří spíše pro to nevyřazovat je ze skupiny prostředků slovotvorných. Taková míra vázanosti na lexikální sémantiku nemá v rámci tvarotvorných morfémů češtiny obdobu.

Nepopiratelná skutečnost, že dvojice jako *vařit – uvařit*, *šíť – ušíť*, *žehlit – vyžehlit*, *prát – vyprat*, *psát – napsat*, *diktovat – nadiktovat*, *kreslit – nakreslit*, *holit se – oholit se*, *stříhat – ostříhat* ... fungují jako vidové dvojice, ještě nutně nemusí vést k závěru / ke stanovisku, že jsou příslušné předpony tvarotvornými morfemy (at' už je u nich identifikace lexikálního významu jakkoli obtížná). Podle mého soudu je adekvátnější ten pohled, že jde o dvě slovesa, dvě lexikální / slovníkové jednotky, které jsou (v důsledku významové totožnosti či blízkosti a vidové protikladnosti) schopné fungovat jako členy vidové korelace.

4.1.2.4 DEPREFIXACE JAKO DŮKAZ EXISTENCE PROSTĚ VIDOVÝCH PŘEDPON?

Jako důkaz existence tzv. prostě / čistě vidových předpon se někdy uvádí tzv. deprefixace, vytvoření slovesa odtržením prefixu (Němec (1958, s. 82–84), Němec (1959, s. 314n.), Kopečný (1962, s. 106), Němec (1968), Šlosar (1981, s. 64), Šlosar (1986, s. 338n.)).

Kupř. Šlosar píše:

„Je totiž jisté, že mnohé deadjektivní a desubstantivní formace, jako např. *ogoliti*, *omračiti*, vznikly kombinovaným postupem prefixačně sufikačním. Prosté sloveso v takových případech je výsledkem dalšího vývoje, jehož předpokladem je lexikální vyprázdnění prefixu; teprve pak se může bez zmeny významu odpojit a tak vznikne žádoucí imperfektivní sloveso: ...“ (Šlosar (1981, s. 64))

Synchronní doklady na deprefixaci se hledají velmi obtížně. Snad bychom mohli uznat např. následující případy:

vyrazit _{dok.} → *razit* _{nedok.} (Kam razíš?), *skloubit* _{dok.} → *kloubit* _{nedok.} (Výtečně kloubí prvky klasické hudby s filmovými motivy), *vyslepičit* _{dok.} → *slepičit* _{nedok.} (ona snad není tak pitomá, aby to pak někomu slepičila a chlubila se tím), *zkrásnět* _{dok.} → *krásnět* _{nedok.} (stále krásní a těhotenství jí svědčí), *zhoršit se* _{dok.} → *horšit se* _{nedok.} (situace se horší), *zmužnět* _{dok.} → *mužnět* _{nedok.} (mutoval a začínal mužnět, ale ...)²⁰

Na všech těchto případech, zejména pak na případech s prefixy *vy-* a *s-*, je patrné, že nutnou podmínkou pro odtržení prefixu za účelem vytvoření nového imperfektiva není lexikální vyprázdnění prefixu. Prefixy *vy-* a *s-* byly odtrženy, přestože jim lze docela dobře přisoudit lexikální význam, a to ‚ven‘ a ‚dohromady‘.

4.2 Různé jiné způsoby vyjadřování spění k výsledku a dosažení výsledku

Funkci vidových párů leckdy plní i takové slovesné dvojice, u nichž má základové imperfektivum širší, obecnější lexikální význam než jeho prefigát (o skutečné vidové páry však nejde): *čistit* → *vyčistit*, *čistit* → *pročistit*, *bílit* → *vybílit*, *bílit* → *nabílit*, *leštít* → *naleštít*, *leštít* → *vyleštít*, *mastit* → *omastit*, *mastit* → *promastit*. Např. *čistit* znamená ‚činit čistým‘, kdežto *pročistit* ‚činit čistým zevnitř‘; přesto však lze říci *pročišťovat* i *čistit trubky*. Hranice mezi těmito případy a případy s předponou subsumpční, popř. i případy s předponou prázdnou, není vždy ostrá.

Schopnost významově obecnějšího simplexu fungovat jako „vidový protějšek“ své předponové odvozeniny lze ilustrovat následující tabulkou:

K vystihování rozdílu mezi směřováním k výsledku a jeho dosažením bývají v komunikaci využívány nejrůznější dvojice sloves, aniž by je bylo možné považovat za členy vidové korelace, kupř.:

pátrat po příčině → vypátrat příčinu, pracovat na úkolu / žádosti → vypracovat úkol / zpracovat žádost, krást nástroje z dílny → vykrást dílnu, hrabat se ven

20 Ve všech případech jde o autentické doklady.

	SIMPLEX	PREFIGÁT	SEKUNDÁRUM IMPERFECTIVUM
1	Lepí na zed' samolepky Krtka	Přilepil na zed' samolepky Krtka	Přilepuje na zed' samolepky Krtka
2	Lepí na dopis známku	Nalepil na dopis známku	Nalepuje na dopis známku
3	Lepí k sobě kartičky se stejným motivem	Slepil k sobě kartičky se stejným motivem	Slepuje k sobě kartičky se stejným motivem
4	Lepí mi do památníku samolepku medvídka Pú	Vlepil mi do památníku samolepku medvídka Pú	Vlepuje mi do památníku samolepku medvídka Pú
5	Lepí mu na bolístku náplast s Krtkem	Zalepil mu bolístku náplasti s Krtkem	Zalepuje mu bolístku náplasti s Krtkem
6	Lepí mu na bolístku náplast s Krtkem	Přelepil mu bolístku náplasti s Krtkem	Přelepuje mu bolístku náplasti s Krtkem
7	Lepí na výlohu informační plakátek	Vylepil na výlohu informační plakátek	Vylepuje na výlohu informační plakátek
8	Lepí na stěny pokoje plakáty Stinga	Polepil stěny pokoje plakáty Stinga	Polepuje stěny pokoje plakáty Stinga
9	Lepí na stěny pokojíčku samolepky	Oblepil pokojíček samolepkami	Oblepuje pokojíček samolepkami
	Lepí na sloup plakáty	Oblepil sloup plakáty	Oblepuje sloup plakáty
10	Lepí na mapu zespodu izolepu	Podlepil mapu izolepou	Podlepuje mapu izolepou
	Lepí na hrnek samolepky		Olepuje hrnek samolepkami
11	Lepí kolem hrnku samolepky	Olepil hrnek samolepkami	

z pelechu → vyhrabat se z pelechu, pochodovat z náměstí → vypochodovat z náměstí, pochodovat na náměstí → v/napochodovat na náměstí, jet do Prahy → přijet do Prahy, jít na návštěvu → přijít na návštěvu, kopat hrob → vykopat hrob, hledat klíče – najít klíče, pronásledovat zločince – chytit zločince, honit zločince – chytit zločince, snažit se vystoupit – vystoupit, házet něco do koše – vyhodit to do koše, dávat někomu dopis – předat mu ho, zavírat okna – pozavírat okna, házet věci do krosny – naházet je tam ...

5. Principy formální signalizace vidových hodnot

Způsoby, popř. principy, procesy či techniky, vytváření forem / tvarů ne- soucích určitou hodnotu (význam) určité gramatické kategorie a způsoby, principy signalizace těchto hodnot (resp. jak, podle čeho, vnímatel poznává, o kterou hodnotu jde) jsou nejrůznější.

U vidu, kde jde o signalizování a rozpoznávání dokonavosti a nedokonavosti, je tato otázka podstatně komplikovanější než např. u osoby (a čísla) syntetických tvarů sloves nebo u pádu (a čísla) substantiv (přičemž u těchto dvou „položek“ je to v podstatě stejné), nebo třeba i u signalizace prénytnosti syntetických slovesných forem či u signalizace substantivního rodu (přičemž u těchto dvou „položek“ je situace jiná než u osoby a pádu). Signalizace (a identifikace) vidových hodnot je založena na výrazně jiném principu než signalizace hodnot právě uvedených, což velmi úzce souvisí zejména s tím, že v případě vidu je jeden soubor gramatických tvarů – perfektivní paradigma – vytvořen prostředkem slovotvorným (slovesnou prefixací).

Pro jistotu zdůrazňuji, že se v tomto oddíle zabýváme jen signalizací **příslušnosti** vidové formy ke třídě perfektiv anebo imperfektiv, přičemž – jak už bylo řečeno – perfektiva a imperfektiva „nabývají“ nejrůznějších hodnot, významů (viz odd. 2). O způsobu signalizace těchto hodnot (opakovanosti, neaktuálnosti atd.) nyní není řeč (k tomu viz stručně v odd. 10.2). Totéž platí i pro osobní či pádové tvary a pro prénytní a rodové formy, kde jde jen o to, z čeho je zřejmé, že jde třeba o 1. osobu nebo o genitiv, které ovšem také mohou nabývat nejrůznějších významů (genitiv vlastnictví, genitiv konatele děje atd.).

Kupř. bezpředponové sloveso *lepit* je imperfektivum, ale tento jeho status není ničím signalizován, což je do značné míry tím, že jde o sloveso neodvozené. Nelze stanovit (resp. neexistuje) žádné jazykové pravidlo, které by zakládalo, „způsobovalo“ nedokonavost tohoto slovesa.²¹ Poněkud jinak je tomu u sloves jako *cistit*, *sušit*, *bít*, *měkčit* (tzv. deadjektivních kauzativ), *schnout*, *měknout*, *hloupnout*, *mládnout*, *stárnout*, *blednout*; *modrat*, *černat* (tzv. deadjektivních

21 Nyní vůbec nejde o to, že výrazy jako *budu lepit* či *začnu lepit* jsou možné jen od imperfektiv. Navíc tvoření opisného futura a spojování s fázovými slovesy samozřejmě není příčinou, ale až důsledkem (a projevem) nedokonavosti.

inchoativ) nebo *lyžovat, pádlovat, gumovat, starostovat, kralovat, vlčet, barvit, pěnit* (desubstantiv). Zde už lze stanovit / identifikovat pravidlo, což přímo souvisí s tím, že jde o formy odvozené. Lze např. zformulovat takováto pravidla: 1) Je-li k jakémukoli adjektivu připojena kterákoli kmenotvorná přípona (a žádná předpona), je výsledkem vždy imperfektivum; 2) Připojí-li se ke konatelskému nebo činitelskému substantivu kmenotvorná přípona, vzniká pokaždé imperfektivum (*zedničit, zahradničit, včelařit, farářovat, učitelovat, ředitelovat*). Při případném vytvoření zcela nového slovesa (např. cimrmanovského *popelařit* nebo mnou právě vymyšleného **dokonavět*) proto nebude na straně vnímatele pochyb o jeho vidové hodnotě.

Nyní se budeme zabývat problematikou vidové signalizace / identifikace s ohledem na vidové páry:

Uvažujeme-li slovesné dvojice jako *platit – zaplatit, tát – roztát, krást – ukrást ...* (tedy dvojice uznatelné za nepravé vidové páry), může se nabízet následující interpretace: Dokonavost perfektiva je vyjadřována, signalizovaná pozitivně přítomností prefixu, zatímco nedokonavost imperfektiva je vyjadřována negativně, nepřítomností prefixu – a tak lze hovořit o nulovém gramatickém (předponovém) morfému signalizujícím nedokonavost.

Máme-li v zorném poli jen a pouze protiklady jako

psát <small>nedok.</small>	–	napsat <small>dok.</small>
malovat <small>nedok.</small>	–	namalovat <small>dok.</small>
plést <small>nedok.</small>	–	uplést <small>dok.</small>
vařit <small>nedok.</small>	–	uvařit <small>dok.</small>
holit se <small>nedok.</small>	–	oholit se <small>dok.</small>
loučit se <small>nedok.</small>	–	rozloučit se <small>dok.</small>
ničit <small>nedok.</small>	–	zničit <small>dok.</small>

neboli nezaměřujeme-li pozornost na nic „okolo“, může se nastíněná interpretace jevit jako přijatelná.

Avšak takováto interpretace by znamenala nahlížet uvedené protiklady (víceméně) stejně jako protiklady *prosíš – on prosíθ, ženy – ženθ* nebo i *dělal jsem – dělal θ*, kde o nulových morfémech signalizujících určité gramatické hodnoty obvykle hovoříme. V těchto případech je to tak, že se od téhož základu tvoří jednotlivé gramatické formy, k téžé bázi se připojují příslušné gramatické morfemy signalizující jednotlivé významy dané kategorie, přičemž

v některých případech se žádný morfém nepřipojí (strukturní místo tvaru zůstane prázdné), a právě tehdy mluvíme o **nulovém morfému / morfu**.

K problematice nulového morfému (popř. obecněji nulového znaku) srov. Meier (1961), Hrabě (1963), Romportl (1970), Komárek (2006a, s. 126–134) nebo Ziková (2017).

Už z toho, jak byly právě připomenuty konstitutivní rysy pojmu nulový morfém / morf, resp. vlastnosti, o něž je vymezení tohoto pojmu opřeno, je zřejmé, že v případě výše uvedených dvojic je (vnímáme-li je i s jejich „okolím“) situace podstatně jiná: Je zřejmé, že vztah mezi *plést* – *uplést* atp. je namísto nahlížet jako vztah odvození druhého (*uplést*) z prvního (*plést*), a ne jako odvozování z téhož základu (vlastně jakoby: 0- + jakési PLÉST, které nemá vid a není celým slovesem, pouze jeho tvarotvornou bází = 0-PLÉST_{nedok.} versus U- + to samé PLÉST = U-PLÉST_{dok.}). Vidět v těchto případech nulový morfém by bylo vlastně podobné, jako kdybychom třeba v případech jako *krám* → *krámek*, *džbán* → *džbánek*, *hrad* → *hrádek* hovořili o nulové příponě oproti příponě deminutivní, nebo třeba v případech jako *pracovat* → *nepracovat*, *udělat* → *neudělat* o nulové předponě oproti záporce *ne-*.

Z podobného důvodu by nebylo namísto nahlížet protiklad mezi členy pravých vidových párů jako *přilepit*_{dok.} – *přilepovat*_{nedok.}, *pročistit*_{dok.} – *pročišťovat*_{nedok.} následovně: Jediné, co od sebe tyto formy odlišuje, jsou kmenotvorné přípony, a tak -i- jako jediný komponent odlišující *přilepit* od *přilepovat* je vidový morfém signalizující dokonavost a -ova- je z téhož důvodu morfém signalizující nedokonavost. Na první pohled je to opět možné, avšak důvodem nenáležitosti takového pohledu je znovu to, že formy jako *přilepit* a *přilepovat* nelze nahlížet jako tvořené od téhož základu.

Princip signalizace a identifikace vidové hodnoty slovesa je podle mě založen na uživatelově znalosti následujících dvou pravidel (týká se to však jen sloves s předponou): **1)** Připojením předpony ke slovesu (at' nedokonavému anebo dokonavému) vzniká sloveso dokonavé, přičemž – a to je velmi důležité! – podoba kořene, kmenotvorné přípony a koncovek se nemění; neboli: výsledkem prefixace je perfektivum, jehož kořen a příslušnost k slovesné třídě / konjugačnímu typu jsou stejné jako u slovesa základového: od imperfektiva *čistit* a od perfektiva *uklidit* se tvoří perfektiva *dočistit* a *douklidit* s týmž kořenem [čist'] / [klid']; **2)** Změnou časovacího typu neboli resuffixací, popř. zkrátka nějakou změnou na pozici prezentačního a/nebo infinitivního tématu, se tvoří z perfektiva

jeho imperfektivní protějšek, přičemž mnohdy se mění i podoba kořene. Důležité je, že to, která přípona střídá kterou, je dosti pevně dánou (viz odd. 2), a totéž platí o případných alternacích kořene. Tato skutečnost umožňuje / zajišťuje, že je (téměř) vždy poznatelné, že jde o odvozeninu právě z určitého základu.

Z popsaných pravidel vlastně plyne i to, že také kořeny a přípony simplexů jako *lepit* nebo *čistit* mají podíl na signalizování vidové hodnoty předponových sloves, i když v rámci uvedených sloves nemají s jejich videm nic společného. Jsou vlastně součástí prvního pravidla, obsahujícího položku o stejnosti kořenů a přípon.

6. Slovesa vidově nepárová

O vidovou nepárovost / vidovou defektivnost / jednovidovost jde tehdy, když se určité sloveso neúčastní vidové korelace, když netvoří vidovou dvojici / vidový pár. Slovesa bez dokonavého protějšku / partnera (*stát*_{nedok.}, *sousedit*_{nedok.}, *marodit*_{nedok.}, *tušit*_{nedok.}, *sledovat*_{nedok.}, *tancovat*_{nedok.}, *skučet*_{nedok.}, *přemyšlet*_{nedok.}, *zamyšlet*_{nedok.}, *poskakovat*_{nedok.}) nazýváme imperfektiva tantum (slovesa pouze nedokonavá), slovesa bez nedokonavého protějšku (*pumpnout*_{dok.}, *zaslechnout*_{dok.}, *vkročit*_{dok.}, *posnídat*_{dok.}, *zaskučet*_{dok.}, *načekat se*_{dok.}, *vydovádět se*_{dok.}, *umlátit*_{dok.}, *skoncovat*_{dok.}, *upláchnout*_{dok.}) nazýváme perfektiva tantum (slovesa pouze dokonavá).

6.1 Imperfektivy tantum jsou zejména:

Bezpředponová slovesa stavová / nedějová

cítit, čnít, dlít, dlužit, doufat, dřepět, hodlat, klečet, korespondovat (s něčím), ležet, mít, nudit se, patřit (k něčemu), sedět, slyšet, spát, stanovat, tkvět (v něčem), trčet, vězet (v něčem), vidět, vlastnit

Bezpředponová slovesa dějová nemutační

bádat, cválat, diskutovat, cvičit, fungovat, hádat se, hovořit, hrozit, jezdit, kašlat, kutálet (se), lyžovat, obchodovat, panikařit, plakat, pozorovat, pracovat, pršet, řvát, smát se, soutěžit, spěchat, sportovat, sténat, svítit, šeptat, telefonovat, tryskat, vládnout, vrtět, zářit, zpívat, zvonit, žít, žonglovat

Slovesa vyhlížející (čistě formálně) jako sekundární imperfektiva, jejichž základové perfektivum však neexistuje

dovádět, nadávat, nacházet se, nalézat se, obávat se, očekávat, ostravovat, pohvízdovat si, pohybovat se, pokašlávat, polehávat, poskakovat, postávat, považovat, pozdávat se, pozpěvovat si, pozůstávat, přemýšlet, přizvukovat, rozkládat se, sestávat, spočívat, vyčnívat, vyhlížet (nějak), vypadat, vypravovat, vyprávět, vysedávat, zabývat se, zamýšlet, zařezávat, zazlívat

(Některá z nich jsou stavová / nedějová, některá jsou dějová nemutační; slovesa jako *pokašlávat*, *polehávat* jsou vytvořena prefixálně-sufixálním způsobem.)

Slovesa s dlouhou předponou

(při)náležet, (pro)následovat, nenávidět, přísahat, přísedět, příslušet, záležet, závidět, záviset; souviset, souznít, soucítit

Sou- lze řadit k předponám dlouhým v důsledku přítomnosti dvojhlásky *ou*. Slovesa *přináležet* a *pronásledovat* jsou zajímavá tím, že jsou to (ještě se slovesem *odviset od něčeho*) jediná česká slovesa, o nichž platí, že jsou vytvořena připojením krátké předpony domácího původu, a přitom jsou (pouze) **nedokonavá**.

Frekventativa

brávat, bývat, čítat, dělávat, hrávat, chodívat, lehávat, mluvívat, nosívat, odcházívat, poslouchávat, přemýšlivat, přicházívat, přinášivat, psávat, ptávat se, sedávat, slavívat, spávat, stávat, tančívat, toulávat se, trpívat, vídat, znávat

6.2 Perfektivy tantum jsou zejména:

Prefigáty / předponové odvozeniny

doplavat, dokráčet, dopotácer se, docvičit, dotrénovat, dozpívat, donosit (dítě), dotančit, dovrávorat, dochytat, dotelefonovat, doplížit se, doplachtit, dozvonit; napít se, namířit, najít se, nadělat se, nakazit, nasbírat, namluvit se, napáchat, nachytat, nastřílet, nashromáždit, namazat, naskládat, naházet, nasekat, naře-

zat, navracet (knihy do knihovny), nasázet, natrhat, nalovit, nadřít se, navařit, nasnídat se; posedět, povařit, pohlídat, pohrozit, polekat, podít se, posvítit (si), pohovořit (si), pomodlit se, potrápit, poplést, pozvracet, poklonit se, podusit, povečeřet, postřílet, pokřižovat se, polapit, podráždit, popřemýšlet, poobědvat, podržet, povyprávět, povraždit, pozabíjet, posnídat, politovat, polámat, poztrácat, pomátnout se, poškádlit, poblít, povozit, povykládat (si), pootevírat (všechna okna), poschovávat (se), pozhasínat, pobrečet si, posvačit, pozurážet; přeprat (spolužáka); rozzářit se, rozbrečet se, rozruřit, rozpršet se, rozkrčet se, rozlítit (se), rozdrnčet (se), rozkutálet se, rozležet se; spolknout, strnout, semknout se, strpět; uvidět, ušetřit, uspět, uslyšet, uvěřit, ucítit, utrpět, ušklíbnout se, ubránit, uchránit, uvíznout, uhodit, uživit, utrousit, uklouznout, uposlechnout; vydržet, vyspat se; zemřít, zbláznit se, zmlknout, zvrátit, zešílet, zhoupnout, zválet (trávu); zahrát si (šachy), zavolat, zamířit, zasmát se, zahlédnout, zavrtět, zaslechnout, zašeptat, zadívat se, zamumlat, zastřelit, zazvonit, zaútočit, zaváhat, zamračit se, zařvat, zamávat, zapívat, zaklepát, zahledět se, zavářit se, zapůsobit, zakřičet, zavrčet, zamrkat, zabručet, zalíbit se, zatoužit, zabloudit, zavinit, zavládnout, zasténat, zazářit, zatřást, zalapat, zašklebit se, zasyčet, zachtít se, zatelefonovat, zaklít, zavzpomínat, zaječet

O právě uvedených slovesech platí, že mají jiný lexikální význam než jejich základová slovesa (pokud tedy základové sloveso mají) a že se od nich netvoří sekundární imperfektivum, anebo jen okazionálně.

Slovesa bezpředponová

diskutnout, pumpnout, recitnout, risknout, sprchnout se, šeptnout

Pokud bychom neuznali za vidové páry slovesné dvojice typu *bodnout – bodat*, *písknout – pískat*, mohli bychom mezi bezpředponová perfektiva tantum zařadit ještě velké množství tzv. okamžitých sloves (*pípnout, kváknout, štěknout, tiknout, píchnout, puknout* atd.).

6.3 Příčiny vidové nepárovosti

Lze uvažovat o následujících faktorech způsobujících netvoření vidového protějšku (přičemž je jisté, že tyto faktory působí nestejnou silou): 1) lexi-

kální sémantika daného nepárového slovesa; **2)** případná homonymie nevytvářeného sekundárního imperfektiva s jiným slovesem; **3)** morfematická složitost eventuálního sekundárního imperfektiva; **4)** sousedství formálně stejných či podobných segmentů uvnitř „potenciálního“ sekundárního imperfektiva; **5)** konkurence jiných jazykových prostředků schopných vyjadřovat průběh děje označovaného příslušným perfektivem.

Ke každé položce uvedu jen velmi stručný komentář; jejich dosti detailní rozbor lze nalézt ve Veselý (2014c):

Ad 1) Jak už bylo v této kapitole několikrát uvedeno, příčinou neúčasti slovesa na vidové korelaci je velmi často nemutačnost jeho významu (*čnět, dlužit, klečet, vlastnit, přemýšlet, uvažovat, dovádět, chvátat, posedět, postát, zahrát si, zakopat si, naprosit se, načekat se ...*).

Ad 2) Je možné se ptát, zda nevytváření (popř. jen velmi výjimečné vytvoření) sekundárních imperfektiv jako **natrhávat* (← *natrhat* *kytičku*), **nastřelovat* (← *nastřílet* *hodně gólů*), **načesávat* (← *načesat* *ovoce*), **domlouvat* (Už *jsi domluvil?*), **přepírat* (*starší spolužáky*) atp. nezpůsobuje (i) skutečnost, že existují uzuální imperfektiva *natrhnout papír*, *nastřelit náušnici*, *načesat (si) vlas*, *domluvit schůzku s někým / domluvit někomu*, *přeprat prádlo* atp.

Ad 3) U řady perfektiv patřících k některému způsobu slovesného děje by se v případě přitvoření sekundárního imperfektiva jednalo už o derivaci čtvrtého stupně, a výsledné slovesné tvary by tak byly morfematicky značně složité, a tudíž i obtížně vnímatelné (*hodit* → 1. *vyhodit* → 2. *vyhazovat* → 3. *povyhazovat* (*staré, zbytečné věci*) → 4. **povyhazovávat*).

Ad 4) Je namísto se ptát, zda překážkou přitváření a uzualizace sekundárního imperfektiva není v řadě případů (i) to, že by tyto vidové protějšky obsahovaly (či obsahují) na pozici kmenotvorné přípony souvýskyt stejných / podobných segmentů, zejména sekvenci *-ováva-*, a v důsledku toho by byly hůře vnímatelné a realizovatelné (srov. např. *vypeckovávat ovoce*, *vyargumentovávat stanovisko*, *zašroubovávat žárovku*, *rozšroubovávat lahev*, *zabudovávat trezor do stěny*, *vybojovávat území*).

Ad 5) Lze se např. ptát, zda nepárovost kumulativ jako *natrhat* (**natrhávat*) dívce kytici, *nasbírat* (**nasbírávat*) houby na smaženici nebo distributiv jako *pozavírat* (**pozavírávat*) okna, *posbírat* (**posbírávat*) prádlo není působena i tím, že význam eventuálních sekundárních imperfektiv jsou schopna (byť třeba jen za pomoci kontextu či konsituace) vyjadřovat i nedokonavá slovesa, z nichž byla daná aktionsartová perfektiva tantum vytvořena (*Trhá dívce kytici*, *Sbírá houby na smaženici*, *Před odchodem z bytu zavírá (všechna) okna*, *Maminka před domem sbírá ze šňůry prádlo*).

Je velmi pravděpodobné, že nejvlivnější a nejčastější příčinou vidové nepárovosti vůbec (neboli s ohledem na všechna imperfektiva a perfektiva tantum) je význam slovesa, jeho lexikální sémantika. V souladu s tímto tvrzením píší např. už Poldauf (1954b), Kopečný (1962, s. 109n.) či Maslov (1964).

Problematiku příčin vidové nepárovosti tematizoval u nás např. už Poldauf (1942), zejména však v Poldauf (1954b). Zodpovídal především otázku, jakou sémantikou musí disponovat bezpředponové nedokonavé sloveso, aby bylo zdokonavitelné předponou. Jistou pozornost však věnoval i otázce nepárovosti dokonavých prefigátů neboli příčinám netvoření sekundárních imperfektiv. Detailněji se tímto tématem zabývá Kopečný (1962, s. 101–111). Pro ruštinu věnuje otázce „příčin vidovoj defektivnosti“ nemálo pozornosti Maslov (1964) nebo také Šeljakin (2007, např. s. 115–118), píšící o „odnovidových“ nebo „neparných glagoloch“.

7. Rozsah morfologického reflektování vidu

Tento oddíl stručně pojednává o tom, jak je vid morfologicky realizován ve srovnání s ostatními slovesnými gramatickými kategoriemi, a o tom, čím vším (kterými jednotkami) je morfologicky reflektován, zohledňován a signalizován. Do tohoto oddílu proto patří všechny ty (a pouze ty) jednotky, z jejichž formy je zřejmé, jestli jsou vytvořeny ze slovesa dokonavého, anebo nedokonavého. Patří sem tedy formy jako žádám, jsi žádán, žádej, žádat, být žádán, žádající, žádaný, žadatel; odsoudil by, odsoudivší, odsouzení, odsouzenec; odpadne, odpadlý, odpadlík ..., neboť je nepochybné, že jejich (byť i nikoli bezprostředním) „základem“ jsou imperfektivum žádat, perfektivum odsoudit a perfektivum odpadnout.

Vid je (spolu s rodem) jedinou slovesnou gramatickou kategorií, která je přítomná (na rozdíl od osoby, čísla, způsobu a času) u všech slovesných slov-nědruhových znakových forem²², resp. u všech tvarů patřících do paradigmatu (tvarového souboru) slovesa – vid vyjadřuje verbum finitum, přechodník, verbální adjektivum i infinitiv. O vidu navíc platí (i oproti rodu), že všechny tvary téhož slovesa mají stejnou vidovou hodnotu – jsou všechny buď dokonavé, anebo nedokonavé. Specifikem vidu (oproti všem ostatním kategoriím) je to, že stejný vid charakterizuje celé paradigma jednoho a téhož slovesa a že gramatický protiklad vidu je realizován až tehdy, když se k tomuto paradigmatu (např. *spravit*_{dok.}, *krást*_{nedok.}) přidá jedno celé paradigma jiného slovesa²³ (*spravovat*_{nedok.}, *ukrást*_{dok.}).

Především tato skutečnost pravděpodobně vedla (popř. ještě někdy vede) k pochybnostem, zda je vid kategorií čistě gramatickou, anebo lexikálně-gramatickou, anebo dokonce jen čistě lexikální.

Třebaže hovoříme (oprávněně) o vidu **slovesném**, je pravda, že je tato kategorie reflektována nejen u forem zcela náležejících do paradigmatu slovesa (prézens, préteritum ...), ale i u forem přechodných (verbální adjektivum), a dokonce i u jednotek plně patřících k jinému slovnímu druhu – k substantivům a adjektivům (verbální substantivum, účelové adjektivum ...). Ve všech případech jde ovšem o deriváty od sloves (což právě potvrzuje náležitost termínu *vid slovesný*).

Uvedu tyto jednotky:

- 1) verbální adjektiva na *-ící* / *-oucí* (*dělající*_{nedok.}, *trpící*_{nedok.}, *připravující*_{nedok.}, *přebývající*_{nedok.}, *vadnoucí*_{nedok.});
- 2) verbální adjektiva na *-vší* / *-ší* (*vystřídalší*_{dok.}, *zabránilší*_{dok.}, *přišedší*_{dok.});
- 3) verbální adjektiva na *-lý* (*spadlý*_{dok.}, *zestárlý*_{dok.}, *uhnily*_{dok.});
- 4) verbální adjektiva na *-ný* / *-tý* (*zničený*_{dok.} – *ničený*_{nedok.}, *zbouraný*_{dok.} – *bouraný*_{nedok.}, *připravený*_{dok.} – *připravovaný*_{nedok.}, *opravený*_{dok.} – *opravovaný*_{nedok.}, *přibitý*_{dok.} – *přibíjený*_{nedok.});

22 K tomuto pojmu viz *Mluvnice češtiny* 2.

23 Byť je zde užito formulace „jedno celé paradigma jiného slovesa“, nic to nemění na tom, že dvojice jako *spravit*_{dok.} – *spravovat*_{nedok.} jsou v tomto textu nahlížena jako dvě vidová paradigmata jednoho a téhož slovesa.

- 5) adjektiva na *-vý* (*snaživý*_{nedok.}, *přemýšlivý*_{nedok.}, *hádavý*_{nedok.}, *stonavý*_{nedok.});
- 6) tzv. účelová adjektiva na *-cí* (*dělicí*_{nedok.}, *kropicí*_{nedok.}, *hrací*_{nedok.}, *zvací*_{nedok.});
- 7) verbální substantiva na *-ní / -tí* (*zničení*_{dok.} – *ničení*_{nedok.}, *připravení*_{dok.} – *připravování*_{nedok.}, *přibití*_{dok.} – *přibíjení*_{nedok.});
- 8) tzv. činitelská jména na *-tel* (*vykonatel*_{dok.} – *vykonavatel*_{nedok.}, *objevitel*_{dok.} – *objevovatel*_{nedok.}, *spasitel*_{dok.}, *stvořitel*_{dok.}, *žadatel*_{nedok.}, *učitel*_{nedok.}, *holič*_{nedok.}, *škodič*_{nedok.}, *řidič*_{nedok.}, *prodavač*_{nedok.});
- 9) názvy instrumentů (*šlehač*_{nedok.}, *vysavač*_{nedok.}, *jistič*_{nedok.}, *chladič*_{nedok.}, *la-dička*_{nedok.}, *nabíječka*_{nedok.})

a jiné.²⁴

Jak vidno, u některých skupin jde o tvoření pouze od sloves dokonavých, anebo nedokonavých (*spadlý*_{dok.}; *snaživý*_{nedok.} ...), u jiných je možné tvoření od sloves obou vidů (*zničený*_{dok.} – *ničený*_{nedok.}, *objevitel*_{dok.} – *objevovatel*_{nedok.} ...). To jistě není náhodou. To, že se účelová adjektiva, názvy instrumentů, adjektiva na *-vý* nebo činitelská jména tvoří (výhradně, takřka výhradně, popř. naprostou většinou) od imperfektiv, má své příčiny, stejně tak jako i to, že se adjektiva na *-lý* a *-vší* tvoří od perfektiv, adjektiva na *-ící / -oucí* od imperfektiv, verbální substantiva od sloves obou vidů atp. Tyto příčiny (které jsou nejrůznější) však nebudou předmětem popisu v tomto textu. A stejně tak ani vztah mezi „videm“ derivátů jako (*z)ničení*, *ničící*, *ničitel*, *ničivý*, *zmrzlý*, *zestárlý*, *stavěný*, *postavený*, *vysunutý* ... a videm jejich základových, výchozích sloves.

8. Vidová homonymie / slovesa obouvidová

Obouvidové (biaspektuální) sloveso je možné – a myslím, že i vhodné a „výhodné“ – pojímat a popisovat jako dvě homonymní vidová paradigmata (tvarové soubory), nedokonavé a dokonavé, např. *formulovat*_{nedok.} – *formulovat*_{dok.}, *realizovat*_{nedok.} – *realizovat*_{dok.}, *infikovat*_{nedok.} – *infikovat*_{dok.}, *destabilizovat*_{nedok.} – *destabilizovat*_{dok.}; *obětovat*_{nedok.} – *obětovat*_{dok.}, *opětovat*_{nedok.} – *opětovat*_{dok.}, *jmenovat*_{nedok.} – *jmenovat*_{dok.}. Paradigma nedokonavé obsahuje perifrastické

24 Dolní indexy samozřejmě vyjadřují vid výchozího, základového slovesa; neříkají, že tento vid má i jednotka, u které stojí.

futurum a infinitiv spojovatelný s fázovými slovesy (*budeme realizovat, začneme realizovat*), paradigma dokonavé neobsahuje perifrastické futurum a jeho infinitiv není spojitelný s fázovými slovesy. I obouvidová slovesa tedy vlastně (podle tohoto pohledu na věc) vytvářejí vidové dvojice, ovšem takové, které neodpovídají ani definici vidové dvojice gramatické, ani definici vidové dvojice slovotvorné: od gramatických i slovotvorných dvojic se odlišují tím, že mezi jejich členy není vztah fundace (že jeden není odvozen z druhého).²⁵ S gramatickými dvojicemi mají společné to, že jsou jejich členy gramatickými tvary / formami téhož lexému, jednoho a téhož slovesa (byť jistě nejde o gramatické formy / slovoformy „v pravém slova smyslu“, tedy prototypické: nejde tu totiž o homonymii typu *pána*_{gen.} – *pána*_{akuz.}, ale mnohem spíše o homonymii typu *atasé*_{nom.} – *atasé*_{gen.} – *atasé*_{dat.} ...). Tyto vidové dvojice by bylo možné nazývat termínem *vidové dvojice / páry homonymní*. Jelikož obouvidová slovesa konstituují vidové dvojice, páry (byť formálně nerozlišené), nejsou to slovesa vidově nepárová, nýbrž jsou účastníky korelační řady. U skutečných sloves vidově nepárových / defektivních je to tak, že k nim neexistuje **žádná** forma vyjadřující opačný vid, což ovšem o slovesech obouvidových neplatí; u nich existuje, jen je stejná. Přesto je však namísto považovat je za periferii vidového systému, a to právě pro jejich homonymnost, a tudíž neschopnost (resp. velmi omezenou schopnost)²⁶ jednoznačně signalizovat vid.²⁷

Jsou-li někdy biaspektuální slovesa stručně charakterizována jako slovesa schopná vyjadřovat jak nedokonavost, tak dokonavost, je to sice formulace pravdivá, avšak určitě (takto sama o sobě) zcela nepostihuje podstatu biaspektuálnosti / obouvidovosti / vidové homonymie, a to proto, že skutečná obouvidová slovesa dostatečně neodlišuje od jiných sloves schopných vyjadřovat jak nedokonavost, tak i dokonavost, která však rozhodně za obouvido-

25 Uvažovat zde např. o derivaci *informovat*_{nedok.} → *informovat*_{dok.} s nulovou perfektivizující předponou, vytvářející z nedokonavého homonymního paradigmatu *informuji*_{nedok.}, *informoval jsem*_{nedok.}, *informuj*_{nedok.} ... dokonavé homonymní paradigmata *informuji*_{dok.}, *informoval jsem*_{dok.} ..., by bylo podobně (i když ne tolik) nepodložené jako uvažovat o nulové předponě signalizující nedokonavost u vidových dvojic jako *varit*_{nedok.} – *uvarít*_{dok.}, *plánovat*_{nedok.} – *naplánovat*_{dok.} atp. (tedy *Varit*_{nedok.} – *uvarít*_{dok.}, *oplánovat*_{nedok.} – *naplánovat*_{dok.}). K tomuto viz už v odd. 5.

26 Tvary perifrastického futura jsou samozřejmě vidově jednoznačné.

27 To, že je obouvidových sloves mnoho, je z periferie nijak nevyřazuje (jak už bylo řečeno v odd. 1.3).

vá považovat nelze. Řeč je o tom, že imperfektiva mohou někdy – v souladu se svým statusem bezpríznakového člena vidové privativní opozice – vyjadřovat nejenom nedokonavost, ale i dokonavost (viz už v odd. 1.4). Přesto však určitě nebudeme tvrdit, že např. sloveso *platit* je obouvidové (jen proto, že může referovat i k završenosti děje); a stejně tak nebudeme ani slovesa jako *jmenovat, obětovat, investovat, extrahovat* považovat za slovesa vidově bezpríznaková, resp. za imperfektiva schopná referovat i k završenosti děje. Mezi slovesy jako *platit*_{nedok.} a *investovat*_{obouvid.} je (mimo jiné) následující podstatný rozdíl: Existují kontexty, v nichž se mohou vyskytovat pouze slovesa dokonavá, a zatímco slovesa jako *investovat*_{obouvid.} se v nich vyskytovat mohou, tak slovesa jako *platit*_{nedok.} nikoli (**Čekal jsem, až to platíš* versus *Čekal jsem, až do toho taky něco investuješ*_{dok.}; srov. i níže uvedené testy).

Máme-li zjistit, zda je určité sloveso obouvidové, musíme otestovat (ne) přítomnost nedokonavého a dokonavého paradigmatu v celém souboru jeho tvarů. O přítomnosti paradigmatu nedokonavého svědčí především možnost tvoření opisného futura a možnost spojování infinitivu se slovesy *začít/záčnat* a *přestat/přestávat*. Přítomnost paradigmatu dokonavého dosvědčuje např. možnost užití prezentačního tvaru ve vedlejší větě časové se spojkou *až* (*Až ho jmenují ředitelem, situace se zlepší*) nebo možnost užití prezentačního tvaru ve vedlejší větě se spojkou *že*, která je závislá na slovese *slibit/slibovat* (*Slibuji, že tomu obětuji všechno*). O důkazy přítomnosti dokonavého paradigmatu jde proto, že je za daných podmínek užití nedokonavého prezenta vyloučeno (**Až ten dům bourají*_{nedok.}, *budou obyvatelé smutní; *Slibuji, že to dělám*_{nedok.}).

Za konstituenty homonymní vidové dvojice nelze pokládat členy takových slovesných dvojic, jakými jsou např. *sesedat*_{dok.} (*Když jezdci sesedali s koní, zašli se občerstvit do šenku.*) – *sesedat*_{nedok.} (*Když sesedal s koně, odjistil kolt.*); *pootevírat*_{dok.} (*Pootevíral dokořán všechna okna, aby pořádně vyvětral.*) – *pootevírat*_{nedok.} (*Pomalu pootevíral dveře, napjatý, co za nimi spatří.*); *povytahatovat*_{dok.} (*Ze msty sousedovi povytahoval všechny sazenice a polámal rajčatové keříky.*) – *povytahatovat*_{nedok.} (*Nenápadně povytahuje tahák z penálu.*); *zabodat*_{dok.} (*Zabodal všechny kůly do země.*) – *zabodat*_{nedok.} (*Viděl, jak mu zabodá nůž přímo do srdce.*); *využívat*_{dok.} (*Až ty léky využíváte, přijďte na kontrolu.*) – *využívat*_{nedok.} (*Rád využívá všech výhod poskytovaných podnikem.*). Tato homonymní a vidově opačná slovesa vznikla různou derivační cestou, např. *otevřít* → *pootevřít* → *pootevírat*_{nedok.}, ale *otevřít* → *otevírat*

→ *pootevírat*^{dok.}. Každé z nich má tedy – vedle toho, že se liší významově – svůj vlastní (odlišný) derivační základ, což o obouvidových slovesech neplatí.

8.1 Obouvidová slovesa cizího původu

Obouvidovost je velmi častá u sloves cizího původu (přejímek, výpůjček). Má-li nějaké právě přejaté sloveso význam změny, přechodu, mutace (a těch je většina), je vysoce pravděpodobné, že brzy po své adaptaci na češtinu začne vystupovat v obou vidových významech. Mutační význam přejaté sloveso do značné míry předurčuje k obouvidovosti. Je signifikantní, že k velké většině přejímek s významem mutace lze nalézt takové synonymum (či synonymní vyjádření) domácího původu, o němž platí, že se účastní vidové korelace, že je vidově párové, že konstituuje vidovou dvojici pravou / gramatickou nebo nepravou / slovotvornou:

absorbovat = vstřebat / vstřebávat, adaptovat se = přizpůsobit se / přizpůsobovat se, adoptovat = osvojit si / osvojovat si, akcelerovat = zrychlit / zrychlovat, analyzovat = rozebrat / rozebírat, anulovat (manželství) = zneplatnit / zneplatňovat, asociovat (představu) = vyvolat / vyvolávat, devalvovat = znehodnotit / znehodnocovat, diskreditovat = znevěrohodnit / znevěrohodňovat, diskvalifikovat = vyloučit / vylučovat (ze soutěže), eliminovat = omezit / omezovat, emigrovat = odejít / odcházet z vlasti, exkomunikovat = vyloučit / vylučovat z církve, extrahovat = vytrhnout / trhat, vytrhávat (zub), integrovat (do společnosti) = začlenit / začleňovat, konvertovat = obrátit se / obracet se (na víru), prezentovat = představit / představovat, realizovat = uskutečnit / uskutečňovat, repatriovat = vrátit / vracet do vlasti, resuscitovat = oživit / oživovat, situovat = umístit / umísťovat, stabilizovat = upevnit / upevňovat, stimulovat = podnítit / podněcovat, stornovat = rušit / zrušit, substituovat = nahradit / nahrazovat, subsumovat = zahrnout / zahrnovat

Přejatá slovesa, která význam mutace nemají, obouvidová nejsou, např. *aspirovat, asistovat, exhibovat, fascinovat, ignorovat, imponovat, iritovat, koexistovat, koncelebrovat, kooperovat, korelovat, korespondovat, moralizovat, perzekovat, prosperovat* (jde o imperfektiva tantum). Existují i takové přejímky, které nejsou obouvidové, přestože mutační význam mají, např. *de-*

molovat, generovat, komponovat, likvidovat, montovat (rovněž imperfektiva tantum).

Z dalších nepochybných a uzuálních obouvidových přejímek uvádím tyto:

abdiskovat, absolutizovat, absolvovat, abstrahovat, adresovat, aktivizovat, aktualizovat, antedatovat, degradovat, dehonestovat, dementovat, demoralizovat, destabilizovat, dezinfikovat, diagnostikovat, emancipovat se, emitovat, eskalovat, etablovat se, evaluovat, exhumovat, expandovat, explodovat, extrapolovat, falzifikovat, feminizovat, implementovat, inaugurovat, indikovat, indoktrinovat, infikovat, infiltrovat, informovat, iniciovat, inkasovat, inkorporovat, inovovat, inspirovat, instalovat, instruovat, internalizovat, interpretovat, intervenovat, intoxikovat, intronizovat, investovat, inzerovat, inzultovat, kompenzovat, komprimovat, koncentrovat, konceptualizovat, konkretizovat, konstatovat, kontaktovat, kontaminovat, kontrasignovat, manifestovat (své odhodlání), maximizovat, minimalizovat, mobilizovat, modifikovat, objektivizovat, paralyzovat, penalizovat, radikalizovat se, redefinovat, redukovat, reformovat, reformulovat, reinstalovat, reintegrovat, reinterpretovat, reklamovat, rekonstruovat, relativizovat, renovovat, resocializovat, restaurovat, revitalizovat, rezervovat, selektovat, signalizovat, signovat, sterilizovat, strukturovat, subjektivizovat, subkategorizovat, sugerovat, suspendovat, šokovat, tabuizovat, verifikovat

8.2 Obouvidová slovesa „domácího“ původu

Zatímco pro přejímky je obouvidovost charakteristická, u sloves domácího původu je jevem velmi výjimečným. Za více méně neproblematická biaspektaální slovesa domácího původu lze považovat tato (jde o sémanticky a slovotvorně velmi heterogenní skupinu):

blahořečit, blahoslavit, darovat, chybovat, jmenovat, korunovat, obětovat, opětovat, padělat, pokutovat, přenocovat, přezimovat, soustředit se, stanovit, svatořečit, tít / tnout, zálohovat, zvěstovat, žluknout

V odborné literatuře, popř. ve slovnících bývají někdy jako obouvidová uváděna také slovesa typu *napracovat se, naotravovat se, naplakat se* (tzv. saturativa) a schopnostní slovesa jako *unese, uzvedne, uběhne* (tzv. kapacitiva). Avšak o tom, že

jde o slovesa pouze dokonavá, svědčí už to, že od nich nelze tvořit opisné futurum a že je nelze spojovat s fázovými slovesy: **bude se napracovat*, **začne se napracovat*; **bude uzvednout*, **přestal uzvednout*. K podrobnějšímu dokazování pouhé perfektivity těchto sloves viz Svoboda (1978), Komárek (2002) a Veselý (2009).

8.3 Důsledky vidové homonymie

Neschopnost obouvidových sloves rozlišovat svou formou mezi dokonavostí a nedokonavostí může mít (a mívá) řadu nežádoucích důsledků. K nejzávažnějším patří tyto:

- 1) Užitím perfektiva, anebo imperfektiva ve vedlejší větě časové často signalizujeme, zda děj věty řídící po ději věty závislé (vedlejší) následuje, anebo je-li s ním současný, např. *Když uklidila*_{dok.}, *pustila si televizi* (následnost) versus *Když uklízela*_{nedok.}, *pustila si televizi* (současnost). Při užití obouvidového slovesa tudíž nemusí být vždy zřejmé, o který z uvedených časových významů jde: *Už když rekonstruovali první objekt celého komplexu, dostali se do finančních problémů* (při rekonstrukci toho objektu, nebo až po ní?); *Když se u nás habilitoval, začali mu nepřející kolegové házet klacky pod nohy* (už při habilitaci, anebo až po jejím dosažení?).
- 2) V důsledku homonymie dokonavého prezantu (např. *analyzujeme*_{dok.} = *provedeme analýzu*) a nedokonavého prezantu (např. *analyzujeme*_{nedok.} = *provedíme analýzu*) nemusí být vždy zřejmé, zda se hovoří o budoucím dosažení závěrové situace nějakého děje (dokonavý prezens), anebo o právě probíhajícím spění, směřování k závěrové situaci děje (nedokonavý prezens): *Arrupe mi tehdy řekl, že se mám starat o japonské jezuitky, kteří absolvují svá studia filosofie na naší univerzitě v Tokiu* (z knihy *Tokijské květy*) (má se o ně starat při studiu, anebo až po jeho dokončení?); *Guvernér ČNB oznámil, že banka opět devaluje českou měnu* (už devalvace probíhá, anebo k ní teprve dojde?).

8.4 Eliminace možných důsledků vidové homonymie

Vidová nejednoznačnost daná homonymií bývá kompenzována různým způsobem; existuje řada prostředků eliminování možných důsledků vidové homonymie.

8.4.1 ELIMINACE KONTEXTEM

To, zda je obouvidového slovesa právě užito dokonavě, anebo nedokonavě, dosti často signalizuje různou měrou kontext.

Kontexty různou měrou signalizující dokonavost (relevantní výrazy jsou zvýrazněny; vše je z ČNK):

Až emigruje do USA, budou se mu (peníze) do krušných začátků dost hodit. **Jakmile explodovala** cvičná světlíkce, tak jeden ze sousedů přivolal policii. Zajímavé je, že jsme v tu chvíli sebevědomí, ale jen do té doby, **než inkasujeme**. (ve významu ‚než dostaneme gól‘) O vzniklé nebezpečí **okamžitě informovala** členy Sboru dobrovolných hasičů v obci a profesionální hasičský záchrannářský sbor z Frýdku-Místku. Dosavadní šéf Petr Veselý v závěru minulé sezóny **náhle abdikoval** kvůli sporům s ředitelem. **Slíbil, že rezignuje** na funkce člena Ústředního výboru ČSSD a krajského zastupitele v Moravskoslezském kraji. Dlouho **plánujeme, že adoptujeme** na dálku dítě z Afriky nebo z Indie. Na klinice TCM **už jsem dohodnutá, že** mi znova **aplikují** akupunkturní jehličky a budu tam i nadále chodit na konzultace. **Zkuste** nám **napsat**, vaše názory **zveřejníme**. Možná, že svými podněty **inspirujete** nejen své zastupitele, ale i zákonodárce. Poslední upomínku doručil zoologovi zvláštní kurýr daňového úřadu, když **absolvoval čtyřhodinovou jízdu** terénním vozem nigerijským pralesem Omo do míst, která nebyla na mapě.

Kontexty různou měrou signalizující nedokonavost:

Sbírky **se** totiž **budou reorganizovat**, protože Anežka u Vltavy je ohrožena. Shodou okolností k tomu došlo v době, kdy **začala eskalovat** krize v Polsku. Tento faul navíc **vehementně** u postranní čáry **signalizoval** i asistent rozhodčího. Vás, pane Maxmiliáne, **tímto jmenuji** hlavním vedoucím. **Po dlouhou dobu se chránily a restaurovaly** nejvýznamnější památky, aniž by se dbalo na jejich prostředí. **Postupně, jak** se poliklinika rekonstruovala a **renovovala** svoje prostory, ordinace byla čím dál méně využívaná a lékař tu trávil stále méně hodin. Těch věcí, které **připravujeme a postupně realizujeme**, je spousta. Lázeňský komplex pro 128 hostů **se rekonstruoval tři roky** a stál několik desítek miliónů dolarů. **Dokud se prezentoval** činy z hodně blízké minulosti, bylo všechno celkem v pořádku. Problém byl, že **zatímco se** (zpěvačka) **realizovala** v Evitě,

devadesátými lety duněla taneční hudba, z dýdžejů se stávaly rockové hvězdy a vše hudebně důležité se dělo v tanečních klubech. Uplynulé úterý **se** ve Lhotce na Uherskohradišťsku při výcviku **zranil** třiatřicetiletý profesionální hasič, když **absolvoval** výcvik slanění věže. **Při tomto kroku analyzujeme** činnosti klienta a volný čas v průběhu dne. **Zjištujeme**, jestli úkol není pro klienta příliš těžký nebo dlouhý a následně nudný. (z knihy *Dětský autismus*)

V případě *budou se reorganizovat* vlastně nejde přísně vzato o eliminaci kontextem, nýbrž o signalizování nedokonavosti skrze gramatický tvar perifrastického futura.

8.4.2 ELIMINACE SITUACÍ

Časté jsou případy, kdy kontext (předcházející či následující slova) o aktuální vidové hodnotě obouvidového slovesa nijak neinformuje, a to, zda jde o nedokonavost, anebo dokonavost, plyně pouze ze situace / z konsituace (resp. z některé její složky), do níž je daná výpověď zasazena, v níž je pronesena: Např. ve výpovědi *Za to porušení zpovědního tajemství tě papež exkomunikuje* žádná složka kontextu nenapovídá aktuální vidové užití biaspektuálního *exkomunikovat* – může jít jak o průběh daného procesu (o probíhání dané události), tak o jeho završení (o uskutečnění dané události). Avšak je-li realita taková, že proces exkomunikace ještě neprobíhá, a platí-li současně, že je to oběma komunikantům známo, pak je jisté, že bylo daného slovesa autorem užito dokonavě, a že ho tak adresát musí interpretovat. Podobné je to u výpovědi *Kam tyto peníze investujeme?*: kontext o dokonavosti / nedokonavosti nic nevypovídá. Avšak platí-li, že peníze, o kterých se hovoří, ještě nebyly investovány, a platí-li současně, že to oba komunikanti vědí, pak adresát nemůže tvar *investujeme* interpretovat jinak než dokonavě.

Situace a kontext často působí společně: *Kam tyto peníze příští rok investujeme? Za to tě papež brzy exkomunikuje*. Jsou-li situační podmínky těchto dvou výpovědí právě takové, jak bylo popsáno výše, pak jsou zvýrazněné výrazy dalšími indikátory dokonavého užití daných obouvidových sloves.

8.4.3 ELIMINACE PREFIXACÍ

Vidová nejednoznačnost působená homonymií se řeší také vytvářením nových nepravých vidových dvojic. Ty se tvoří tak, že se připojí subsumpční

předpona k nedokonavému paradigmatu obouvidového slovesa: např. *excerpovat*_{nedok.} → *vyexcerpovat*, *selektovat*_{nedok.} → *vyselektovat*, *implementovat*_{nedok.} → *vimplementovat*, *realizovat*_{nedok.} → *zrealizovat*. Postupnou ztrátu obouvidovosti pak lze interpretovat jako mizení dokonavého homonymního paradigmatu v důsledku stále častějšího užívání předponové odvozeniny mající status nepravého dokonavého protějšku.

Další případy se subsumpcní předponou:

kontaktovat → *skontaktovat* (význam ‚k sobě‘), *dezinfikovat* → *vydezinfikovat*, *expedovat* → *vyexpedovat*, *exportovat* → *vyexportovat*, *extrahovat* → *vyextrahovat*, *emigrovat* → *vyemigrovat*, *excerpovat* → *vyexcerpovat*, *emitovat* → *vyemitovat*, *evakuovat* → *vyevakuovat* (význam ‚pryč‘ / ‚ven‘), *gradovat* → *vygradovat*, *eskalovat* → *vyescalovat*, (význam ‚vzhůru‘), *akumulovat* → *naakumulovat* (význam kumulace), *sugerovat* → *vsugerovat*, *instalovat* → *vinstalovat*, *infiltrovat* → *vinfiltrovat*, *inkorporovat* → *vinkorporovat*, *absorbovat* → *vabsorbovat*, *integrovat* → *vintegrovat* (význam ‚dovnitř‘), *aktivovat* → *zaktivovat*, *adaptovat* → *zadaptovat*, *akcelerovat* → *zakcelerovat*, *redukovat* → *zredukovat*, *objektivizovat* → *zobjektivizovat*, *konkretilizovat* → *zkonkretizovat*, *restaurovat* → *zrestaurovat* (význam přechodu/změny)

Lze zaregistrovat i případy s předponou významově oslabenou / „prázdnou“ (*instalovat* → *nainstalovat*, *infikovat* → *nainfikovat*, *rezervovat* → *zarezervo-
vat*) a také dvojice, v nichž je základové sloveso významově obecnější (*aplikovat* → *naaplikovat*, *aplikovat* → *vaplikovat*).

8.4.4 ELIMINACE OPISNÝM FUTUREM

Neschopnost obouvidových sloves formálně lišit mezi prezensem dokonavým a nedokonavým vede k tomu, že se za účelem vyjádření završeného / komplexního děje v budoucnosti užívá (mnohem častěji než u sloves neobouvidových) opisného futura. Dochází tedy ke konkurenci mezi homonymním dokonavým prezensem a opisným futurem: Vedle *V případě jakéhokoli podezření okamžitě rezignuji na svou funkci* je možné i *V případě jakéhokoli podezření budu okamžitě rezignovat na svou funkci*, místo *Jmenujeme tě naším předsedou* lze užít též *Budeme tě jmenovat naším předsedou* nebo místo *Za porušení zpovědního tajemství ho papež exkomunikuje* lze říci *Za porušení zpovědního tajemství ho papež bude exkomunikovat*. O tom, že je v těchto pří-

padech užito perifrastického futura za účelem vyjádření daného děje v jeho komplexnosti, svědčí i to, že toto futurum nelze neproblematicky nahradit opisným futurem synonyma českého původu, např. **V případě jakéhokoli podezření budu okamžitě odstupovat ze své funkce nebo *Za porušení zpovědního tajemství ho papež bude vyloučovat z církve.*

Korpusové doklady:

Poznamenává, že sice ne každý, kdo si vezme korán domů, **bude konvertovat** k islámu, a ne každý, který konverteuje, bude automaticky extremistou a začne si přát talibánský stát se zákony šaríja. Pokud dojdou radní k závěru, že jsem pochybila, **budu abdikovat**. Pro děti je alkohol v podstatě časovanou bombou. Když pijí vícekrát, je již odjištěná a záleží na souhře okolností, kdy **bude explodovat** a projeví se nemocí. Do pátku se rozhodnu, jestli nabídku Baníku **budu akceptovat**. V týdnu pak ligová komise rozhodla o tom, že zápas **bude kontumovat** 5:0 ve prospěch Krupky. Parlament Krymu, který je autonomní republikou, pak o víkendu prohlásil, že **bude anulovat** rozhodnutí Nikity Chruščova z padesátých let, který předal Krym Ukrajině, a bude žádat, aby se poloostrov stal součástí Ruska. Informoval o tom americký pověřenec Glyn Davies s tím, že nemůže sdělit podrobnosti, dokud **nebude informovat** ostatní vlády a Washington. Subterra rovněž nově zabodovala také v soutěži na výstavbu osmnácti mostů kolem maďarské dálnice M43. Z této zakázky **bude** tuzemská firma **inkasovat** přes čtvrt miliardy korun.

8.5 Příčiny přetrvávání vidové homonymie

Přestože je obouvidovost jevem v určitém slova smyslu nesystémovým (zejména s ohledem na situaci u sloves domácího původu, u nichž je obouvidovost velmi vzácná) a přestože může mít nežádoucí důsledky (viz výše), je pravda, že příslušná slovesa pozbyvají své obouvidovosti jen velmi pozvolna, a lze dokonce tvrdit, že jen málokdy ji ztratí zcela. Jednou z výjimek je sloveso *likvidovat*, které je dnes už jen nedokonavé; funkci vyjadřovat komplexní / završené děje už zcela převzal prefigát *zlikvidovat*.

Přetrvávání obouvidovosti má řadu příčin:

Jednou z nich je právě ta skutečnost, že to, je-li určitého obouvidového slovesa právě užito dokonavě, anebo nedokonavě, dosti často různou měrou vyplývá z kontextu a/nebo ze situace (viz příklady výše).

Další příčinou je to, že mnohdy není rozlišení mezi dokonavostí a nedokonavostí informačně nezbytné či důležité. Jde o to, že můžeme k téže skutečnosti úspěšně referovat jak perfektivem, tak imperfektivem, což souvisí s jevem konkurence mezi vidovými formami: *Ted' nevím, jestli už jsem tu polévku solila/osolila. Dneska to platím/zaplatím já. Seděl/poseděl tam půl hodiny. Po deseti minutách tě budu střídat / tě vystřídám. Nemohu si ted' vzpomenout, jestli už jsem to signoval (neboli jestli už jsem to podepsal/podepisoval).*

Třetí příčinou je význam slovesa. Někdy je sloveso svým významem do značné míry „předurčeno“ pro určité vidové užívání. Např. u slovesa *explodovat* (*vybuchnout*) je v důsledku významu velmi krátkého trvání děje mnohem méně pravděpodobné, že bude vyjadřovat průběh jednoho konkrétního děje. Mnohem pravděpodobnější je dokonavost, popř. opakovnost: *Tam loni v září explodoval* _{dok.} *plyn v rodinném domě; V televizi sledujeme padající letadla, která explodují* _{opak.} *v koulích ohně* (ČNK).

Zformulováním uvedených tří příčin jsou také vystiženy situace, kdy není na mluvčího vytvářen dostatečně silný tlak, aby vytvořil či použil jasně dokonavou odvozeninu se subsumpčním prefixem; přičemž toto je jediná cesta k odstraňování homonymie. Nabízí se sice ještě resufixální (imperfekti-vizační) způsob jako *specifikovat* _{dok.} → *specifikovávat, stabilizovat* _{dok.} → *stabilizovávat* či *definovat* _{dok.} → *definovávat*, avšak výsledky tohoto tvoření by stěží mohly být interpretovány jinak než jako frekventativa: *interpretovat* _{nedok.} → *interpretovávat* _{frekv.} jako *kupovat* _{nedok.} → *kupovávat* _{frekv.}*

Příčinou přetravávání obouvidovosti je také to, že se prefigáty se subsumpční předponou ujímají vcelku neproblematicky v textech prostě sdělovacího stylu, popř. také v textech žurnalistických, avšak relativně obtížně a pomalu zejména v textech odborných (*formulovat – zformulovat, resuscitovat – zresuscitovat, exhumovat – vyexhumovat*).²⁸ Např. v profesní mluvě anesteziologů se dnes dokonavost vyjadřuje téměř výhradně prefigátem *zresuscitovat*, zatímco v příslušných odborných textech stále výrazně převládá homonymní *resuscitovat* _{dok.}

Pátou příčinou je to, že se k některým slovesům těžko hledá významově vhodná předpona, která by byla subsumpční:

28 K tomu viz též pro slovenštinu Smiešková (1961, s. 229n.).

absolvovat, adoptovat, adresovat, akceptovat, atakovat, avizovat, deklarovat, iniciovat, instruovat, interpretovat, inspirovat, inovovat, inzultovat, rezignovat, saturovat, signalizovat, situovat, substituovat

Lze myslím uvažovat i o tom, že tvorbě a uzualizaci dokonavých prefigátů může stát do určité míry v cestě hybridnost výsledné (resp. potenciální) odvozeniny, to, že se připojuje domácí předpona k cizímu základu.

Je také možné, že i sama příslušnost slovesa k třídě přejímek může působit (tedy jde-li o sloveso mutační) určitý jeho sklon k obouvidovosti, anebo jinak (vyostřeně) řečeno: mutační přejímka je potenciálně obouvidová – právě proto, že je u přejímek obouvidovost velmi častá; jde tedy o ovlivňování jednotkami téže třídy.

Problematice obouvidovosti v češtině byla v poslední době věnována zvýšená pozornost. Připomeňme zde jen tyto texty: Jindra (2008), Veselý (2008), Berger (2008), Esvan (2010), Jindra (2011), Veselý (2014a, s. 22–28), Chromý (2014), Starý (2017), Veselý (2018a) a Veselý (2018b). Zmínění autoři se zaměřují spíše na nestejné aspekty obouvidovosti, lze však registrovat i některá témata společná – už proto, že Esvan (2010) reaguje na Jindru (2008), Berger (2008) se vyjadřuje k Veselému (2008) a Starý (2017) je reakcí na Chromého (2014). Ze starších prací lze připomenout Lebed'ovou (1980).

9. Poměr vidu k času (po významové i formální stránce)

V rámci gramatických kategorií slovesa jsou v nejužším vztahu vid a čas. O těsnosti tohoto vztahu svědčí mimo jiné následující: **1)** v řadě jazyků jsou časové a vidové významy vyjadřovány tímtéž tvarem, jsou obsaženy v jedné formě (v angličtině *I am writing*, španělštině *Estoy escribiendo* aj.); **2)** české historické minulé časy aorist a imperfektum zanikly poté, kdy se dostatečně vykristalizoval vidový protiklad; **3)** perfektivní prezenty nevyjadřují aktuální přítomnost.

Rozdíl mezi dokonavostí a nedokonavostí má nepochybně časovou povahu: Vezměme vidové páry mutačních sloves (*stavět – postavit, odbarvit – odbarvovat*), které jsou jádrem vidové opozice a u nichž jsme za hlavní protiklad stanovili rozdíl mezi spěním k výsledku a jeho dosažením. Tento rozdíl má výrazný časový aspekt. Jde vlastně o PŘED (nedokonavost) a PO

(dokonavost) v čase: něco je nejprve opravováno _{nedok.}, až potom je to opraveno _{dok.}, výsledek vyjadřovaný perfektivem je KONEC (časový termín) děje, a implikuje NÁSLEDNOST, spění vyjadřované imperfektivem je PŘÍČINA (časový termín) téhož děje, a implikuje PŘEDČASNOST. Vztah imperfektiva a perfektiva tedy vlastně (uvažujeme-li o konkrétních dějích) do jisté míry „napodobuje“ vztah mezi příčinou a následkem: příčinou postavení _{dok.} (existence) domu je jeho stavění _{nedok.}, a příčina a následek jsou v časovém poměru předčasnost – následnost.

Poněkud jinak je tomu u slovesných dvojic sestávajících z nemutačních sloves, kde perfektiva nevyjadřují výsledek a imperfektiva nevyjadřují spění k němu. Zde je rozdíl mezi nedokonavostí a dokonavostí (*stál* _{nedok.} – *postál* _{dok.}, *sténal* _{nedok.} – *zasténal* _{dok.}) dán rozdílem plynutí stavu / děje versus jeho omezení, ohrazení.

Už to, že se při popisování vidových rozdílů stěží obejdeme bez časových termínů, svědčí o časové povaze vidových významů.

Imperfektiva vyjadřují též opakování děje, přičemž i pojem opakovnosti má časovou povahu. Opakování implikuje čas, rozložení v čase, a implikuje i předčasnost a následnost.

Casová povaha vidového protikladu, tak jak byla doposud popsána v tomto oddíle, je výrazně jiná než významový základ gramatické kategorie času, za který lze považovat tzv. absolutní čas neboli umístění děje / stavu na časové ose (vzhledem k okamžiku komunikačního aktu), a tedy významy minulost – přítomnost – budoucnost neboli předčasnost, současnost a následnost vůči okamžiku komunikačního aktu. Ačkoliv jsou významy vidu (protiklad průběh / plynutí versus završenost / o(vy)mezenost) a významy absolutního času (opozice minulost – přítomnost – budoucnost) tak rozdílné, existuje „moment“, ve kterém se tyto významy „stýkají“, střetávají, moment, který je jasným projevem úzkého vztahu mezi videm a časem a časové povahy vidového protikladu: jde o často připomínanou skutečnost, že dokonavost se vylučuje s aktuální přítomností.

Jakmile děj dojde svého završení a je denotovatelný perfektivem, už je věcí minulosti a referuje se k němu préteritem (*Právě teď jsem ji [křížovku] doluštila*).

Vedle času absolutního rozlišuje se i tzv. čas relativní, založený na protikladu současnost versus nesoučasnost (tedy předčasnost / následnost) dějů / stavů.

Oblast relativního času je dalším momentem, kde se vidí a čas stýkají, neboť vidové tvary často hrají při vyjadřování časové souslednosti zásadní roli: v souvětí *Až vymaluju*_{dok.} *kuchyň*, *otevřu si pivo* jde o dějovou následnost, zatímco v souvětí *Až budu malovat*_{nedok.} *kuchyň*, *otevřu si pivo* jde o současnost. Příčinou je právě to, že v prvním souvětí je ve vedlejší větě perfektivum, kdežto v druhém imperfektivum.

Dá se říci, že dokonavost není svou bodovostí, resp. ohraničeností příliš disponována pro současnost, a že naopak nedokonavost – v důsledku své průběhovosti – pro ni disponována je. S bodem je obtížné se protnout (být současný), kdežto s průběhem – čarou, přímkou – to lze. Je myslím možné shledávat analogii mezi větší disponovaností imperfektiv pro podílení se na vyjadřování současnosti a tím, že aktuální přítomnost mohou vyjadřovat jen imperfektiva. Průběhovost, „přímkovost“ imperfektiv je dobrým základem pro to, aby se do něj vešla jak bodovost perfektiv, tak „bodovost“ komunikačního aktu. Nedokonavost je schopna zahrnout jak bod závěrové situace perfektiva, tak bod okamžiku komunikačního aktu. To, že přítomnost perfektiva ve větě vedlejší i hlavní „dává“ nesoučasnost, resp. následnost děje věty hlavní (*Když zatleskali*_{dok.}, *znovu se uklonil*_{dok.}), a to, že perfektivní prezens „dává“ nesoučasnost, následnost daného děje po okamžiku komunikačního aktu (*Ukloním se*_{dok.}), spolu těsně souvisí – obojí je způsobováno významem perfektivnosti, onou bodovostí / vymezeností, a tedy nedisponovaností pro současnost.

O poměru mezi videm a časem se lze dočíst např. v Křížková (1958), Panevová – Benešová – Sgall (1971), Komárek (2006a, s. 119n.), Štícha – Hirschová – Kresin (2017), Esvan (2017) aj.

10. Spolupráce vidových tvarů se spojkami, příslovci a předložkami (nejen) při vyjadřování mezdějových časových vztahů

Výše (hlavně v odd. 2) byly alespoň v hrubých rysech nastíněny nejrůznější významy a funkce vidových tvarů neboli bylo řečeno, co všechno jsou imperfektiva a perfektiva schopna o jednom a tomtéž slovesném významu (kupř. „(u)dělat svačinu“) vypovídat: že probíhá, byl dokončen, opakoval se, v jakém časovém vztahu je k jinému ději atd. Při této dějové charakterizaci **kooperují**

vidové tvary (nejen slovesné)²⁹ se spojkami, příslovci a předložkami, přičemž příslušní zástupci těchto slovních druhů mívají ve vztahu k vidovým tvarům různou funkci. Zatím jen jeden příklad: Mějme větu *Moje žena mi málokdy dělala svačinu* – imperfektiva je zde užito ve významu opakovacím a adverbiu *málokdy* zde tento význam jednak 1) pomáhá signalizovat (neboť imperfektivum je v důsledku své vícevýznamovosti nejednoznačné, kdežto *málokdy* implikuje opakovost), jednak ho 2) konkretizuje / specifikuje (říká, o jak časté opakování slovo).

10.1 Vid a spojky

Výše pojednaná souvislost mezi videm a časem, zejména pak zdůraznění role vidových tvarů při vyjadřování časové souslednosti dějů / stavů, vede nyní takřka automaticky k explicitnějšímu tematizování vztahu mezi videm a časovými spojkami (popř. spojovacími výrazy), neboť tyto spojky a vidové tvary spolu při zachycování mezidějových časových vztahů velmi úzce **kooperují**, přičemž podíl spojky a vidového tvaru může být při této spolupráci nestejný.

Jsou spojky, které nijak výrazně 1) nepreferují souvýskyt s perfektivem, anebo s imperfektivem (*když*, *potéco*), spojky, které více či méně výrazně 2) upřednostňují jeden z vidových tvarů (*jakmile*, *sotvaže*, *hned jak*, *zatímco*), a také spojky, které 3) „odmítají“ dokonavé či nedokonavé tvary v určité jejich podobě nebo za určitých podmínek (*dokud*, *než*, *až*):

Pro každý bod uvedu alespoň několik příkladů:

Ad 1)

Když babička smažila _{nedok.} i *usmažila* _{dok.} *štědrovečerní řízky, zatelefonovala vnoučatům; Potéco si děda hrál* _{nedok.} i *pohrál* _{dok.} *s vnoučaty, šel na procházku.*

U obou spojek je stejně dobře možné spojení s imperfektivem i perfektivem, až na to, že u *když* jde buď o současnost, anebo následnost v závislosti na vidu slovesa, zatímco u *potéco* / *poté co*³⁰ je děj věty řídící vždy následný. V důsledku toho lze tvrdit, že u spojení *když* + vidový tvar hraje rozhodující roli vidová hodnota verba finita, kdežto u spojení *potéco* + vidový tvar napak spojka. U *když* je (ne)současnost dána videm; u *potéco* je nesoučasnost

29 Ale i v podobě verbálních substantiv a adjektiv.

30 Možné jsou obě varianty, graficky i zvukově.

dána spojkou. Spojce *když* se ve výše popsaném podobá spojka *až* (účastníci se referování k dějům budoucím): *Až bude babička smažit* _{nedok.} i *usmaží* _{dok.} *štědrovečerní řízky, zatelefonuje vnoučatům.* I zde hraje rozhodující roli (ve smyslu současnost vs. následnost) vidový tvar.

Ad 2)

Spojka *jakmile* je při svém časovém užití schopna uvozovat věty perfektivní i imperfektivní (přičemž i v příslušné větě řídící může stát jak perfektivum, tak imperfektivum): *Jakmile bude stát* _{nedok.} *náš nový dům, budeme se tam stěhovat* _{nedok.}; *Jakmile bude stát* _{nedok.} *náš nový dům, začneme* _{dok.} *se tam stěhovat / nastěhujeme* _{dok.} / *přestěhujeme* _{dok.} *se tam; Jakmile postaví* _{dok.} / *dostaví* _{dok.} *náš nový dům, budeme se tam stěhovat* _{nedok.}; *Jakmile postaví* _{dok.} / *dostaví* _{dok.} *náš nový dům, nastěhujeme* _{dok.} / *přestěhujeme* _{dok.} *se tam.* Dá se říct, že: je-li ve větě s *jakmile* imperfektivum, lze hovořit o současnosti dějů; je-li v ní perfektivum, jde o následnost děje věty řídící po ději věty s *jakmile*.

Navzdory tomu, co bylo právě řečeno, je však podle mého názoru namísto tvrdit následující: Spojka *jakmile* se při časovém užití specializuje na vyjadřování následnosti dvou završených (dokonaných, dokonavých) dějů v rychlém sledu [po uskutečnění jedné změny (události) hned následuje změna jiná], a to bez ohledu na to, je-li ve větách řídící a podřízené sloveso dokonavé nebo nedokonavé: i zcela imperfektivní souvětí typu *Jakmile seděla* _{nedok.} *před pracovnou zkoušejícího, byla* _{nedok.} *nervózní* je vlastně třeba „čist“ zcela perfektivně: tak, že hned po završené události „posadit se“ _{dok.}‘ / „usednout“ _{dok.}‘ („nesedět“ → „sedět“) došlo k události „znervóznět“ _{dok.}‘ / „začít“ _{dok.} být nervózní“ („nebýt nervózní“ → „být nervózní“). Totéž platí i o výše uvedeném souvětí *Jakmile bude stát* _{nedok.} *náš nový dům* (= „hned po jeho postavení“ _{dok.}‘), *budeme se tam stěhovat* _{nedok.} (= „začneme“ _{dok.} s tím‘). Je možné tvrdit, že v souvětích s imperfektivy spojka *jakmile* říká, že označené děje / stavu (např. „sedět před pracovnou“, „být nervózní“) zatím trvají jen velmi krátce, což asociuje, navozuje událost / změnu, která k danému ději / stavu vedla (jako ke své závěrové situaci). Z uvedeného plyne, že význam rychlé následnosti dvou završených dějů je zcela v kompetenci spojky, je způsoben spojkou. Oprávněnost tohoto tvrzení lze podpořit i následujícím srovnáním: *Když jsem včera stál* _{nedok.} *na zastávce, modlil jsem se* _{nedok.} vs. *Jakmile jsem včera stál* _{nedok.} *na zastávce, modlil jsem se* _{nedok.}. Jen v druhém případě se explicitně tvrdí, že děj „modlit se“ resp. přechod od „nemodlit se“ k „modlit se“ nastal hned po nastolení stavu „stát“, hned po přechodu od „nestát“ k „stát“.

I když spojka *jakmile* připouští jak perfektiva, tak imperfektiva, není – s ohledem na její význam – překvapivé, že výrazně preferuje perfektiva.

Jestliže *jakmile* v souladu se svým významem perfektivum pouze výrazně preferuje, pak spojka *zatímco* při svém časovém užití připouští výhradně jen imperfektivum³¹ (Ve větě řídící jsou možné oba vidy.): *Zatímco babička vařila nedok. oběd, dědeček okopával nedok. zahrádku; Zatímco babička vařila nedok. oběd, dědeček okopal dok. zahrádku.* Jak vidno, časové *zatímco* se specializuje na vyjadřování dějové současnosti, s čímž koresponduje jeho (takřka) bezvýhradná preference imperfektiva, dobrě disponovaného – významem průběhovosti – pro současnost (viz odd. 9). Přítomnost perfektiva, anebo imperfektiva ve větě řídící (*okopával, okopal*) pak má za následek, zda se vyjadřuje završení děje věty řídící v rámci děje věty závislé, anebo zda se o (ne)završení explicitně nic neříká, a vyjadřuje se pouze současnost. Tento rozdíl je samozřejmě zcela v kompetenci vidu. Zde se nabízí srovnání se spojkou *když*, neboť ve výše uvedených souvětích by bylo možné nahradit *zatímco* touto spojkou, a časový poměr mezi oběma ději by zůstal naprosto stejný. Zásadní rozdíl mezi oběma spojkami ovšem spočívá v tom, že u časového *když* je mezdějový časový poměr plně v kompetenci vidu, kdežto časové *zatímco* implikuje dějovou současnost. To potvrzují i následující zjištění: Aby bylo u *když* vůbec možné interpretovat souvětí s dvěma perfektivy jako současnost (a ne následnost), je bezpodmínečně nutné užití určitých adverbií či spíše částic: *Právě když jsem vstal dok. od stolu, on zrovna vstoupil dok. do lokálu.* Naproti tomu: I ve zcela ojedinělých případech typu *Zatímco se otec Jakub Rey se supěním usadil dok. do kresla, mladý kněz s poněkud škodolibým úsměvem zběžně přelétl dok. očima psaní* budeme časový vztah interpretovat jako současnost (a nikoli následnost).

V případech jako *Právě když jsem vstal od stolu, on zrovna vstoupil do lokálu* nevylučuje současnostní interpretaci ani i to, že jde o významy velmi krátkého trvání děje. To by pak ukazovalo na to, že při vyjadřování a interpretování časového vztahu hraje roli nejen spojka a vid slovesa, ale i lexikální význam slovesa.

31 A proto přítomnost perfektiva jasně signalizuje nečasové, kontrastivní užití této spojky (*Zatímco Mirka vyloučili dok. ze školy, Jirka aspiroval na červený diplom*). Souvětí jako *Zatímco se otec Jakub Rey se supěním usadil dok. do kresla, mladý kněz s poněkud škodolibým úsměvem zběžně přelétl dok. očima psaní* (z knihy *Farář arský*) jsou naprostou výjimkou.

Ad 3)

Spojka *dokud* vylučuje v uvozované větě perfektivum referující k jednomu určitému – tzv. konkrétnímu, aktuálnímu – ději: **Dokud babička včera dopoledne³² uvařila*_{dok.}, *hrály si děti na dvorku*. Možná jsou jen imperfektiva; a perfektiva pouze tehdy, jsou-li v záporném tvaru nebo referují-li k ději nekonkrétnímu, neaktuálnímu: *Dokud babička včera dopoledne vařila*_{nedok.}, *hrály si děti na dvorku* (konkrétní užití); *Dokud nám vařila*_{nedok.} *babička, nemuseli jsme chodit do školní jídelny* (nekonkrétní užití); *Dokud si babička sama uvařila*_{dok.}, *nemuseli jsme jí shánět pečovatelskou službu* (nekonkrétní užití); *Dokud neuvaří*_{dok.}, *zůstaneme venku* (konkrétní užití); *Dokud neuvaří*_{dok.} *pořádné jídlo, nevezmu si ji* (nekonkrétní užití).

Z právě uvedeného vysvítá, že *dokud* vyžaduje význam trvání, a vzpěčeje se významu završenosti, dosažení konce děje.

S ohledem na dosud popsané je – zdá se – možné tvrdit, že kooperace mezi časovou spojkou a vidovým tvarem při zachycování referovaného děje vypadá mnohdy tak, že spojka vlastně – v důsledku svého významu – jakoby vidově modifikuje, mění, ovlivňuje „děj“ vyjadřovaný vidovým tvarem verba finita: kupř. spojka *potéco* ve větě s imperfektivem (*Potéco si hrál s vnoučaty, dal si pivo*) v důsledku svého jednoznačného významu následnosti jakoby „činí z imperfektiva perfektivum“, a to tím, že implikuje omezenost, skončenosť daného děje. (Jde o omezenost přítomnou u nemutačních perfektiv typu *pohrát si, postát, posedět*; viz odd. 1.5.2.1)

V základu uvedené preference časových spojek vůči vidovým tvarům (bod 3)) stojí výše zmínovaná (odd. 9) (ne)disponovanost vidových tvarů pro současnost či nesoučasnost, která je důsledkem jejich významu, průběhovosti, anebo bodovosti.

10.2 Vid a příslovce

Analogicky k tomu, jak bylo právě pojednáno o časových spojkách, lze se zmínit i o časových příslovcích.

Je např. možné pozorovat vztah (jistou podobnost) mezi tzv. durativními / trvacími adverbii (popř. adverbiale) jako *dlohu, chvíli, hodinu, dva dny ...* a spojkou *dokud* nebo vztah mezi týmiž adverbii a spojkou *potéco*: Srovnejme např. na jedné straně **Dokud babička včera dopoledne uvařila*_{dok.}, *hrály si děti*

32 Příslovce *včera* a *dopoledne* jsou signálem referování ke konkrétnímu ději.

*na dvorku a *Babička to včera uvařila _{dok.} dlouho; a na straně druhé Dokud babička včera dopoledne vařila _{nedok.}, hrály si děti na dvorku a Babička to včera vařila _{nedok.} dlouho. Dokud i durativní adverbia se tedy slučují pouze s významem trvání.*

Trvací adverbiale zdánlivě paradoxně – s ohledem na své pojmenování a na to, že mohou rozvíjet pouze imperfektiva – fungují vlastně (v jistém slova smyslu) perfektivizačně. Jde o tu dokonavost, která je přítomná u sloves omezovacích (viz odd. 1.5.2.1). V tom se shodují se spojkou *potéco*. Ukazuje na to např. následující: Máme-li souvětí *Když jsem pracoval na zahrádce, posilnil jsem se indiánkem*, budeme hovořit o dějové současnosti; avšak změníme-li ho na *Když jsem dvě hodiny pracoval na zahrádce, posilnil jsem se indiánkem*, okamžitě se nabízí interpretace následnostní, o čemž svědčí i to, že je zde možná náhrada spojkou *potéco* (*Potéco jsem dvě hodiny pracoval na zahrádce, posilnil jsem se indiánkem*). V případě souvětí *Když jsem pracoval na zahrádce, posilnil jsem se indiánkem* taková náhrada možná není, neboť v tom případě by se význam současnosti okamžitě změnil na význam následnosti (*Potéco jsem pracoval na zahrádce, posilnil jsem se indiánkem*).

Obdobná souvislost je i mezi adverbii jako *náhle, vtom, najednou, okamžitě, hned, neprodleně ...* a spojkou *jakmile* (i *hned jak* a *sotvaže*): adverbia i spojka se pojí jak s perfektivy, tak imperfektivy, přičemž však výrazně (v důsledku svého významu) preferují perfektiva; a vyjadřují rychlé nastání děje / stavu (*Jakmile jsem stál _{nedok.} před jejím domem, ... – Najednou jsem stál _{nedok.} před jejím domem*; v obou případech je zřejmé, že označovaný stav trval teprve krátkou chvíli, že teprve nastal).

Jak už bylo naznačeno v prvním odstavci oddílu 10, příslovce často fungují jako signalizátory toho, ve kterém z početné řady významů je vidového tvaru právě užito: **1)** výrazy jako *často, mnohdy, občas, sem tam, málokdy, zřídkakdy, opakováně* (*Občas se snažil*) jasně signalizují význam opakovací; **2)** adverbiale typu *včera, dnes ráno, před chvílí, pozítří* informují o referování ke konkrétnímu ději (*Dnes ráno cvičil*); **3)** trvací adverbiale ve spojení s perfektivem signalizují, že je slovesa užito ve významu neaktuálním (*Už dlouho si sám zaváže tkaničky*) ...

10.3 Vid a předložky

Analogické vidění / interpretování časových spojek a předložek je nasnadě, neboť předložkové konstrukce jsou (nejen v souvislosti s časem) prostředky

transformace vedlejších vět ve větné členy: např. *po* je analogické s *potéco* a také s trvacími příslovečnými určeními; ve všech třech případech lze totiž hovořit o „perfektivizaci“ (imperfektivem vyjadřovaného) děje, a to v tom smyslu, že je daný děj prezentován jako omezený, skončený: *po prohlížení*_{nedok.} ..., *potéco si prohlížel*_{nedok.} ..., *když si hodinu prohlížel*_{nedok.} ...

Podobně jako existují spojky předpokládající, „vyžadující“, popř. alespoň výrazně preferující verba finita právě určitého vidu (*zatímco* imperfektiva, *jakmile* nebo *sotva(že)* perfektiva), také mezi předložkami lze nalézt takové, které se spojují pouze, či spíše takřka výhradně (anebo alespoň naprostou většinou) s verbálními substantivy právě určitého vidu: jde zejména o primární předložku *při* + lokál a sekundární předložky *během* + genitiv a *v průběhu* + genitiv, které se pojí naprostou většinou s podstatnými jmény slovesními vytvořenými od imperfektiv: *při odklízení*_{nedok.} *sněhu*, *při vaření*_{nedok.} *piva*, *při usínání*_{nedok.}, *při opouštění*_{nedok.} *letadla*, *při pořizování*_{nedok.} *vany*, *při psaní*_{nedok.}; *během doléčování*_{nedok.}, *během dohašování*_{nedok.}, *během dospívání*_{nedok.}, *během odpařování*_{nedok.} *vody*, *během shromažďování*_{nedok.} *materiálu*, *během projednávání*_{nedok.} *rozpočtu*; *v průběhu psaní*_{nedok.}, *v průběhu stárnutí*_{nedok.} *osobnosti*, *v průběhu cvičení*_{nedok.}, *v průběhu vysychání*_{nedok.} *lišejníků*, *v průběhu vyšetřování*_{nedok.}. Spojení s perfektivy jsou však též doložitelná (*při / během / v průběhu zranění*). Nejméně častá jsou u *v průběhu*, častější u *během* (*během zatčení*) a nejčastější u *při* (*při zatčení*, *při vyrušení*, *při vylodění*).

11. Vid a negace

Pojednává-li se v souvislosti s videm o negaci, připomíná se nejčastěji vidová konkurence, resp. spíš preference při používání imperativu (Dokulil (1948), Karlík – Nübler (1998), Šlosar (2010), Nübler – Biskup – Kresin (2017)). Zhruba lze říci, že: V kladné podobě je preferováno perfektivum (*Zavři!*), v záporné je mnohem častější imperfektivum (*Nezavírej!*). Chce-li synek po otci obrázek rakety, řekne mnohem spíše *Tati, namaluj*_{dok.} *mi raketu* než *Tati, maluj*_{nedok.} *mi raketu*. Naopak matka, která to slyší, řekne s největší pravděpodobností *Nemaluj*_{nedok.} *mu ji*; *at' to zkusí sám*, a nikoli *Nenamaluj*_{dok.} *mu ji*; *at' to zkusí sám*. Další příklady: *Sprav*_{dok.} *mi to kolo* – *Ani mu ho nespravuj*_{nedok.}, *zas by ho hned rozbil*; *Natoč*_{dok.} *mi pivo* – *Netoč*_{nedok.} *mu ho, už má dost*; *Babičko, ušij*_{dok.} *mi panenku* – *Žádnou panenku jí nešij*_{nedok.}, *zlobila*.

Příčiny / motivace upřednostňování perfektiv / imperfektiv v takových případech lze interpretovat zhruba takto:

11.1 Preference perfektiva u kladné formy imperativu

Jde-li mluvčímu o nastání určité situace, kupř. situace „mám obrázek rakety (se vším, co k ní patří)“; „mám funkční kolo“; „mám panenku (se vším všudy)“, neboli situace, která je výsledkem příslušného mutačního děje (v tomto případě malování, spravování, šití), použije přirozeně spíše perfektiva, neboť to (coby příznakový člen opozice) vždy, nutně a zcela jednoznačně vyjadřuje nastání výsledku děje. Lapidárně řečeno: Proč by mluvčí, přeje-li si nastání výsledku, preferoval formu, která primárně vyjadřuje „pouze“ spění k němu, avšak jeho nastání sama o sobě neimplikuje (byť ho jako bezpříznakový člen opozice vyjádřit může)?

11.2 Preference imperfektiva u záporné formy imperativu

U výše uvedených příkladů negativních imperativů jde mluvčímu nepochybětaké o výsledek děje; tentokrát si však přeje, aby výsledek nenastal. Teoreticky vzato by zde tedy také mohlo být užíváno záporného perfektiva jakožto formy jasně popírající dosažení výsledku děje (např. *Nenamaluj* _{dok.} *mu tu raketu*, ...). Avšak skutečnost, že je v těchto případech upřednostňováno imperfektivum, je možné vysvětlit následující úvahou: Nemá-li nastat výsledek děje, at' tedy neprobíhá ani děj k tomuto výsledku vedoucí. Nemá-li někdo vykonáváním určitého děje dosáhnout výsledku tohoto děje, tak at' tento děj vůbec nevykonává, at' s ním ani nezačíná.

Výše představené úvahy má samozřejmě smysl uplatňovat zejména u sloves párových. Je ovšem pravda, že obdobné chování lze pozorovat i u takových slovesných dvojic, které za vidové páry nepovažujeme (*Pozavírej* _{dok.} *okna* – *Nezavírej* _{nedok.} *je*; *Zatancuj* _{dok.} *si s ním* – *Netancuj* _{nedok.} *s ním*).

Není samozřejmě pravda, že by kladná podoba imperativu párového slovesa automaticky předpokládala perfektivum a záporná naopak imperfektivum. Existuje řada – různě motivovaných – odchylek od této poměrně silné tendence.

Uvedu alespoň dva případy:

1) Přidržíme-li se výše uvedených příkladů, lze si představit výpovědi jako *Tati, tak maluj* _{nedok.} *už [tu raketu]* nebo *Tak už ho konečně spravuj* _{nedok.} *[to kolo]*. I v takových případech jde mluvčímu nepochybně o to, aby bylo

dosaženo výsledku děje, aby děj pouze neprobíhal, ale byl dokonán; pročež bychom mohli očekávat volbu slovesa dokonavého. Volba imperfektiva je tu však dána tím, že mluvčí už je netrpělivý a byl by rád, kdyby děj vedoucí k žádanému výsledku už konečně začal. Volbou imperfektiva tedy (spolu s příslušnými kontextovými výrazy, zde *už* a *konečně*) signalizuje tuto svou netrpělivost a vybízí adresáta k brzkému započetí děje.

2) Přidržíme-li se opět výše uvedených příkladů, lze si představit výpovědi jako *Hlavně mu zas nenamaluj*_{dok.} *svíčku* [místo rakety] nebo *Babi, hlavně mi ji zas neušij*_{dok.} *až za půl roku* [tu panenku]. Motivaci volby perfektiva v takových případech lze vystihnout přibližně takto: Mluvčí si nepřeje nenastání výsledku uvedených dějů (jak je tomu v případech typu *Žádnou panenku jí nešij*_{nedok.}), a proto nevolí imperfektivum, kterým by říkal: at' tedy neprobíhá ani proces vedoucí k danému výsledku. Negace se zde týká toho, jaký by výsledek děje neměl být, nevtahuje se vlastně k ději samému, k tomu, co vyjadřuje sloveso v záporu, ale k tomu, co vyjadřují výrazy toto sloveso doplňující / rozvíjející (*svíčku, za půl roku*). Jako konkurenční výpovědi by bylo možné uvést: *Ale hlavně mu namaluj*_{dok.} *ne zase svíčku, Ale ušij*_{dok.} *mi ji ne zas až za půl roku* (byť takové konstrukce jistě nejsou obvyklé).

Bývá řešena otázka, co (ne)plyne z negace dokonavých a nedokonavých tvarů (např. Daneš (1985, s. 18n.)). K tomu zde uvedu alespoň následující:

Především záleží na tom, zda dané sloveso patří do třídy stavů (*stát/postát*), jednoduchých procesů (*znít/zaznít*) nebo mutací (*budovat/vybudovat*). Rozdíl tu není v tom, co plyne či neplyne z negace imperfektiva, nýbrž v tom, co (ne)plyne z negace perfektiva. Z negace imperfektiva plyne triviálně vždy to samé – že děj / stav vůbec neprobíhal, neplynul, netrval (že ani nezačal): *Včera jsem u toho sloupu nestál; Včera sirény nezněly; Novou stranu nebudovali.*

Jinak je tomu v případě perfektiv:

To, že z vět jako *Radek tu slibenou knihu nikdy nenapsal, Svůj vysněný dům nepostavil, Nakonec mi tu svíčkovou včera neuvařila* jasně neplyne, zda byly, anebo nebyly příslušné děje alespoň započaty, úzce souvisí s tím, že jde o dokonavá slovesa mutační. Tato slovesa tedy vyjadřují, že vykonáváním daného děje, činnosti (psaní, stavění, vaření) došlo k dosažení závěrové situace, rezultátu („kniha je hotová“, „dům stojí“, „svíčková je uvařená“). Negací daných perfektiv se pak popírá právě jen dosažení závěrové situace, nastání výsledku, a tak se o (ne)probíhání děje / (ne)vykonávání činnosti (neboli o spění / směřování k závěrové situaci) nic nevypovídá.

Kupř. u sloves jako *zaznít, zamávat, zasmát se, pokývat* (hlavou), *poplácat* (někoho po ramenou) je tomu jinak: z vět jako *Dnes zvony nezazněly, Nezamávala mi, Nezasmál se tomu, Tentokrát hlavou souhlasně nepokýval* nebo *Nepoplácali ho za to po ramenou* jasně plyne, že daný děj (znít, mávat, smát se ...) vůbec neprobíhal, vůbec nenastal – kdo nezamával, ten ani nemával; kdo hlavou nepokýval, ten jí ani nekýval. Tato skutečnost je jistě do značné míry dána tím, že se v uvedených případech nejedná o mutace – příslušná slovesa nevyjadřují žádnou závěrovou situaci (žádný rezultát), která by mohla být popřena; proto je negativní formou daných dokonavých sloves popřen celý děj.

Výše uvedená tvrzení lze však zproblematizovat následujícím způsobem:

1) Slovesa jako *vyčistit si zuby, oholit se, učesat se, natočit někomu pivo* ... jsou nepochybně mutační – vyjadřují přechod ze situace výchozí „nebýt čistý“, „mít vousy“, „mít neupravené vlasy“, „pivo není“ do situace závěrové „být čistý“, „nemít vousy“, „mít upravené vlasy“, „pivo je.“³³ Řekneme-li však věty *Včera večer si [Vašík] zuby nevyčistil, Dneska jsem se neoholil, Včera jsem mu pivo nenatočil*, bude si vnímatel s největší pravděpodobností jistý, že děj vyjádřitelný imperfektivy *cistit, holit se a točit pivo* vůbec nenastal.

Bude třeba ještě podrobně a uspokojivě vysvětlit, proč v případech jako *Táta mi to kolo neopravil* nelze vyloučit, že ho alespoň opravoval, kdežto v případech jako *Vašík si zuby nevyčistil* je takřka jisté, že si je ani nečistil. Zde se vlastně mutační perfektiva chovají obdobně jako slovesa jednoduše procesuální či stavová (viz výše).

2) Mějme větu *Včera jsem si nezacvičil* se záporným slovesem jednoduše procesuálním a větu *Včera jsem s vámi neposeděl* se slovesem stavovým. Zde si velmi pravděpodobně vnímatel nebude zcela jist tím, že děj vyjádřitelný imperfektivy *cvičil a seděl* vůbec neprobíhal.

Bude třeba ještě podrobně a uspokojivě vysvětlit, proč v případech jako *Lenka mi ráno nezamávala* nebo *Rodiče se dnes nepohádali* jasně plyne, že Lenka vůbec nemávala a rodiče se vůbec nehádali, zatímco v případech se slovesy *zacvičit si a posedět* tomu tak není. Zde se vlastně perfektiva jednoduše procesuální a stavová chovají obdobně jako perfektiva mutační.

3) Není asi zcela neopodstatněné ptát se, zda opravdu bezvýjimečně platí, že z negace mutačního imperfektiva nutně plyne, že příslušný děj vůbec

33 Vystižení výchozích a závěrových situací je třeba brát s rezervou.

neprobíhal neboli že ani nenastal. Opodstatněnost této otázky je založena na tvrzení, že nepříznakový člen privativní opozice (zde imperfektivum) je schopen fungovat jako člen příznakový (zde perfektivum).

12. Způsoby slovesného děje / Aktionsart

Kromě kategorie vidu (v užším smyslu) se též někdy rozlišuje i kategorie aspektuálnosti (v širším smyslu) (např. Ivančev (1971), Dezsö (1983), Bondarko (1983) ad.), kam se vedle vidu zařazují i tzv. způsoby slovesného děje neboli aktionsart, který bývá v poměru k vidu nahlížen jako jakási jeho nadstavba (srov. Komárek (2002)). Jde velmi často o slovesa s měrovým významem různého druhu. Zásluha na odlišení aspektu (vidu) a aktionsartu se obvykle připisuje především Agrellovi (1908).

12.1 Obecná (resp. obecně sémantická) klasifikace způsobů slovesného děje

Do kategorie aktionsartu patří zejména nejrůznější **kvantování děje** / stavu a jeho účastníků: 1) „počítání“ či měření (popř. odměřování) účastníků, participantů děje [*nachytat hodně motýlů, pozabíjet (všechny / mnohé) zajatce, skoupit (všechno) zboží, rozprodat (všechn) majetek, obvolat / obtelefonovat (všechny) kamarády, vydat se (ze všeho), předat se, dát toho příliš / nadmíru, zabodat kůly do země, upít (trochu) piva, odsypat (trochu) mouky, dosypat (trochu) písku, přisladit čaj, ještě trochu ho osladit*“]; 2) **určování intenzity** / míry děje [*nasmát se, hodně se smát, vyvářet, hodně vařit, překombinovat, příliš / nadmíru kombinovat, upít se (přílišnou konzumací alkoholu), napovědět, povytáhnout, přiotrávit, zčásti povědět / vytáhnout / otrávit, (po)usmát se, nadhodnotit, podhodnotit*]; 3) **fázování děje** [*uvěřit v Boha, pocítit touhu, zahořet pro něco, rozpršet se, začít věřit / cítit / hořet / pršet, nakousnout, dopsat, přestat psát, rozepsat knihu, dopsat knihu, dokončit ji, předeprat prádlo, předsmažit hranolky, zčásti vyprat / usmažit, (dodatečně) doformulovat, (odatečně) dosolit (nedostatečně zformulované / osolené), předjednat pronájem, dojednat ho předem*] a 4) **vymezování / měření časové platnosti**, trvání děje / stavu [*postát si, dlouho stát, načekat se, dlouho čekat, probudit noc, bdít celou noc, (na chvíli) pozastavit, zapískat, písknout, zapísknout*].³⁴

Pod pojmem kvantovanosti / kvantování slovesného děje tedy spadá nejrůznější reflektování, zohledňování (velkého / malého) počtu či množství dějů a jejich účastníků (kolikrát k danému ději došlo a kolik subjektů / objektů se ho účastnilo), dále vyjadřování délky (velké / malé) trvání dějů a také zachycování jejich fází. Pojem kvantování děje je obtížné definovat jinak než takto výčtově – vymezení nějakou jednoduchou (nevýčtovou) a současně obecně platnou formulací se vzpírá (např. pojem počet účastníků děje a pojem fáze děje jsou asi příliš nesourodé na to, aby je bylo možné obsáhnout jedinou formulací).

Na vyjadřování aktionsartových, „měrových“ významů se mohou samozřejmě podílet i slovesa nepatřící do třídy způsobů slovesného děje: např. *poustupně je všechny zabil vedle pozabíjel je, vstřelil hodně góli vedle nastřílel hodně góli, hodně na tom pracoval vedle napracoval se na tom, osolilas to moc vedle přesolilas to, ještě to trochu osol vedle ještě to prisol, zčásti odkrýt vedle poodkrýt, napít se trochu piva vedle upít piva atp.* K aktionsartu se však řadí pouze ta slovesa, která příslušný význam signalizují sama o sobě, bez pomoci kontextu – např. význam plurality objektu plyne už ze samotných sloves *pozatýkat* či *nastřílet* a význam malé míry děje plyne už ze samotných sloves *poodkrýt* či *upít*; tyto sémantické rysy jsou vlastní součástí jejich lexikálního významu (proto není možné třeba **Pochytali uprchlého vězně*, **Nachytal motýla*, **Poodhalil celou sochu* nebo **Upila mu celé pivo*). Kupř. slovesa *zabil*, *vstřelil*, *pracoval*, *osolilas* a *odkrýt* o počtu či míře sama o sobě nic nevypovídají, to je zajištěno až kontextem (*všechny*, *hodně*, *moc*, *zčásti*).

12.2 Vybrané způsoby slovesného děje

Pro ilustraci uvedu alespoň třináct aktionsartových slovesných skupin různých druhů:

(Všechny příklady uvedené v závorkách jsou založeny na autentickém, většinou korpusovém, materiálu.)

-
- 34 Bylo by jistě možné vznášet námítky k právě uvedené klasifikaci, k pojmenování jednotlivých kategorií a ke zvoleným příkladům, resp. k jejich zařazení do příslušné třídy; to je však dánno (dovolím si tvrdit) spíše obtížnou uchopitelností dané problematiky (zejména „klasifikační nepoddajností“ relevantního jazykového materiálu) než jen nedostatečnou schopností autora.

Distributiva

Většinou vyjadřují postupné vykonání téhož děje řadou subjektů nebo na řadě objektů, mnohdy jde o subjekty / objekty všechny (*Táborníci si posedali okolo ohně, Vašik poschovával klíče po bytě*):

posbírat (šišky do ošatky), pochydat (všechny střely soupeře), pozatýkat (vybrané funkcionáře), pobít (mnoho věřících), postřílet (zajatce), povraždit (celou rodinu), pozabíjet (co nejvíce lidí), pomrznout (květy), pomřít (miliony civilistů), poumírat (do té doby mohou lidé poumírat), pochcípat (rybičky), pohynout (veškeré ptactvo pohyne), porozbíjet (okna), pospravovat (leccos si na faře sám ponáší, pospravuje), pospojovat (několik set metrů hadic), poslepovat (pasáže filmu), popřísívat (knoflíky), povytahovat (mráz povytahuje rostlinky), pootvírat (Zloděj podobným způsobem pootvíral několik dalších skladišť s náradím a posbíral, co uviděl), pozotvírat (všechny schránky), pozavírat (polovinu podnikatelů; okna), pozhasínat (světla), povysávat (aby povysával a pouklízel), pozametat (celé přízemí), pouklízet (odpad ze břehů; byt), poumývat (nádobí; okna), poutírat (prach), pozamykat (všechny dveře), posčítat (hlasy; hříchy), postahovat (do mobilu příšničky a obrázky; vojáky z celé republiky), pozapínat (přístroje), povídavat se (Oni se tam v tom souboru mezi sebou povídávali a poženili), pozjišťovat (místa k rybaření), poshánět (nábytek), pozurážet (všechny kolem), pozutínat (devět dračích hlav), poztrácat (spoustu míčů; boty), pozapomínat (co lidé poztráceli, pozapomnali), popadat (stromy na silnice), poschovávat (ukradené věci), poplatit (dluhy), povyskakovat (z letadla), poroznášet (dopisy; poštu), ponavštěvovat (co nejvíce lidí), zpřevracet (stoly), poshazovat (květináče z oken), posedat si (Ostatní čtyři děti si sedaly a polehaly na připravené podsedáky)

Kumulativa

Tak jako distributiva většinou vyjadřují postupné vykonání téhož děje řadou subjektů nebo na řadě objektů, až na to, že u kumulativ jde často o soustředění (nahromadění) účastníků děje na jedno místo (*Děti naskákal do bazénu, Nastrkal si ty věci do kapsy*):

nasbírat (misku malin), natrhat (kytku petrklíčů), naškubat (pampelišky), načešsat (ovoce), nalovit (dost zvěře), nasušit (houby), nachytat (51 kusů ryb), naházet (prádlo do pračky), naskládat (nádobí do myčky), nastrkat (sladkosti pod bundu), našoupat (ryby do sítové), nabalit (si do tašek kupu jídla), našetřit (dost peněz),

nastřádat (*několik tisíc korun*), naspořit (*miliony*), nakrást (*zboží*), naloupit (*po-klady*), nahromadit (*bohatství*), napůjčovat si (*miliony*), navařit (*osmdesát porcí*), napéct (*vanilkové rohlíčky*), nasmažit (*500 řízků*), naskákat (*hráči na led*), napadat (*do brány tři góly*), nachodit (*desítky kilometrů*), napochodovat (*denně tři kilometry*), nanosit (*pytle do vozu*), najezdit (*spoustu kilometrů*), nacouvat (*na-couval jsem více kilometrů, než on najezdil dopředu*), navozit (*na skládku tuny odpadu*), naběhat (*stovky kilometrů*), nalétat (*tři tisíce hodin*), nastřílet (*hattrick*), natrénovat (*moc toho nenatrénovat*), napádrovat (*3000 km*), nakupit (se) (*problémy*), nakumulovat (se) (*někde starší obyvatelstvo*), namnožit (se) (*mikroorganismy v houbičce na nádobí*), naštovovat (se) (*auta v koloně*), nasčítat (se) (*body za přestupky*), nashromáždit (se) (*důkazy*), nastavět (*všude přehrady*), naplést (*čelenky*), nadělat (*hromady povřísel*), nakovat (*motyky*), napovídат (*toho hodně*), namluvit (*toho hodně*), nakedat (*toho tolík*), napáchat (*spoustu škod*), natropit (*milionové škody*), navyvádět (*toho*), nasázet (*macešky*), nasedat (*nasedali jsme si [v divadle] do předposlední řady*), načíst (*stovky knih*), naslibovat (*řadu výhod*), naklikat (*na webu stejný počet hlasů*)

Saturativa

Informují o tom, že děj základového slovesa trval dlouho, děl se často nebo byl intenzivní. Přes svou formální podobnost s kumulativy, a někdy i jistou významovou blízkost (*Hodně toho o tom namluvil – Hodně se o tom namluvil*), nemohou být považována za odvozeniny od nich, nýbrž za výsledky současného připojení *na-* a *se* (*Dlouho jsme se na to načekali, Dost se ho o to naprosil*):

nastát se (*dost*), nasedět se (*dost*), naležet se (*na hotelu jsme se už naleželi dost*), naklečet se (*musel se hodně naklečet*), načekat se (*dlouho*), nazlobit se (*malá se mě něco nazlobila*), naotrvavat se (*co se naostravoval s dětmi*), namodlit se (*Svatá Monika se hodně namodlila a naplakala za synovo obrácení*), nahledat se (*co jsme se tě nahledali*), napracovat se (*nadřeli jsme se, napracovali dost*), namakat se (*namakal se a najezdil hodně*), nadřít se (*dost*), naprosit se (*Co já se kvůli tomu nakříčel, nabrečel a naprosil*), nažádat se (*co se mne naši nažádali*), nachodit se (*hodně*), naběhat se (*hodně se naběhá*), najezdit se (*hodně*), nalétat se (*hodně*), nacestovat se (*hodně*), nanosit se (*těch šatů jsem se něco nanosila*), navozit se (*Co jsme se tam navozili papíru a železa*), natahat se (*Však jsme se toho něco natahali*), nabruslit se (*hodně*), naroznášet se (*letáčků*), nasmát se (*dosyta*),

naplakat se (*hodně jsme se natrápily a naplakaly*), nabrečet se (*hodně*), navztekat se (*hodně*), namluvit se (*o tom hodně*), napovídat se (*o tom hodně*), navyprávět se (*pohádek*), nahrát se (*zápasů*), natrénovat se (*Něco jsem se tady natrénoval i nastál na ochoze*), nacvičit se (*Už jsem se s tím nacvičil dost*), nadělat se (*hlouposti*), navařit se (*Moc jsem se navařila ve svém prvním manželství*), napéct se (*cukroví*), nasmažit se (*řízků*), nauklízet se (*dost*), naspat se (*dost; až až*), naprat se (*Za život jsem se naprala až dost*), naposlouchat se (*Dost jsem se naposlouchala řeči*), natěšit se (*Na kapličku jsme se něco natěšili*), navyvádět se (*volovin*), natropit se (*hlouposti*), napřemýšlet se (*hodně*), nasbírat se (*hub*), natrhat se (*jablek*), nalovit se (*ryb*), nachytat se (*ryb*), nasušit se (*hub*)

Exhaustiva

Označují usmrcení, likvidaci, popř. fyzické a/nebo psychické vyčerpání účastníka děje; jejich závěrovou situací je ‚být mrtev‘ atp. Často implikují velkou či přílišnou míru děje (fundujícího slovesa), která je příčinou dané závěrové situace (*Upil se k smrti, Uplakala se a usnula*):

ubít (*k smrti*), umlátit (*k smrti*), umrskat (*já tě umrskám teplákama*), ubodat (*svého soka*), uškrtit (*Desdemonu*), udusit (*chůvu polštářem*), udávit (*domácí zvířata*), ukamenovat (*cizoložnici*), ušlapat (*se v davu*), upálit (*kacíře*), umučit (*vězně*), utrápit (*matku*), utýrat (*zvíře*), utrýznit (*svou ženu k smrti*), utopit (*kočata*), utonout (*plavec*), uštvat (*koně*), utancovat (*utancují a usmýkají ho k smrti*), upít se (*k smrti*), uchlastat se (*k smrti*), ukouřit se (*Ať se národ třeba uchlastá, ukouří a ujezdí*), ujetovat se (*která se taky mohla ujetovat nebo upít*), upracovat se (*k smrti*), ukřičet se (*hlasatel se mohl ukřičet*), uřvat se (*Trenér se mohl uřvat*), uplakat se (*Uplakal se do spánku*), umluvit se (*Člověk aby se umluvil*), užvanit se (*můžou se užvanit k smrti*), uběhat se (*jinak se uběháte*), uchodit se (*Uchodit se pak můžete v nádherném zámeckém parku*), ujezdit se (*málem se ujezdil k smrti*), utrénovat se (*Šárka by se utrénovala k smrti*), uplavat se (*uplavala bych se k smrti*), učít se (*abych se náhodou neučetla, tak píšu*), upsat se (*Může se zkrátka upsat a ukřičet až k smrti*), ušetřit se (*A neušetříme se přitom k smrti*), usmát se (*kamarádka, s níž se člověk může usmát k smrti*), uskákat se (*Na EURO se mohl uskákat k smrti*), upečovat (*je uzurpátorka a chce Jana upečovat k smrti*), usoudit se (*Nechci se usoudit k smrti*), upodepisovat se (*pak se málem upodepisovala k smrti*), učekat se (*Když nezaplatí, ať se klidně učekají k smrti*), udiskutovat (*Chtějí nás udiskutovat k smrti*), uschůzovat se (*Asi bych se tam uschůzoval*)

k smrti), uzdravit se (Když přijdu do divadla, nejdřív se uzdravím k smrti), uzvonit se (Pokud se dotyčný k smrti neuzvoní, Josef vezme sluchátko), udebatovat se (Evropané by se udebatovali k smrti), uhlasovat se (muselo by se hlasovat o každém zákoně zvlášť a uhlasovali bychom se k smrti)

Excesiva

Vyjadřují vykonání děje v přílišné míře vedoucí k nežádoucímu výsledku (*Přejedl se, Přesolila salát*):

překrmit (*opice v parku*), přejít se, přežrat se, přecpat se, přesytit (*trh*), přesladit (*čaj*), přesolit (*brambory*), přepěpřít (*vepře*), překyselit (*žaludek*), překořenit (*jídlo*), přemastit (*brambory*), převařit (*brambory*), přepálit (*olej*), překombinovat (*útok*), přetrénovat se (*úplně jsem se přetrénoval*), přepracovat se (*zaměstnanci se přepracovali*), přehnat (*snahu; zvýšení cen; tempo*), přepísknout (*tempo*), přeplnit (*lednici*), přecpat (*lednici*), předimenzovat (*motor*), přezdobit (*vánoční strom*), přearanžovat (*All-4-One přearanžovali a přezdobili*), přeplácet (*ale důležité je to nepreplácet a neprezdobit*), přelidnit (*abychom Hradiště nepřelidnili*), přehustit (*pneumatiky*), přefouknout (*kolo*), přehltit (*informacemi*), přezásobit (*trh*), překouřit se (*Když se překouří a přepije*), přepít se (*Zatím jsem se toho nepřepila*), přebrat (*Tatínek přebral*), předávkovat se, přetopit (*místo*), předražit (*projekt*), přesvětlit (*scénu*), přesvitit (*scénu*), přeexponovat (*fotografií*), přehřát (*motor*), přechlastat (*motor*), přelít (*kytky*), přeschnout (*prádlo*), přemrznout (*rajčata*), přerůst (*stromy a keře přerostou*), přezrát (*třesně*), přešlechtit (*plemeno*), předřít se (*nijak se nepředře*), přemotivovat (*hráče*), přecenit (*své síly*), přemnožit se (*divoká prasata*), přetížit (*sít*), přečerpat (*limit*), přepumpovat (*trh*), přetočit (*motor*), přetáhnout (*hodiny*), předlužit (*klienty banky*), přechválit (*nesmím ho přechválit*), přešvihnout (*limit*), přeležet (*si nohu*), přesedět (*si nohu*), přesušit (*prádlo*), přeostřit (*snímek*), přehnojit (*rostliny*), překrvit se (*mozek*)

Perdurativa

Informují o délce trvání děje / stavu základového slovesa, resp. spíše o úplném vyplnění relativně dlouhého časového intervalu (vyjádřeného pravovenčním doplněním) dějem / stavem fundujícího slovesa. Podobně jako exhaustiva a excesiva prezentují daný děj jako negativní (*Prázdniny promarodil, Prospal celý den*):

probdít (*noc*), proplakat (*mraveneček celé noci*), probrečet (*celou noc*), prozvračet (*celou noc*), prokašlat (*celou noc*), prochrchlat (*celou noc*), propít (*celou noc*), prochlastat (*celou noc*), prosouložit (*celou noc*), promilovat (*celou noc*), pročist (*celou noc*), protancovat (*celý večer*), proklimbat (*projev prezidenta*), prospat (*den*), prochrápat (*první poločas*), prokecat (*Spoustu let jsme totiž jenom proseděli po hospodách, prokecali a prochlastali*), propovídат (*několik hodin*), proklábotit (*celý večer*), provolat (*celé odpoledne*), protelefonovat (*většinu času*), prolekovat (*čas; zbytek dne*), prozahálet (*půl pracovní doby*), prolenošit (*odpoledne*), proflákat (*spoustu času*), prolajdačit (*první půli*), prolajdat (*první poločas*), promarodit (*část sezóny*), prostonat (*19 340 491 dní*), prostát (*zápas na jedné noze*), prosedět (*zápas na střídačce; hodinu v čekárně*), prolezet (*pondělí v posteli*), proklečet (*celé dny před oltářem*), promlčet (*s Bohuslavem Reynkem dokázal promlčet celé hodiny*), prochudit (*celý den po městě*), projedzit (*Tu dobu projezdil v tramvajích, prochodil po Praze*), procestovat (*Po promoci jsem rok procestovala*), prožehlit, prouklízet, proprat (*Zbytek neděle jsem střídavě prospala, prouklízela, proprala a prožehlila*), proválčit (*polovinu své vlády*)

Slovesa omezovací

Vyjadřují časové vymezení děje či stavu fundujícího slovesa (*Chvíli postál, Poseděl hodinu*):

postát (*chvíli; dlouho*), posedět (*dlouho*), poležet si (*pár dní v nemocnici*), pobýt (*dlouho*), podiskutovat (*Po ukončení konzilií jsme vždy chvíli poseděli u kávy, podiskutovali o politice*), pobesedovat (*je možno i chvíli pobesedovat s umělcem*), popovídат si (*zda bychom si mohli chvíli popovídат o jeho plánech*), pohovořit (*Pak jsme ještě chvíli pohovořili a rozešli jsme se*), pokecat si (*chvíli*), poklábotit (*chvíli*), povyprávět (*Tak povyprávěj*), povykládat (*Tak povykládej*), pomlčet (*si*) (*ať o tom ještě chvíli pomlčí; Chvíli jsme si přátelsky pomlčeli*), pomodlit se (*Krátkce se pomodlit*), pospat si (*Hasiči si minulý týden pospalí třeba i jen tři hodiny denně*), pohrát si (*pohrají si na prolézačkách*), podržet (*Podrž to chvíli*), pohlídat (*babička chvilku pohlídá a já doběhnu do školy*), potřást (*rukou*), pokývat (*hlavou*), povařit (*chvilku povaříme; krátce povaříme*), podusit (*chvíli podusíme, osolíme*), potrápit (*ted’ to vypadá, že nás komáří ještě chvíli potrápi*), popít (*posedět, popít a poklábotit [...] se nechodí do běžných restaurací*), pomyslet (*Chvíli jsem na to pomyslel*), popřemýšlet (*si*) (*musela jsem si o tom chvíli popřemýšlet*), pokochat se (*Řidiči zastavují, aby se chvíli pokochali*), potrénovat (*trochu; po-*

řádně), povozen se (*na kolotoči*), pohoupat (*chvilku se pohoupal v houpací síti*), pozlobit (*Počasí účastníky chvíli pozlobilo mírným mrholením*), pomazlit se (*aby si pohráli a pomazlili se*), poplakat si (*pořádně si poplakaly*), pobrečet si (*kapku si pobrečím*)

Slovesa kvantovací

Označují určité vymezené kvantum děje / stavu základového slovesa. Stejně jako slovesa omezovací nejsou slovesy mutačními (*Chviličku zaváhal, Psi zaštěkali*):

zapískat, zahvízdat, zahoukat, zacinkat, zazvonit, zahlaholit, zatroubit, zabubnovat, zacvakat, zatikat, zaklepat, zaťukat, zakvákat, zaštěkat, zapípat, zapraskat, zavrzat, zarachotit, zabouchat, zakřupat, zaprskat, zakýchat, zakašlat, zasténat, zaškytat, zasmát se, zaznít, zamávat, zakývat, zaškubat, zatřást, zavrtět, zachvět se, zahýbat (*rukou*), zavrávorat, zakolísat, zamrkat, zacvičit si, zatrénovat si, zaběhat si, zajezdit si (*na kole*), zalyžovat si, zaváhat

Slovesa okamžitá

Vyjadřují velmi krátké trvání děje. Často vytvářejí významové dvojice se slovesy kvantovacími, např. *písknout – zapískat, vrznout – zavrzat ...* (*Pískni na něj, Mávl na mě*):

písknout, hvízdnout, houknout, cinknout, cvaknout, tíknout, klepnout, ťuknout, kváknout, štěknout, pípnout, prasknout, vrznout, bouchnout, křupnout, prsknout, kýchnout, škytnout, mávnout, kývnout, škubnout, mrknout, píchnout, bodnout

Atenuativa

Vyjadřují částečné / neúplné vykonání děje či jeho vykonání v malé míře (*Povyjel z garáže, Pootevřel dveře*):

pootevřít (*dveře*), povysunout (*šuplík; karoserii směrem vzhůru*), povytáhnout (*obočí; zásuvku*), povystrčit (*malíř musí sv. Petru povytáhnout nohu a povystrčit mu koleno poněkud dopředu*), povyjet (*z garáže*), povyskočit (*Hráč si lehce povyskočil*), povyrůst (*ještě musí trochu povyrůst*), povyběhnout (*z branky*), povylezít (*kočka povylezla ještě výš*), povysadit (*Dveře pootevřete, částečně povysadíte*

a ...), povyhrnout (*trochu rukávy*), poodhalit (*tajemství; plány*), poodkrýt (*tajemství; plány*), poodhrnout (*záclonu*), poodsunout (*o pář metrů dál*), poodtáhnout (*postel od stěny*), poodejít (*jen pář desítek metrů*), poodstoupit (*potom primář podstoupil od stolu*), poodjet (*před cílem poodjel z hlavního pole*), poodletět (*o pář metrů dál*), poodskočit (*svému soupeři na rozdíl tří branek*), pootočit (*hlavu*), poobratit (*Jen to tak trošku poobrátili k lepšímu*), poposednout si, popostrčit, pojmet, popojít, pozměnit (*prostředí pod domem se trochu pozměnilo*), pozapomenout (*malíř, na kterého se trochu pozapomnělo*), poopravit (*si názor; představu*)

Evolutiva

Jde o slovesa s významem „nastání děje“ vyjadřovaného základovým slovesem (*Náhle se rozplakala, Postupně se rozpršelo*):

rozpršet se, rozvýprávět se, rozhovořit se, rozkecat se, rozplakat (se), rozbrečet (se), rozeznít (se), rozkřičet se, rozdrnčet se, rozhlaholit se, rozbzučet se, rozštěkat se, rozkašlat se, rozbušit se, rozjet (se), rozejít se, rozletět se, rozsedět se, rozpít se

Finitiva

Vyjadřují závěrečnou fázi, skončení děje (*Čas vypršel, dopište; Už jsem to dočetl*):

domluvit (*Právě jsem s ní domluvil*), dotelefonovat (*Už dotelefonoval*), docvičit (*už docvičila, postup mezi finalistky jí unikl; docvičila svoji sestavu*), dohrát (*kvůli zranění už dohráli; dohrát zápas*), dohořet (*svíčka*), dozpívat (*Bambini di Praga včera dozpívaly, po 38 letech končí; dozpívaly hymnu*), dokouřit (*v pivnici Beskyd se dokouřilo; dokouřil doutník*), dopsat (*knihu*), dovyprávět (*příběh*), dostavět (*dům*), došít (*kostým*), dovařit (*oběd*), dodělat (*práci*), dobalit (*batoh*), dozehlit (*košile*), dočistit (*dítěti zoubky*), doopravit (*písemky*), douklidit (*pokoj*)

Slovesa typu *předvařit*

Vyjadřují jakousi přípravnou fázi (mutačního) děje, přičemž jeho dokončení (dosažení daného výsledku) je plánováno až po nějaké přestávce:

předvařit (*maso*), předpéci (*těsto*), předsmažit (*brambory*), předmíchat (*suroviny*), předeprat (*prádlo*), předmytí (*auto napřed ručně předmyjí*), předsušit (*vlasy*), předčistit (*vodu*), předleštít (*kámen*), předpěstovat (*rajčata*), předzpacovat (*data*)

pro analýzu), předkreslit (Na čtvrtku si můžete předkreslit tužkou rozvětvený strom), předmontovat (všechny stavební celky jsou již předmontovány), předlisovat (materiál se předlisuje a pak se posune do lisovací komory), předfrézovat (Spirála se nahrubo předfrézuje), předvyplnit (formulář), předžvýkat (potravu), překousat (potravu), předdefinovat (Vzory dokumentů bývají předdefinovány a pravidelně upravovány dle platné legislativy), předformulovat (zčásti odpověď), předtřídit (Lidé ručně na pásu materiál předtřídí), předvychovat (Když je pes předvychován, ...)

Kategorie způsobů slovesného děje bývá vymezována velmi různě, termínem „*aktionsart*“ se referuje k velmi různým skutečnostem. Stručně to načrtl např. Nübler (2017). Tato velká míra odlišnosti je patrná např. při porovnání monografie Elly Sekaninové *Analýza predponového slovesa v ruštině a slovenčině* (1980) a příslušných oddílů v Isačenkově knize *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim* (1960b, 2. díl). Sekaninové koncepce způsobu slovesného děje má velmi blízko k sémantické klasifikaci sloves vytvořených prefixací, zatímco zde uvedené pojetí je výrazně užší a má mnohem blíže k pojedí Isačenkovu, založenému do značné míry na pojmu kvantovanosti děje. Další, diametrálně odlišnou, referenci termínu „*Aktionsart*“ lze nalézt např. v knize M. van Lambalgena a F. Hamma *The Proper Treatment of Events* (2005, s. 83n.), kde se tímto termínem odkazuje (s jistou modifikací) ke třídám Vendlerovy klasifikace slovesních dějů (1957), které více méně odpovídá Danešova – Hlavsova klasifikace slovesních významů (1981, s. 69n.), jak už bylo naznačeno v 1.5.1. Vendlerovy třídy *states, processes, achievements, accomplishments* a Danešovy – Hlavsovy třídy *stavy / neděje, jednoduché procesy, mutace / události* spolu do značné míry korelují. Zde uvedené pojetí *aktionsartu* (založené na kvantování slovesného významu) je v aspektologii posledních desíti let dosti obvyklé (srov. např. Avilova (1976), Šlosar (1981), Filip (1999), Dickey (2000), Sokolova (2012) aj.).

12.3 Způsoby slovesného děje a vidová nepárovost

Vidová nepárovost – především perfektivita tantum – se obvykle uvádí jako charakteristický, typický, popř. alespoň výrazný rys aktionsartových sloves; někdy se dokonce neúčast slovesa na vidové korelací považuje za nutnou podmínu jeho příslušnosti ke způsobům slovesného děje.

Je pravda, že řada aktionsartových slovesných skupin je (takřka) bezvýjimečně vidově nepárová, popř. alespoň vykazuje velmi silnou tendenci k vidové nepárovosti – platí to např. o distributivech (*povraždit*_{dok.} → 0, *poschovávat se*_{dok.} → 0, *pozametat*_{dok.} → 0, ...), saturativech (*naotrvavat se*_{dok.} → 0, *načekat se*_{dok.} → 0, *nažádat se*_{dok.} → 0, ...), slovesech kvantovacích (*zamávat*_{dok.} → 0, *zapískat*_{dok.} → 0, *zatleskat*_{dok.} → 0, ...) nebo o perdurativech (*probdít*_{dok.} → 0, *prospat*_{dok.} → 0, *prostát*_{dok.} → 0, ...). Je však také pravda, že u řady způsobů slovesného děje je nemalá část sloves vidově párová – týká se to např. exhaustiv nebo kumulativ [*umlátit*_{dok.} (*člověka*) → 0, *utrápit*_{dok.} (*matku*) → 0, ale *upálit*_{dok.} → *upalovat*_{nedok.} (*kacíře*); *natrhat*_{dok.} (*kytky*) → 0, *nastřílet*_{dok.} (*hodně gólů*) → 0, ale *naběhat*_{dok.} → *naběhávat*_{nedok.} (*kilometry*)]. A existují i takové aktionsartové skupiny, u nichž je vidová párovost běžná – tak je tomu např. u finitiv (*dohořet*_{dok.} → *dohořívat*_{nedok.}, *dopsat*_{dok.} → *dopisovat*_{nedok.}, *dopít*_{dok.} → *dopíjet*_{nedok.} ...) nebo u atenuativ (*pootevřít*_{dok.} → *pootevírat*_{nedok.}, *poodhalit*_{dok.} → *poodhalovat*_{nedok.}, *pootočit*_{dok.} → *pootáčet*_{nedok.} ...).

Otzáka vztahu mezi příslušností slovesa ke kategorii aktionsartu a jeho (ne)účasti na vidové korelaci nebyla dosud uspokojivě zodpovězena.

Isačenko (1960a) ustanovil za jeden z konstitutivních rysů pojmu aktionsart, za nutnou podmínu příslušnosti slovesa ke kategorii způsobů slovesného děje, neúčast na vidové korelaci, vidovou nepárovost. V díle *Grammaticeskij stroj* (1960b) však už není tak striktní, reálný jazykový materiál ho nutí k jistým ústupkům, existence vidového protějšku už sloveso nutně nevylučuje z kategorie způsobů slovesného děje. Na uvedené Isačenkovo stanovisko reaguje mimo jiné Komárek (2002, 2006c). V obou textech prokazuje neudržitelnost uvedeného kritéria v jeho striktní podobě; důležitost zohledňování vidové nepárovosti pro pochopení kategorie způsobů slovesného děje však nezpochybňuje.

13. Frekventativa

13.1 Tvoření frekventativ

Jako frekventativa / iterativa / slovesa násobená / slovesa habituální se obvykle označují odvozeniny od imperfektiv vytvořené připojením přípony *-va-* hned za kmenotvornou příponu, popř. kořen, přičemž základem tvo-

ření mohou být jen slovesa mající v *l*-ovém příčestí před sufixem *-l* (jako kmenotvornou příponu, popř. finálu kořene) samohlásku (která se – je-li krátká – mění v dlouhou)^{35,36}: *bral*_{nedok.} → *brával*_{frekv.}, *mazal*_{nedok.} → *mazával*_{frekv.}, *smál se*_{nedok.} → *smával se*_{frekv.}, *kupoval*_{nedok.} → *kupovával*_{frekv.}, *prosil*_{nedok.} → *prosíval*_{frekv.}, *trpěl*_{nedok.} → *trpíval*_{frekv.}, *sázel*_{nedok.} → *sázíval*_{frekv.}, *dělal*_{nedok.} → *dělával*_{frekv.}. Budeme-li však brát za základ tvoření podobu kmene v infinitivu, může věc – pokud jde o (ne)dloužení – vypadat poněkud jinak: *bral* → *brával*, *byl* → *býval* (dloužení) versus *brát* → *brávat*, *být* → *bývat* (nedloužení). Frekventativa se netvoří od sloves konjugačního typu *on tře* – *on třel* (1. slovesná třída, vzor *tře*) a od sloves typu *žasnout*, *mládnout* a *vinout se*, *hy-nout* (2. slovesná třída, vzory *tiskne* a *mine*): **dříval se v továrně*, **tříval bídu s nouzí*, **vřívaly tam vášně*; **často nad tím žasával/žasnouval*, **tehdy lidé hodně hynouvali*. K několika málo slovesům existují násobená slovesa vytvořená sufixem *-a-*: *seděl* → *sedal* (*na zápraží*), *ležel* → *léhal* (*vedle mě každou noc*), *viděl* → *vídal* (*se s ní jen občas*), *slyšel* → *slýchal* (*zvonit lešetínské zvony*), *četl* → *čítal* (*v Bibli každý večer*), *jedl* → *jídal* (*po hospodách*); vedle nich (či spíše od nich) se tvoří i morfologicky výraznější varianty s *-va-*: *sedával*, *lehával*, *vídával*, *slýchával*, *čítával* a *jídával*. Nepravidelné prostředky vyjadřování frekventativnosti existují ještě k tzv. slovesům determinovaným nebo ke slovesům jednosměrného, lineárního pohybu *jít*, *jet*, *nést*, *vést* a *vézt*: *chodit*, *jezdit*, *nosit*, *vodit* a *vozit* (tzv. slovesa indeterminovaná, která ovšem nejsou skutečnými frekventativy) – od nich se pak tvoří skutečná frekventativa *chodívat*, *jezdívat*, *nosívat*, *vodívat* a *vozívat*. Naprostou většinou se frekventativa tvoří od imperfektiv bez předpony: *končívat*, *tvrdívat*, *vařívat*, *platívat*, *mluvívat*, *myslívat*, *prosívat*, *těšívat se*, *trpívat*, *slavívat*, *učívat*, *škádlívat*, *tančívat* (*Svátky zasvěcené sv. Pavlíně slavívali Olomoučané pravidelně ještě v první třetině 20. století*; ČNK); *pracovávat*, *kupovávat*, *malovávat*, *putovávat*, *tancovávat*, *sledovávat* (*Než vynalezli Primalex, vždycky u nás malovával Milouš*; ČNK); *brávat*, *psávat*, *spávat*, *čekávat*, *ptávat se*, *volávat*,

35 Od sloves konjugačního typu *nést* a *péct* se tedy násobená slovesa netvoří.

36 Pokud bychom měli důsledně respektovat koncept nulových kmenotvorných přípon (jako prázdných, materiálně nerealizovaných míst / pozic v hloubkové struktuře slovesného tvaru), asi bychom měli spíše napsat, že se v určitých případech přípona *-va-* připojuje nikoli hned za kořen, ale hned za nulovou kmenotvornou příponu (např. *pi - Ø + va - l → píval* jako *děl - a + va - l → dělával*).

zpívávat, chytávat, plakávat (Ráda si psávala Ježíškovi; ČNK). Frekventativa s předponou jsou v porovnání s tím spíše jen výjimkou: přicházívat, odcházívat, přijíždít; vyčítávat (Za mladými přadlenami však často přicházívali na besedu chlapci; Otec komunista matce vyčítával, že je burzoazní slečinkou; obojí z ČNK).

13.2 Tvoření od frekventativ

Násobená slovesa patří k imperfektivům – tvoří opisné futurum a spojují se s fázovými slovesy (byť relativně jen málokdy): *maminky zde budou chodit s dětmi na procházku; Společně začali chodít do kina na němé filmy; Budete Františka brávat s sebou?; později začal brávat Aničku s sebou; takže budeme jezdít na večerní lyžování; Určitě začneme jezdít i po turnajích* (vše z ČNK). Jsou užívána naprostou většinou v indikativu, relativně málo v kondicionálu (*Zatím postel čistě a hladce upravil, jako by to již často dělával*; ČNK), imperativ se od nich takřka netvoří (?*Varívej nám alespoň občas, Chodívej na procházku, Sedávej, panenko, v koutě*). Relativně málo časté tvoření opisného futura a imperativu může mít společnou příčinu (mimo jiné) v tom, že jde v obou případech o formy odkazující do budoucnosti, zatímco frekventativa jsou silně zaměřena na odkazování k dějům dávno minulým (k tomu už v odd. 1.1.1, a ještě dále v odd. 13.3). Taktéž formy verbálního substantiva a verbálního adjektiva jsou neuzuální (?*občasně vařívání, chodívání na procházku; lidé dělají problémy, jídlo často vařívané*).³⁷ Násobená slovesa nejsou objektem prefixace, neperfektivizují se předponou (jak tvrdí i *Mluvnice češtiny 2* (1986, s. 183)).³⁸

13.3 Význam frekventativ

Jako hlavní, charakteristický, nejvýraznější významový rys frekventativ se uvádí opakovost / vícenásobnost, resp. uzuálnost, obvyklost děje / stavu. Nelze jimi však zachytit opakovost jakoukoli: např. k situacím, kdy sub-

37 Autentické doklady na frekventativní gramatické formy uvedené zde s otazníkem dohledat lze; jsou však velmi výjimečné.

38 O výjimečných dokladech typu *nasedávat se, nachodít se* ... je pojednáno ve Veselý (2014b).

jekt vykonává v jednom čase opakovaně a krátce po sobě stejný děj (*Celé dopoledne opravovala / opravuje písemné práce*) pomocí násobených sloves referovat nelze (**Celé dopoledne opravovávala / opravovává písemné práce*). Frekventativa taktéž nemohou odkazovat k jednomu konkrétnímu (aktuálně probíhajícímu) ději, byť by se jednalo o jedno opakování z vícenásobného děje: např. věta *Sem chodíváme na procházku* nevypovídá nic o tom, zda je mluvčí (a někdo další) na daném místě právě na procházce. I kdyby tomu tak bylo, nemůže to mluvčí takovou „frekventativní větou“ jasně signalizovat. Především z právě uvedených důvodů se frekventativní slovesa někdy označují jako slovesa **neaktuálně** násobená (Kopečný 1962, s. 15n.). Aby se mluvčí rozhodl užít pro zachycení opakováního děje frekventativa, mělo by se prototypicky jednat o početnější řadu opakování rozloženou do delšího časového úseku. Pokud např. někdo během předminulého roku někomu dvakrát či třikrát zavolal, nejspíše neřekne, že mu *volával* (protože se děj opakoval málokrátk); nebo když někdo před rokem během týdne někomu sedmkrát (každý den jednou) zavolal (a předtím a potom ne), pravděpodobně neřekne, že mu před rokem *volával* (protože se děj opakoval po příliš krátký čas). Když ale někdo v průběhu předminulého roku (což je dostatečně dlouhé období) někomu každý měsíc jednou zavolal (což je dostatečný počet opakování), s největší pravděpodobností klidně řekne, že mu předloni *volával*.

Frekventativa jsou nejčastěji užívána v préteritu, o poznání méně často v prezantu. Mezi prezentním a préteritálním užitím lze pozorovat jisté významové rozdíly či tendenze k nim: U prezantu jde spíše o opakování občasné, ne tak časté, zhusta frekventované, kdežto u préterita to tak nutně být nemusí – referuje k opakování občasnému i velmi častému. O existenci právě uvedeného rozdílu svědčí mimo jiné toto: 1) *?Každý den ho s sebou brávám*_{préz.} *na pole* nebo *?Tady často přednášívám*_{préz.} není tak samozřejmé jako *Každý den jsem ho s sebou brával*_{préter.} *na pole* nebo *Tady jsem kdysi často přednášíval*_{préter.} (Věty jako *Občas ho s sebou brávám*_{préz.} *na pole* a *Občas jsem ho s sebou brával*_{préter.} *na pole* jsou zcela neproblematické.) 2) Mezi větami jako *Tady přednáším*, *Na tomto hřišti hrajeme fotbal*, *Sem si chodíme zakopat* a větami jako *Tady přednášívám*, *Na tomto hřišti hráváme fotbal*, *Sem si chodíváme zakopat* lze pozorovat rozdíl v tom, že věty druhé v pořadí bude mít asi vnímatel sklon interpretovat tak, že takřka implikují (oproti větám prvním) děj méně častý, ne tolik frekventovaný. Mezi préteritálními větami jako *Tam jsem*

v mládí přednášel a *Tam jsem v mládí přednášíval* takový rozdíl – pokud jde o vyjadřování častosti – pravděpodobně pozorovatelný není.

Pro préteritum je typické, že spolu s opakováností, vícenásobností, resp. uzuálností vyjadřuje i dávnější / vzdálenější minulost: je zcela neproblematické říci kupř. *Jako dítě jsem tátovi nosíval do práce svačinu*, což ovšem o větě *Minulý měsíc jsem tátovi nosíval do práce svačinu neplatí*. Význam dávnější / dávné minulosti bývá někdy zesilován, zvýrazňován reduplikováním přípony *-va-* (*To bývávalo; Mívával / Mívávával jsem tě rád*). Fakt, že se tímto zmnožováním přípony někdy dosahuje významu ještě vzdálenější minulosti, lze brát také jako určité potvrzení toho, že frekventativní préteritum význam dávné / dávnější minulosti skutečně má. Většinou také platí, že děje vyjadřované pomocí frekventativ v préteritu už v okamžiku komunikačního aktu neprobíhají, a to dosti dlouhou dobu (*Tady se krásně chytávaly ryby; to jsem byl ale ještě mladý, dnes už na ryby nechodím*). Rozhodně to však není pravidlem: lze jistě říci třeba *Tento člověk je tu majordomem od počátku; sloužíval tu už za mého dětství*.

Je myslím možné se ptát, zda by ve významu vzdálenější minulosti, který je u préterita velmi výrazný (dokonce výraznější než opakovost, viz ještě níže), nebylo možné spatřovat příčinu toho, že préteritum – na rozdíl od prezantu – „odhlíží“ od rozdílu mezi častým a občasným opakováním (jak bylo uvedeno výše). Příčina toho by mohla tkvět právě ve výraznosti významu vzdálenější minulosti.

Jak už bylo uvedeno v odd. 1.4, frekventativa lze v poměru k jejich fundujícím slovesům, tzv. prostým imperfektivům, považovat za slovesa příznaková, neboť pokaždé vyjadřují opakovost, víceré uskutečnění děje (*Strýček u nás spával v obýváku*), zatímco prostá imperfektiva mohou referovat jak k ději jednomu (*Včera spal v obýváku*), tak k ději vícenásobnému (*Často spal v obýváku*). Lze snad také tvrdit, že tvoření frekventativ (jako sloves opakovacích) z prostých imperfektiv je založeno právě na schopnosti těchto imperfektiv vyjadřovat opakováný děj.³⁹

39 Podobně jako je třeba možné tvrdit, že je kumulativní význam sloves jako *naházet do batohu, nastrkat do tašky, naskákat do bazénu ...* založen na opakovacím významu sloves jako *házet, strkat, skákat* (byť opakovací význam je jen jedním z významů těchto fundujících sloves).

13.3.1 FREKVENTATIVA NEVYJADŘUJÍCÍ FREKVENTATIVNOST, TEDY OPAKOVÁNÍ DĚJE

Právě uvedené tvrzení, že frekventativa vyjadřují vícenásobnost při každém použití, je však třeba okamžitě korigovat – jsou totiž případy užití, kdy o opakovnosti rozhodně hovořit nelze (popř. jen stěží).

Předkládám řadu korpusových, popř. i internetových dokladů:

Že za Starou radnicí **stával** pivovar, připomíná už jen název ulice. (ČNK); Pánové a dámy znalé starých pražských podniků vědí, že tu kdysi **sídlívala** vyhlášená vinárna Beograd. (ČNK); V Novém Městě **jsem bydlíval** u letiště u lesa Luštince, kde **bývala** obora. (ČNK); ... nejen po domě paní Roselliové, nýbrž ani po ulici, kde **se nacházívala** její cukrárna, nezůstalo stopy. (z internetu); ... byl prodán rekreační dům na pobřeží Černého moře, který **patříval** někdejšímu sovětskému diktátorovi Josifu Stalinovi. (ČNK); ... celý ten pruh země až k polárnímu moři není ruský odjakživa; až do války, zvané Zimní, **náležíval** k Finsku. (z internetu); Provádíme však také opravy knížek a do toho dříve **spadávaly** matriky ... (ČNK); Vozíčkář Kubeček **vlastníval** malý hotel. (ČNK); Z vyprávění svých prarodičů, kteří **mívali** mlýn, vím, že ... (ČNK); Kdysi **jsem věříval**, že pohyb planet způsobuje jakási duše. (ČNK); ... jsem si dost jistá, že už mě nemiluje, tedy alespoň ne tak, jak mě **milovával**. (ČNK); Dříve **jsem si myslíval**, že středověcí malíři nedovedli namalovat takové hnuty mysli jako strach, úžas, bolest atd. (ČNK); Dojdete ke kamennému sloupu, který kdysi **sloužíval** jako rozcestník a vedla odtud zkratka na Pravčickou bránu. (ČNK); Do prostorné jizby, jejíž dřevěný strop **držíval** ohromný trám, padá nebe. (ČNK); **Věříval jsem** v Krista. Ale s křesťanstvím jsem se rozešel. (ČNK); Šonov byl na Broumovsku odnepaměti obcí nejdelší, **měříval** v dobách, kdy **míval** přes tisíc obyvatel, sedm kilometrů. (ČNK); Mao, zářný vzor mnohých, **soudíval**, že nejtěžší a úplně základní je změnit vědomí lidí (ČNK); Karlův most spojuje pravý a levý břeh Vltavy a **dělíval** tak obyvatele Prahy na chudší a bohatší ... (ČNK); ... usedli na pomyslný český královský trůn – jen kousek od místa, kde **se tyčíval** mytický pahorek Žiži s kamenným stolcem. (ČNK); Z jakési rodinné tradice, neb dědeček **pracovával** v jedné kolínské tiskárně, opatřil jsem si dvě akcie tohoto podniku. (ČNK); ... ho začínali kamarádi přemlouvat, aby v Kunovicích obnovil mužský pěvecký sbor, který tady **fungovával** pod vedením Zdeňka Kučery. (ČNK); Sedával jsem u velikého okna na jedné straně silnice a hleděl na druhou stranu na domek, v němž pan Lupu **provozovával** asi kovář-

ství či zámečnictví. (ČNK); Pod nápisem, uprostřed transparentu, **bývával** kdysi obraz zkříženého srpu a kladiva ... (ČNK); **Bývával** hudcem, znamenitým hudcem, hrával při veselicích ... (ČNK); Z některých článků číší pocit, že sice Sparta nyní nehraje dobře a neznamená to, co **znamenávala**, ale že ... (ČNK); Období letních prázdnin **se** kdysi **nazývávalo** okurková sezóna. (ČNK)

Této skutečnosti si povšiml také Danaher (2003), a ještě dříve Comrie (1976, s. 26n.).

Frekventativa s neopakovacím (vlastně nefrekventativním) významem nelze užívat v prézentrním tvaru: *Ten dům tu stává už dvě stě let, *Tento statek patřívá mému prastrýci, *Otec už léta podnikává v pohostinství. V prézantu je tedy u frekventativ možný jen význam opakovací, iterativní. To je vidět kupř. i z toho, že např. větu *Kdysi jsem bydlíval v Obrnicích*, kterou budeme interpretovat jako ‚Kdysi jsem po nějakou (delší) dobu bydlel v Obrnicích‘, musíme po převedení do prézantu (*Bydlívám v Obrnicích*) nutně interpretovat iterativně, tedy jako ‚Občas bydlím v Obrnicích‘.

V pohledu na násobená slovesa se dosti liší Kopečný (1962, s. 15n.) a Poldauf (1964, 1966). Nejzervrubněji o nich pojednal Danaher (2003), nejnovejší pak Bláha (2019).

Literatura

- AGRELL, S. (1908): *Aspektänderung und Aktionsartbildung beim polnischen Zeitworte*. Lund: Håkan Ohlssons Buchdruckerei.
- AVILOVA, N. S. (1976): *Vid glagola i semantika glagoľnogo slova*. Moskva: Izdatelstvo Nauka.
- BERGER, T. (2008): Kriterien zur Bestimmung von Aspekt und Aspekt-partnerschaften im Tschechischen [online; powerpointová prezentace]. Cit. 17. 5. 2018. <<https://homepages.uni-tuebingen.de//tilman.berger/Handouts/FolienOldenburg.pdf>>.
- BERGER, T. (2011): Perfektivierung durch Präfix im Tschechischen. Vermeintliche und tatsächliche Besonderheiten. In: *Wiener Slawistischer Almanach*, 67, s. 33–52.

- BISKUP, P. (2017): TELIČNOST. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.
- URL: <https://www.czechency.org/slovnik/TELIČNOST>
- BLÁHA, O. (2008): *Vyjadřování budoucnosti v současné češtině (se zřetelem k ostatním slovanským jazykům)*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci.
- ISBN 978-80-244-2003-5
- BLÁHA, O. (2019): Iterativa typu *bývat, dělávat, chodívat* v současné češtině.
Korpus – gramatika – axiologie, 19, s. 3–14. ISSN 1804-137X
- BONDARKO, A. V. (1971): *Vid i vremja russkogo glagola (značenije i upotreblenie)*. Moskva: Prosveščenije.
- BONDARKO, A. V. (1983): Aspektual'nyje situacii. In: ASPEKTUAL'NYJE I TEMPORAL'NYJE ZNAČENIJA V SLAVJANSKICH JAZYKACH. Materialy zasedanija komissii po izučeniju grammat. stroja slavjanskich jazykov MKS. Moskva, s. 11–19.
- COMRIE, B. (1976): *Aspect: An Introduction to the Study of Verbal Aspect and Related Problems*. Cambridge University Press.
- DANAHER, D. S. (2003): *The Semantics and Discourse Function of Habitual-Iterative Verbs in Contemporary Czech*. LINCOM EUROPA.
- DANEŠ, F. (1971): Pokus o strukturní analýzu slovesných významů. *Slovo a slovesnost*, 32, s. 193–207.
- DANEŠ, F. et al. (1975): Teoretické základy synchronní mluvnice spisovné češtiny. *Slovo a slovesnost*, 36, s. 18–46.
- DANEŠ, F. – HLAVSA, Z. (1981): *Větné vzorce v češtině*. Praha: Academia.
- DANEŠ, F. (1985): *Věta a text*. Praha: Academia.
- DICKEY, S. M. (2000): *Parameters of Slavic Aspect : a cognitive approach*. Stanford: CSLI Publications.
- DOKULIL, M. (1948): Modifikace vidového protikladu v rámci imperativu v spisovné češtině a ruštině. In Grund, A. & A. Kellner ad. (eds.), *Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi*, s. 71–88.
- DOKULIL, M. (1958): K otázce morfologických protikladů (Kritika předpokladu binárních korelací v morfologii češtiny). *Slovo a slovesnost*, 19(2), s. 81–103.
- DOKULIL, M. (1967): K pojedí morfologické kategorie. *Jazykovedný časopis*, 18, s. 13–36.
- DOSTÁL, A. (1954): *Studie o vidovém systému v staroslověnštině*. Praha: SPN.
- DEZSÖ, L. (1983): Tipologičeskiye voprosy russkoj aspektual'nosti. In: Aspektual'nyje situacii. In: ASPEKTUAL'NYJE I TEMPORAL'NYJE

- ZNAČENIJA V SLAVJANSKICH JAZYKACH. Materialy zasedanija komissii po izučeniju grammat. stroja slavjanskich jazykov MKS. Moskva, s. 3–10.
- ESVAN, F. (2007): *Vidová morfologie českého slovesa*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- ESVAN, F. (2010): Poznámky k adaptaci sloves cizího původu v češtině. In: A. Bičan – J. Klaška – P. Macurová – J. Zmrzlíková (eds.), *Karlík a továrna na lingvistiku*. Brno: Host, s. 125–137.
- ESVAN, F. (2017): VID A ČAS V KONTEXTU. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny. URL: <https://www.czechency.org/slovnik/VID A ČAS V KONTEXTU>
- FILIP, H. (1999): *Aspect, eventuality types and nominal reference*. New York & London: Garland Publishing, Inc.
- Filosofický slovník* (2002), Kolektiv autorů. Olomouc: Nakladatelství Olomouc.
- FORSYTH, J. (1970): *A grammar of aspect: Usage and meaning in the Russian verb*. Cambridge: Cambridge University Press.
- GAREY, H. B. (1957): Verbal Aspects in French. *Language*, 33, s. 91–110.
- HRABĚ, V. (1963): Existuje nulový znak? *Slovo a slovesnost*, 24(2), s. 128–132.
- CHROMÝ, J. (2014): Impact of tense on the interpretation of bi-aspectual verbs in Czech. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 5(2), s. 87–97.
- IVANČEV, S. (1971): *Problemi na aspektualnostta v slavjanskite ezici*. Sofija: Izdatelstvo na BAN.
- JAROŠOVÁ, A. (2013): Problém rozsahu vidovej korelácie: zistovanie možností za hranicami imperfektivizácie a mutácie. *Slovo a slovesnost*, 74(4), s. 243–268.
- JINDRA, V. (2008): Vývojová dynamika obouvidových sloves cizího původu na základě korpusových dat. *Slovo a slovesnost*, 69(3), s. 192–210.
- JINDRA, V. (2011): Obouvidovost. In: F. Štícha (ed.), *Kapitoly z české gramatiky*. Praha: Academia, s. 525–551.
- von WRIGHT, H. (1963): *Norm and Action. A logical inquiry*. London: Routledge 85 Kegan Paul.
- ISAČENKO, A. V. (1960a): Slovesný vid, slovesná akce a obecný charakter slovesného děje. *Slovo a slovesnost*, 21, s. 9–16.
- ISAČENKO, A. V. (1960b): *Грамматический строй русского языка в сопоставлении с словацким, морфология, часть вторая*. Bratislava: Издательство Словацкой академии наук.

- JAKOBSON, R. O. (1971): Zur Struktur des russischen Verbums. In: *Selected writings II*. The Hague – Paris: Mouton, s. 3–15.
- JANDA, L. A. et al. (2013): *Why Russian aspectual prefixes aren't empty: prefixes as verb classifiers*. Bloomington: Slavica Publishers.
- KARCEVSKIJ, S. (1927): *Système du verbe russe: Essai de linguistique synchronique*. Prague: Plamja.
- KARLÍK, P. – NÜBLER, N. (1998): Negace a vid českého imperativu. In: Karlík, P. – M. Krčmová (eds.), *Jazyk a kultura vyjadřování*, s. 159–166.
- KOMÁREK, M. (2002): Ke vztahu mezi videm a tzv. způsoby slovesného děje. In: Z. Hladká – P. Karlík (eds.), *Čeština – univerzália a specifika*, 4. Praha: Nakladatelství Lidové noviny, s. 135–140.
- KOMÁREK, M. (2006a): *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum.
- KOMÁREK, M. (2006b): Prefixace a slovesný vid (K prefixům prostě vidovým a subsumpcí). In: *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum, s. 183–195.
- KOMÁREK, M. (2006c): Místo okamžitých sloves v soustavě českého slovesného vidu. In: *Příspěvky k české morfologii*. Olomouc: Periplum, s. 204–209.
- KOPEČNÝ, F. (1948): Morfologické prostředky vidové v nynější češtině. In: *Pocta Fr. Trávníčkovi a F. Wollmanovi*. Brno: Komenium, s. 240–252.
- KOPEČNÝ, F. (1956a): Dvě nové práce o prostě vidových předponách v češtině. *Slovo a slovesnost*, 17, s. 28–35.
- KOPEČNÝ (1956b): Odpověď I. Poldaufovi. *Slovo a slovesnost*, 17, s. 172–174.
- KOPEČNÝ, F. (1962): *Slovesný vid v češtině*. Praha: ČSAV.
- KOŘENSKÝ, J. (1994): Morfologické kategorie a procesuálně-komunikační přístup k řeči a jazyku. *Slovo a slovesnost*, 55, 81–89.
- KRIFKA, M. (1998): The Origins of Telicity. In: S. Rothstein (ed.), *Events and Grammar*. Dordrecht: Kluwer Academic Publishers, s. 197–235.
- KŘÍŽKOVÁ, H. (1958): K problematice aktuálního a neaktuálního užití časových a vidových forem v češtině a v ruštině. *Československá rusistika*, 3, s. 185–200.
- LAMBALGEN, M. VAN – HAMM, F. (2005): *The Proper Treatment of Events*. Blackwell Publishing.
- LEBEĎOVÁ, S. (1980): K ztrátě obouvidovosti u sloves cizího původu v současné češtině. *Slovo a slovesnost*, 41(4), s. 279–285.
- MASLOV, J. S. (1963): *Morfologija glagol'nogo vida v sovremenном bolgarskom literaturnom jazyke*. Moskva – Leningrad: Izdatel'stvo akademii nauk SSSR.
- MASLOV, J. S. (1964): Zametki o vidovoj defektivnosti (preimuščestvenno v russkom i bolgarskom jazykach). In: *Slavianskaja filologija*.

- Red. B. A. LARIN – G. I. SAFRONOV. Leningrad: Izdatelstvo Leningradskogo gosudarstvennogo universiteta, s. 82–94.
- MEIER, F. G. (1961): *Das Zero-Problem in der Linguistik*. Berlin: Akademie-Verlag.
- NĚMEC, I. (1958): *Genese slovanského systému vidového*. Praha: ČSAV.
- NĚMEC, I. (1959): Vývojové problémy soudobé nauky o vidu. *Slavia*, 28, s. 301–325.
- NĚMEC, I. (1968): *Vývojové postupy české slovní zásoby*. Praha: Academia.
- Mluvnice češtiny 2* (1986), Komárek, M. – Kořenský, J. – Petr, J. – Veselková, J. (eds.). Praha: Academia.
- NOVÁK, P. (1959): K otázce obecného významu gramatických jednotek. *Slovo a slovesnost*, 20(2), s. 81–88.
- NÜBLER, N. – BISKUP, P. – KRESIN, S. (2017): VID. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.
URL: <https://www.czechency.org/slovnik/VID>
- NÜBLER, N. (2017): ZPÚSOB SLOVESNÉHO DĚJE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.
URL: https://www.czechency.org/slovnik/ZPUSOB_SLOVESNEHO_DJE
- OSOLSOBĚ, K. (2017): GRAMATICKÁ KATEGORIE. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.
URL: https://www.czechency.org/slovnik/GRAMATICKA_KATEGORIE
- PANEVOVÁ, J. – BENESOVÁ, E. – SGALL, P. (1971): *Čas a modalita v češtině*. Praha: Universita Karlova.
- PANEVOVÁ, J. – SGALL, P. (1972): Slovesný vid v explicitním popisu jazyka. *Slovo a slovesnost*, 33, s. 294–303.
- POLDAUF, I. (1942): Mechanismus slovesných vidů v nové češtině. *Český časopis filologický*, 1, s. 1–9.
- POLDAUF, I. (1954a): Spojování s předponami při tvoření dokonavých sloves v češtině. *Slovo a slovesnost*, 15, s. 49–65.
- POLDAUF, I. (1954b): Podíl mluvnice a slovníku na problematice slovesného vidu. In: *Studie a práce linguistické I*. Praha: ČSAV.
- POLDAUF, I. (1956): Ještě k „prostě vidovým předponám“ v češtině. *Slovo a slovesnost*, 17, s. 169–172.
- POLDAUF, I. (1964): Souhrnný pohled na vid v nové češtině. *Slovo a slovesnost*, 25, s. 46–56.
- POLDAUF, I. (1966): Neaktuálnost jako gramatická kategorie českého slovesa? *Slovo a slovesnost*, 27, s. 23–28.

- ROMPORTL, S. (1970): *Struktura gramatické složky slovesných tvarů určitých v češtině*. Praha: Academia.
- SEKANINOVÁ, E. (1980): *Sémantická analýza predponového slovesa v ruštině a slovenčině*. Bratislava: Veda.
- SMIEŠKOVÁ, E. (1961): Dvojvidové slovesá cudzieho pôvodu v slovenčine. *Slovenská reč*, 26(4), s. 225–230.
- SOKOLOVA, S. (2012): *Asymmetries in Linguistic Construal : Russian Prefixes and the Locative Alternation*. University of Tromsø.
- STARÝ, Z. (2017): Biaspectuals revisited. *Studie z aplikované lingvistiky / Studies in Applied Linguistics*, 8(1), s. 111–123.
- SVOBODA, K. (1978): K pojetí nedokonavosti a dokonavosti českých sloves. *Naše řeč*, 61, s. 127–133.
- ŠELJAKIN, M. A. (2007): *Kategorija aspektual'nosti russkogo glagola*. Moskva: LKI.
- ŠLOSAR, D. (1981): *Slovotvorný vývoj českého slovesa*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně.
- ŠLOSAR, D. (1986): Slovotvorba. In: A. Lamprecht – D. Šlosar – J. Bauer, *Historická mluvnice češtiny*. Praha: SPN, s. 251–340.
- ŠLOSAR, D. (2010): Záporný imperativ redivivus. In: Bičan, A. – J. Klaška ad. (eds.), *Karlík a továrna na lingvistiku*, s. 402–405.
- ŠTÍCHA, F. – HIRSCHOVÁ, M. – KRESIN, S. (2017): SLOVESNÝ ČAS. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovnik/SLOVESNÝ%20ČAS>
- UHER, F. (1987): *Slovesné předpony*. Brno: Univerzita J. E. Purkyně v Brně.
- VENDLER, Z. (1957): Verbs and Times. *The Philosophical Review*, 66, s. 143–160.
- VESELÝ, L. (2008): Testy pro zjišťování vidové hodnoty vidového paradigmatu slovesa (indikátory slovesného vidu). *Slovo a slovesnost*, 69(3), s. 211–220.
- VESELÝ, L. (2009): K takzvaným kapacitivům. *Naše řeč*, 92, s. 113–121.
- VESELÝ, L. (2014a): *Gramatické studie I. Příspěvky k české aspektologii*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. Edice Qfwfq. ISBN 978-80-244-4280-8
- VESELÝ, L. (2014b): O jednom neobvyklém typu tzv. saturativ. In: *Gramatické studie I. Příspěvky k české aspektologii*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. Edice Qfwfq, s. 79–95. ISBN 978-80-244-4280-8
- VESELÝ, L. (2014c): K příčinám nepřítváření sekundárních imperfektiv k aktionsartovým slovesům. In: *Gramatické studie 2*. Olomouc: Univerzita Palackého v Olomouci. Edice Qfwfq, s. 9–26. ISBN 978-80-244-4347-8
- VESELÝ, L. (2018a): *Slibuju, že už nechybuju? Je sloveso chybovat obouvidové?* *Naše řeč*, 101(2), s. 65–80.

- VESELÝ, L. (2018b): Poznámka k perifrastickému futuru u obouvidových sloves
aneb *Prezident bude abdikovat. Naše řeč*, 101(4), s. 204–217.
- VEY, M. (1952): Les préverbes „vides“ en tchèque moderne. *Revue des études slaves*,
29, s. 82–107.
- ZIKOVÁ, M. (2017): MORFÉM. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová
(eds.), CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny.
URL: <https://www.czechency.org/slovnik/MORFÉM>

Vidová nepárovost sloves na do- implikujících předcházející stejný/podobný děj (a otázky související)

Vojtěch Veselý

1. Nástin základních významových typů

Tato kapitola vznikala souběžně s textem L. Veselého a V. Veselého K implikovaným významům sloves odvozených předponou *do-* (připravuje se). Mezi oběma texty je sice tematický průnik, jsou však odlišné, pokud jde o výzkumné otázky i zkoumaný jazykový materiál: v citovaném textu jde především o vyplývání významu předcházejícího děje, zatímco tato kapitola je věnována příčinám vidové nepárovosti (a otázkám souvisejícím); citovaný text je zaměřen na slovesa, u nichž jsou přímo označený a implikovaný děj kognitivně většinou dobře rozlišitelné (viz níže významy 1 a 2), kdežto v této kapitole jsou v centru pozornosti slovesa, u kterých jsou přímo označený a implikovaný děj vnímány jako jeden dějový celek (viz níže význam 3). Analýza korpusového materiálu ukázala, že právě v rámci této skupiny lze najít značný počet vidově nepárových perfektiv.¹

V citovaném textu byly rozlišeny tyto významy sloves na *do-* implikujících předcházející děj:

1) Význam dokončení děje s dosažením výsledku:

dopsat knihu, domalovat obraz, dostavět dům, dobudovat chrám, došít košíli, dovařit oběd, dopéct husu, dobourat stavbu, dohasit požár, dočistit koberec

2) Význam dodatečnosti:

dosladit čaj, dosolit polévku, dokoupit pečivo, dolít hostům číše

1 Analýza je založena na materiálu získaném z korpusu SYNv7. Metoda, na základě které byl materiál vyextrahován a roztríďen, bude podrobně popsána v oddílu 3.

- 3) Význam prostého ukončení děje (bez dosažení výsledku):
dohořet (svíčka dohořela), domluvit (Počkej, až rodiče domluví!), doplakat (dítě konečně doplakalo), dosmát se (když se dosmál, poručil si další víno)

Některá z vyjmenovaných sloves by mohla být uvedena ve více skupinách. U vybraných spojení je ale přiřazení daného významu velice pravděpodobné (pokud ne jediné možné). Např. spojení *dosladit čaj*, mající typicky význam dodatečného děje (*Pokud by se vám čaj zdál málo sladký, doslaďte si ho*), by hypoteticky mohlo mít i význam prostého ukončení děje (*Když sladil čaj, odmlčel se. Jakmile čaj dosladil, pokračoval ve vyprávění*); spojení *dovářit oběd* by vedle významu dokončení děje s dosažením výsledku (*Až dovařím oběd, půjdu s dětmi ven*) mohlo mít také význam dodatečného děje (restauratér ke kuchařovi: *Všechny obědy už jsou snědené a přišli další hosté – musíme ještě několik obědů dovařit*).

V citovaném textu je ukázáno, že implikace předcházejícího děje má u těchto sloves povahu **presupozice**, tj. významu, který je implikován bez ohledu na to, zda je sloveso užito ve větě kladné či záporné.² Presupozice je bud' součástí lexikálního významu slovesa, tj. jde o presupozici sémantickou (významy 1 a 3), nebo je slovesem pouze konotovaná, a to jen v některých kontextech – pak jde o presupozici pragmatickou, kontextově podmíněnou (význam 2).

Je zřejmé, že významy 1 a 2 (sémantickou) překážku přitváření sekundárních imperfektiv nepředstavují. Např. *dopsat – dopisovat, dostavět – dostavovat; dolít – dolévat, dokoupit – dokupovat*, srov.:

- (1) *Chystá se na státnice, dopisuje diplomovou práci [...].*
- (2) *Do bydlení v Jihlavě se pustila i firma PSJ holding. Na Zimní ulici dostavuje dům, v němž bude 72 bytů.*
- (3) *Pozoroval jsem Wallyho macatou zadnici, když mi doléval sklenku.*

2 Jak z věty *Maminka dovařila oběd*, tak z věty *Maminka nedovařila oběd* tedy vyplývá presupozice *Maminka (předtím) vařila oběd*. Na rezistenci presupozice vůči negaci jsou založeny např. definice van Fraassena (1968) a Hajičové (1984). Vymezení presupozice ovšem není triviální (pracuje se i s jinými diagnostickými testy, resp. s jinými definičními znaky) a literatura k tématu je značně rozsáhlá. Zájemce o tuto problematiku lze odkázat na přehledové texty Beavera (1997) a Beavera a Geurtse (2014), popř. na statě Hajičové, Karlíka a Dočekala (2017).

- (4) *Na teplou zimu žehrají i prodejci uhlí. „Jindy touhle dobou si lidi už uhlí dokupují, letos jim nakoupené zásoby ve většině případů stačily,“ posteskl si děčínský prodejce uhlí Zdeněk Pitaš.*

V uvedených příkladech imperfektiva vyjadřují průběh děje. Doložena jsou však rovněž sekundární imperfektiva užitá ve významu iterativním, např.:

- (5) *Upřímně, myslím, že nejen politici si dopisovali tituly, asi ne na všechny se to provalilo.*
 (6) *O rok později si koupil první digitální zrcadlovku Nikon D50. Postupně si dokupoval makroobjektivy, mezikroužky a externí blesky.*

Jelikož slovesa s významem dodatečnosti (význam 2) implikují dokončený děj, je možné tento děj označit jak základovým imperfektivem, tak jeho perfektivním předponovým protějškem; např. *dolít sklenku* implikuje děj pojmenovatelný spojením *lít (víno) do sklenky* (či pochopitelně: *nalívat sklenku*) i spojením *nalít sklenku* (vzhledem k tomu, že jde o děj dokončený, je přirozené užít perfektivum, pokud nejsou zvláštní důvody pro užití imperfektiva). Děj implikovaný slovesy s významem dokončení děje s dosažením výsledku (význam 1) je naproti tomu nutně nedokončený, proto je vždy označitelný imperfektivem, ale ne vždy (neproblematicky) perfektivem s odpovídajícím aktionsartovým významem; např. *dopsat diplomovou práci* tedy implikuje *psát (předtím) diplomovou práci* i *rozepsat diplomovou práci* (ale samozřejmě nikoli *napsat diplomovou práci*); *dočistit koberec* implikuje *čistit (předtím) koberec*, ale chceme-li daný děj označit perfektivem, je třeba užít sloveso vyjadřující úplné provedení děje a determinovat jej měrovým adverbiem s významem nekompletnosti: *částečně vyčistit koberec* (vhodné aktionsartové sloveso se v tomto případě nenabízí).

2. Slovesa s významem prostého ukončení děje

V tomto oddíle ukážeme, že uvedená slovesa lze členit na dvě významové podskupiny (viz odd. 2.1), které mají rovněž odlišné vlastnosti gramatické: liší se z hlediska (ne)možnosti přitváření sekundárních imperfektiv (odd. 2.2) a rovněž z hlediska toho, za jakých podmínek lze tato slovesa negovat (odd. 2.3).

2.1 Vnitřní limit děje

Porovnejme např. slovesa *dohořet* (*svíčka dohořela*), *dovládnout* (*kabinet dovládl do rádných voleb*), *dovečeřet* (*dovečeřel a šel spát*) × *doplakat* (*dítě doplakalo a šlo si hrát*), *dosmát se* (*počkám, až se dosměješ*), *dobubnovat* (*na sklo dobubnovaly poslední kapky*). Žádné z uvedených sloves nevyjadřuje dosažení výsledku děje, alespoň ne ve smyslu vzniku, zániku či změny objektu zasaženého dějem (jde o slovesa bezobjektová, alespoň v exemplifikovaném užití). Slovesa první skupiny však jistý výsledek implikují, totiž dosažení **vnitřního limitu** děje: svíčka „uhořela“ natolik, že už nemohla dál hořet; kabinet vládl do konce svého funkčního období; všechno jídlo bylo „přesunuto“ z talíře do žaludku. Děje skončily, protože po dosažení vnitřního limitu už nemohly dále pokračovat. Zdá se ovšem, že u těchto sloves není dosažení výsledku děje „v centru pozornosti“, na rozdíl od sloves jako *dopsat knihu*, *dopéct husu*, *dobourat stavbu*. Významově relevantní je to, co se stalo se samotným dějem, tj. že byl „nezvratně“ ukončen. U *svíčka dohořela* jde o to, že svíčka přestala hořet a znova už hořet nemůže, spíše než o to, co se stalo se svíckou jako hmotným předmětem (jiné by v tomto směru bylo *vpálit svíčku*); u *kabinet dovládl do rádných voleb* jde o délku vlády kabinetu; u *dovečeřet* není dosažení vnitřního limitu nezbytné: není relevantní, jestli bylo snědeno všechno jídlo (byť lze takový výsledek očekávat) nebo jestli se strávník najedl do sytosti – podstatné je, že večeře byla ukončena. Slovesa jako *dohořet*, *dovládnout*, *dovečeřet* nepatří tedy jednoznačně k významu 3, řekl bych spíše, že jsou na pomezí významu 3 a 1. S některými slovesy významu 1 (*dobourat stavbu*, *dohasit požár*, *dočistit koberec* aj.)³ mají společný limit děje: je-li dům dobourán, děj „bourat“ přirozeně končí, podobně jako končí děj „hořet“ u svíčky, která dohořela. K významu 3 naopak tato slovesa přibližuje jednak důraz na průběh děje (viz výše), jednak to, že děj je prototypicky vnímán jako nepřerušený. U *svíčka dohořela* je primární/přirozená ta interpretace, že presuponovaný děj (předcházející hoření) a denotovaný děj (dohoření) jsou dějem jediným, nepřerušeným, kdežto u *dostavět dům*,

3 Jako příklady byla vybrána slovesa zániková. U vznikových sloves je otázka limitovanosti děje složitější, je nutno uvážit význam slovesa a jeho objektového doplnění, srov. *došít košíli* (limit děje je vcelku jasně, objektivně dán) vs. *dopsat román* (nelze počítat s objektivně daným limitem děje).

dopsat román atd. jde spíše o dva děje, byť nekompletní a navzájem komplementární, které mohou (avšak nemusejí) být přerušeny jistým časovým intervalom, srov. *po letech konečně dokázal dům dostavět*. Existence průnikového pásmo mezi významy 1 a 3 není překvapivá vzhledem k tomu, že slovesa obou významů vyjadřují závěrečnou fázi děje, skončení děje (na rozdíl od sloves významu 2). Veselý (2014, s. 25) slovesa na *do-* s takovým denotátem označuje jako **terminativa**.⁴

U sloves jako *doplakat*, *dosmát se*, *dobubnovat* jde nutně o jediný, ne-přerušený děj, jelikož denotovaná složka významu není dějem probíhajícím v čase. Tato slovesa žádný vnitřní limit děje neimplikují. Jsou v **pravém smyslu terminativní**: jejich vlastním významem je prostý fakt ukončení presupponovaného děje. Slovesa typu *dohořet* jsou v tomto směru odlišná: denotují závěrečnou fázi děje, která má, přinejmenším potenciálně, jisté „neminimální“ časové rozpětí. Denotát těchto sloves proto může být různým způsobem charakterizován, na rozdíl od denotátu sloves typu *doplakat*, jejichž potenciál je v tomto směru velmi omezený (myslitelná jsou snad jen spojení jako *náhle dobubnovat*). Srov.:

- (7) *Pochodně pomalu dohořely a vyčerpané slunce se tiše odebralo k odpočinku za oponu pralesa.*
- (8) *Ted' v klidu doobědvám, trochu si odpočinu, pomodlím se, pak si vás zavolám a společně odpovíme.*

Nelze však vyloučit, že vlastní význam sloves neimplikujících vnitřní limit děje, který se „vybavuje“ mluvčím/recipientům sdělení, kromě „časově minimálního“ faktu ukončení děje zahrnuje i jistý úsek presupponovaného děje – samotné ukončení děje by bylo obtížně vnímatelné. Je tedy možné, že např. u *dobubnovat* by někteří mluvčí/recipienti k vlastnímu významu slovesa počítali i několik posledních úderů paličkou do bubnu.

Slovesa uvedená v úvodu tohoto oddílu byla bezobjektová. Slovesa implikující vnitřní limit děje však typicky mají akuzativní předmět, např. *dotancovat tango*, *dozpívat písni*, *doboxovat zápas*, *dokoukat film*. Denotát sub-

4 S jinou definicí pracuje Nübler (2017): „Za terminativní slovesa se pokládají ta, jejichž lexikální sémantika označuje děj, který se rozvíjí k „vnitřní hranici“, při jejímž dosažení přirozeným způsobem končí: *psát (dopis)*, *číst (knihu)*, *kreslit (kruh)*.“

stantiva v akuzativu je dějový, či snad přesněji řečeno, má potenciál k tomu být dějově realizován: píšeň existuje (jako notace) nezávisle na tom, jestli je, či není aktuálně zpívána; analogicky i tango, film; (boxerský) zápas má rovněž jisté „neaktuálně dějové“ rysy (pevný časový průběh, pravidla hodnocení apod.). Denotát substantiva je tedy do značné míry nezávislý na denotátu slovesa, a dodává slovesnému ději časový rámec: tango je typicky dotančeno, když dohraje orchestr, sledování filmu skončí společně s koncem filmu atd. Limit denotátu substantiva je tedy rovněž limitem denotátu slovesa.

Akuzativní předmět ovšem není nutnou podmínkou pro implikování vnitřního limitu děje, srov.:

- (9) *Jirka navíc měl smůlu, protože měl tržnou ránu pod okem, na které pak neviděl. Doktor ho nechal doboxovat, ale vliv to mělo.*
- (10) *Jiří Paroubek řekl, že kabinet nechají v klidu dovládnout v demisi do konce června, do skončení předsednictví.*
- (11) *První pračka už doprala, jede pověsit prádlo.*

Ve všech uvedených příkladech nepochybňě jde o dovedení děje do „řádného“ konce (limitem děje je konec zápasu, konec funkčního období, konec pracího cyklu). Akuzativní předmět není ani postačující podmínkou pro implikování vnitřního limitu děje. Např.:

- (12) *Když ředitelka dopěla chválu, dostala se konečně k jádru věci.⁵*

Je tedy zjevné, že mezi významem slovesa a jeho syntaktickou vazbou není přímočará korespondence: ne všechna slovesa implikující limit děje mají akuzativní předmět (i když řada z nich ano) a ne všechna slovesa s akuzativní vazbou implikují limit děje (jde ale spíše o výjimky).

Doposud byla řeč o akuzativním předmětu v povrchově syntaktickém smyslu. Zdá se, že korespondence platí spíše mezi významem slovesa a jeho hloubkově syntaktickou strukturou. Srov. různá užití slovesa *doboxovat*:

- (13) *Thajboxer Petr Polák právě doboxoval první zápas v prestižní Superleague.*

5 Z významového hlediska tu však výraz *chválu* není syntaktickým objektem, ale složkou multiverbálního predikátu *dopěla chválu*.

- (14) *Jirka navíc měl smůlu, protože měl tržnou ránu pod okem, na které pak neviděl. Doktor ho nechal doboxovat, ale vliv to mělo.*
- (15) *V 8. kole Francouz doboxoval – padl k. o.*

Sloveso implikuje vnitřní limit děje tehdy, je-li v jeho hloubkové struktuře implikován patiens vyjadřitelný jménem v akuzativu (takovým, které samo implikuje limit svého denotátu). V příkladu (13) je hloubkový předmět vyjádřen i povrchově, v příkladu (14) nikoli; v obou případech je implikován vnitřní limit děje. V příkladu (15) sloveso neimplikuje ani patiens, ani vnitřní limit děje (vyrozumívá se, že zápas skončil předčasně).

Zdá se, že slovesa mají tendenci být užívána buď jedním, anebo druhým způsobem. Zatímco u slovesa *doboxovat* převažuje užívání implikující vnitřní limit děje, u slovesa *dobubnovat* tento limit většinou implikován není. Srov.:

- (16) *Na sklo dobubnovaly poslední kapky, slunce rozhrnulo splasklé polštáře a honem napravuje škody.*
- (17) *Všechny vás moc zdravíme z Bratislavы. Zrovna jsme dobubnovali devátou věc a na zítra nám zbývají už jen tři věci.*

Ke slovesům primárně implikujícím nebo primárně neimplikujícím limit děje však někdy sloveso patří jen vzhledem k jisté množině denotovaných situací. Sloveso *doboxovat* (podle očekávání) implikuje vnitřní limit děje, pokud se jeho denotát vztahuje k soutěžnímu boxu (boxerské zápasy jsou časově vymezené), avšak neimplikuje jej, pokud se jím referuje k (časově nevymezenému) boxerskému tréninku (viz příklad (18)). V případě slovesa *doprat* je vnitřní limit děje implikován v situacích, kdy je původcem děje pračka s předdefinovanými programy, avšak ne v situacích ilustrovaných příkladem (19).

- (18) „*Kluci, doboxujte a bězte se osprchovat,*“ houkl trenér na své svěřence.
(neautentický příklad)
- (19) *Jdeš akorát, zrovna jsem ti doprala košili.* (neautentický příklad)

Jak slovesa primárně implikující, tak slovesa primárně neimplikující vnitřní limit děje umožňují užití ilustrované příklady (20) – (22):

- (20) *Nemůže nás zaskočit, že pračka jednou dopere a mrazák domrazí.*

- (21) *Konečný v Sydney doboxoval – Český boxerský reprezentant Lukáš Konečný prohrál v prvním kole olympijského turnaje váhové kategorie do 63,5 kilogramu s Alžířanem Mohamedem Allalouem 9:17 na body a byl vyřazen.*
- (22) *Ta moje [prsa] se mi líbila, když jsem kojila, ale když jsem dokojila, prsa byla pryč!*

Nabízelo by se označit takové užití jako neaktuální, nebylo by to však zcela přesné. Uvedená slovesa jsou neaktuální v tom smyslu, že neoznačují ukončení aktuálního děje. Větu *pračka doprala* (= porouchala se) lze užít jak v situaci, kdy prací program nebyl dokončen (šlo by o ukončení aktuálního děje), tak v situaci, kdy se program nepodařilo vůbec spustit (nešlo by o ukončení aktuálního děje). Větu *Konečný v Sydney doboxoval* lze užít na pozadí situace, kdy boxer Konečný byl po prohře vyřazen, anebo např. také na pozadí situace, kdy musel kvůli viróze odstoupit. Slovesa v příkladech (20) – (22) vyjadřují terminaci neaktuálního, opakovaného děje,⁶ neboli vyjadřují, že další opakování děje už nenastanou (ať už z důvodu ztráty schopnosti/možnosti děj vykonávat, z důvodu rozhodnutí děj dále nevykonávat aj.). Tato terminace je však obvykle pojata jako aktuální děj, o čemž svědčí možnost rozvíti dané sloveso určením času signalizujícím aktuálnost: *Tak nám právě doprala pračka*. Zatímco aktuální děj (terminace opakovaného děje) je vlastním významem takto užitých sloves, neaktuální, opakovaný děj je v jejich významu zakódován jako presupozice. Z vlastního významu navíc vyplývá negace neaktuálního děje, tj. informace, že příslušný děj už v budoucnu nebude realizován (pračka nebude prát, Konečný už nebude v Sydney boxovat atd.). Významový rozdíl mezi slovesem užitým neaktuálně a slovesem užitým aktuálně, avšak implikujícím neaktuální děj lze demonstrovat na příkladu (22): sloveso *kojit* je tu užito neaktuálně (časová věta, jejímž je predikátem, vyjadřuje časový interval, v němž se daný děj opakoval), kdežto sloveso *dokojit* je užito aktuálně (časová věta, jejímž je predikátem, vyjadřuje okamžik, kdy byl daný neaktuální děj ukončen). Vlastní význam prvního slovesa je tu presupozicí slovesa druhého, tj. sloveso *dokojila* presupponuje ‚kojila‘ (v neaktuálním smyslu).

6 Opakovost příslušného děje je spíše jen potenciální: větu *Konečný v Sydney doboxoval* lze užít i na pozadí situace, kdy byl vyřazen hned v prvním kole (tj. boxoval pouze jednou).

Aktuálně dějový význam, ale neaktuálně dějovou implikaci mají také slovesa užitá expresivně, s metaforicko-metonymickým posunem významu. Např.:

- (23) *Muhammad Ali* doboxoval. *V pátek ráno zemřel jeden z nejlepších boxerů všech dob Muhammad Ali.*
- (24) *Lupiči mobilů* dotelefonovali.
- (25) *Opilec* dořídil.

Aktuálním, obrazně pojmenovaným dějem je tu úmrtí slavného boxera, resp. zatčení lupičů/opilce. Slovesa tu presuponují předchozí děje opakované (příklady (23) a (24)) nebo (možná) neopakované (příklad (25)) a implikují, že další opakování je v důsledku nastání obrazně pojmenovaného děje vyloučeno – přijmeme-li „metaforickou licenci“ těchto vět a interpretujeme je poněkud „doslovнě“.⁷

2.2 Vidová (ne)párovost

Uvedené skupiny (perfektivních) sloves jsou odlišné nejen významově, ale také pokud jde o možnost přitváření imperfektivních protějšků. Jak ukazuje korpusový materiál, příslušnost ke slovesům implikujícím vnitřní limit děje není (sémantickou) překážkou přitvoření imperfektiva. Doloženy jsou např. tyto dvojice sloves: *dohořet – dohořívat, dozpívat – dozpívávat, dohrát – dohrávat, dokouřit – dokuřovat*.

- (26) *Hasiči odhadují, že seno bude dohořívat ještě několik desítek hodin.*
- (27) *Když děti dozpívaly poslední koledu, tak se najednou rozsvítil krásně nazdobený vánoční stromek.*
- (28) *Zejména Aperian předvedl výkon na hranici sebeobětování, když svůj zápas dohrával se zlomenou rukou.*
- (29) *Nemohl spát, opřel se o stěnu a dokuřoval poslední cigaretu.*

Imperfektiva tu vyjadřují průběh děje; denotát slovesa takové pojetí umožňuje, jelikož závěr děje může být realizován v jisté „neminimální“ délce. Přes-

⁷ Je například známo, že Muhammad Ali v poslední třetině svého života už neboxoval; lupiči nemuseli ukradené telefony používat k telefonování atd.

nějí řečeno, mimojazykové situace, na jejichž pozadí tato slovesa vnímáme, jsou takové, že jako závěr děje lze identifikovat jistý jeho „neminimální“ úsek. Konec tohoto úseku (moment, kdy děj skutečně skončí) nastává při dosažení vnitřního limitu děje. Jde tedy o okamžik, kdy všechno seno shořelo, děti dozpívaly koledu do úplného konce, zápas byl po uplynutí stanovené doby ukončen a cigareta byla zcela dopálena (viz příklady výše). Pokud vnímatel vnitřní limit děje zná, může v průběhu děje (hoření sena, zpívání koledy, „hraní“ sportovního zápasu, kouření cigarety) odhadnout aktuální „vzdálost“ k limitu děje, a je-li tento limit „nedaleko“, otevírá to možnost označit danou dějovou situaci imperfektivem.

Pro slovesa neimplikující vnitřní limit děje imperfektivní protějšky většinou doloženy nejsou. Např. *doplakat* – **doplakávat*, *dobubnovat* – **dobubnovávat*, *dojásat* – **dojásávat*, *domávat* – **domávávat*, *dokokrhát* – **dokokrhávat*.⁸ Je pravděpodobné, že sémantika je v těchto případech jednou z příčin nepřítváření sekundárních imperfektiv, nejspíše příčinou hlavní. Uvedená perfektiva se užívají k vyjádření prostého ukončení děje. Neoznačují tedy (závěrečný) úsek děje, ale spíše „časově minimální“ okamžik. Předpokládám, že to je hlavní příčina nepřítváření sekundárních imperfektiv: ukončení děje, které tato perfektiva denotují, není kontinuální, nemá žádný průběh, „zkrátka nastane“. Proč však imperfektivum nemůže označovat závěrečný úsek děje, jehož finálním bodem je vlastní ukončení děje, tak jako u sloves implikujících vnitřní limit děje (*svíčka dohasínala*)? Příčina je, odhaduji, kognitivní, a souvisí právě s absencí vnitřního limitu: vnímatel nemůže identifikovat (rozpoznat) závěrečnou fázi děje, jelikož chybí konečný bod, který by mohl být měřítkem průběhu děje (nelze odhadnout, kolik děje ještě „zbývá“).

Užití imperfektivních sloves jako **doplakávat*, **dobubnovávat*, **dojásávat*, **dokokrhávat* je ovšem představitelné, a pro některá terminativa daného typu je rovněž doloženo. Identifikaci závěrečné fáze děje v takových případech neumožňuje vnitřní limit děje (ten chybí), ale odlišná podoba děje – jeho nižší intenzita. U některých dějů je totiž obvyklé, či alespoň možné, že na jejich konci jejich intenzita slabne. Např.:

8 Hvězdičku užívám k signalizaci nedoloženosti slovesa v korpusu SYNv7. Neznamená to nutně, že by se takto označená slovesa vůbec neužívala, tedy že by byla zcela negramatická, nepřijatelná – některá z nich jsou sporadicky doložena na internetu.

- (30) *Když na svorkách reproduktoru odezni dynamická špička signálu, membrána ještě potom (řádově milisekundy) dokmitává.*
- (31) *V dálce ještě dohřmívá bouře, vyvolaná ve straně politickým výmykem Miroslava Kalouska, a už se valí bouře nová.*
- (32) *Zalijeme vodou, utěsníme víko, uvedeme do varu, vypneme a necháme tlakově dobublávat až do vychladnutí.*

Imperfektivní protějšky zpravidla nejsou doloženy ani pro slovesa, která mají aktuálně dějový význam, ale neaktuálně dějovou implikaci, srov. výše příklady (20) až (25). To, že uvedený význam má souvislost s vidovou nepárovostí, lze demonstrovat na slovesech, která při „standardním“ aktuálním užití (s implikovaným vnitřním limitem děje) imperfektivní protějšek mají, avšak implikují-li neaktuální děj, jsou vidově nepárová. Takové je např. sloveso *dohrát*, srov. příklady (33) a (34) s příkladem (35):

- (33) *Duel skončil 1:1, Plzeň ho dohrála s deseti hráči, Slavia Praha s devíti.*
- (34) *Neproměnili jsme penaltu a po vyloučení jsme dohrávali o deseti.*
- (35) *Tenista Hernych už v Plzni dohrál. Nasazená dvojka českého halového šampionátu podlehla na kurtech Slavie o sedmnáct let mladšímu Poljakovi.*

Příčinou vidové nepárovosti takových sloves je pravděpodobně to, že neimplikují vnitřní limit děje, alespoň ne takový, který lze předem spolehlivě predikovat. Prohra tenisty Hernycha nutně přijít nemusela, tj. mohl se stát vítězem šampionátu (to by de facto byl vnitřní limit implikovaného neaktuálního děje); pračka doprala, tj. porouchala se (srov. příklad (20)), třeba proto, že některá ze součástek dosáhla svého vnitřního limitu, ale ten by sotva byl dopředu odhadnutelný. Pro uvedená slovesa tedy platí v zásadě totéž, co pro slovesa jako *doplakat*, *domávat*, *dojásat* aj.: vnímatel nemůže identifikovat závěrečnou fázi děje, jelikož okamžik terminace není předem znám; užití imperfektiva s významem průběhu závěrečné fáze děje je proto těžko možné.

Od sloves s významem prostého ukončení děje (at̄ implikují či neimplikují limit děje) se běžně netvoří, resp. neužívají ani sekundární imperfektiva s iterativním významem. I v tomto případě je příčina zřejmě sémantická. Pro daná slovesa platí, že „v centru pozornosti“ je děj samotný, jeho průběh

(srov. výše). Imperfektiva s iterativním významem naopak zachycují děje jakoby ze vzdálenější perspektivy; relevantní je to, co je všem dějům společné, tj. zpravidla stejný druh výsledku (srov. příklady (5) a (6) v odd. 1).

Při procházení korpusového materiálu jsem žádné sekundární imperfektivum užité v iterativním významu nenalezl. Např. u slovesa *dokuřovat* je iterativní užití sice možné, představitelné (*chlapci jeden po druhém dokuřovali a odcházeli na hodinu*)⁹, ale v korpusu doloženo není. Srov. několik dokladů, v nichž je sloveso *dokuřovat* užito v plurálu (pro slovesa s iterativním významem je užití v plurálu typické, takové doklady se tedy zdají být dobrými „kandidáty“).

- (36) *Musel rozrážet lidi, kteří narychlo dokuřovali poslední cigaretu [...].*
- (37) *Kouřila jsem už v mateřské školce. Sbírali jsme vajgly a dokuřovali jsme je.*
- (38) *Pamatujme, že čím světlejší doutník, tím slabší a naopak. Dokuřujeme jej pouze ze dvou třetin, poslední odhazujeme kvůli nahromadění kondenzátu nikotinu.*

Korpusový materiál naznačuje, že v komunikaci převažuje užívání ilustrované příklady (36) a (37). V příkladu (36) imperfektivum vyjadřuje průběh děje. V příkladu (37) má význam iterativní, nejde však o sloveso s významem prostého ukončení děje (nýbrž o sloveso s významem dodatečného děje). Zdá se, že hledaný význam nemá ani sloveso *dokouřit* v příkladu (38); zatímco v užití *dokouřil cigaretu a šel spát* jde zřejmě o pomezí významu prostého ukončení děje a dokončení děje s dosažením výsledku (tedy o pomezí významů 3 a 1, srov. odd. 2.1), v příkladu (38) bych slovesu připsal spíše jen význam dokončení děje s dosažením výsledku (nejde tolik o samotný děj jako spíše o to, co se děje s objektem zasahovaným dějem).

2.3 Negace

Významová distinkce mezi slovesy implikujícími a neimplikujícími vnitřní limit děje má vedle (ne)přítváření sekundárních imperfektiv ještě další grammatickou reflexi: slovesa implikující limit děje se na rozdíl od sloves bez této

9 Příklad zde interpretuji jako iterativní protějšek spojení *chlapec dokouřil a odešel na hodinu*.

implikace zpravidla neužívají v záporné podobě (užití záporných tvarů je tu podmíněno splněním jistých kontextových podmínek, viz dále). Uvedeme příklady negace sloves *dokouřit* a *doprat*, implikujících limit děje:

- (39) *Pamatuji si, že svou první cigaretu jsem nedokouřila, měla jsem co dělat, abych doběhla na internát na záchod.*
- (40) *Loni v březnu jsem pračku značky Indesit koupil v akci. Tento týden už nedoprala. Nejdříve jsem tedy volal známého opraváře [...].*

Záporné tvary sloves tu vyjadřují, že děj byl ukončen, ale nebyl dokončen, tj. doveden do „řádného“ konce. Pokud je sloveso modifikováno částicemi *ještě* nebo *zatím*, pak věta (prostřednictvím záporného tvaru slovesa) vyjadřuje, že děj nebyl dokončen, navíc však (prostřednictvím částice) implikuje, že dokončení děje je možné očekávat, což podporuje interpretaci, že děj dosud nebyl ukončen, tj. stále probíhá.¹⁰ Např.:

- (41) *Hoši, počkejte, ještě jsem nedokouřil...*
- (42) *[...] tak se mezi sebou díky vyspělé technologii domluví a my se pak bude-me divit. Lednice se zamkne, robotický vysavač odjede z domu, televize si bude přepínat na své oblíbené kanály, pračka nás bude schválně vytáčet bzučákem v době, kdy ještě nedoprala, [...].*

Stojí za povšimnutí, že takto mohou být užita rovněž slovesa neimplikující limit děje:

- (43) *Po podpisu Charty 77 byl [Jaroslav Hutka] obviněn z nedovoleného podnikání a v říjnu 1978 pod nátlakem emigroval do Holandska. Ani tehdy nebyl vystaven dramatickým aspektům. Domů se vrátil, ještě ani klíče nedocinkaly.*

10 Lze najít doklady, které jsou s uvedeným výkladem v rozporu, srov.: *Natáhl se pro další cigaretu a všiml si, že ještě nedokouřil tu, co odložil na popelník.* (Zde neplatí, že děj nebyl ukončen – byl přinejmenším přerušen.) *Roman si zapaluje další cigaretu, i když ještě nedokouřil tu předchozí.* (Zde je nasnadě interpretace, že předchozí cigareta dokouřena nebyla.) Nic to ale nemění na tom, že věty se záporným tvarem slovesa a částicí *ještě* mají ve většině kontextů interpretaci popsanou výše.

Zdá se, že podmínkou pro užití sloves neimplikujících limit děje v záporném tvaru je právě přítomnost částice implikující neukončení děje. Z příkladu (43) vyplývá propozice ‚klíče nepřestaly cinkat‘, podobně jako z příkladu (41) vyplývá ‚nepřestal jsem kouřit‘; naproti tomu z příkladu (39) vyplývá ‚přestal jsem kouřit (svou první cigaretu)‘. Mohla by za nějakých okolností věta se záporným tvarem slovesa *docinkat* implikovat ‚přestat cinkat‘ (tedy: *klíče nedocinkaly* → ‚klíče přestaly cinkat‘)? Představme si, že jsme účastníky/svědky (zcela konkrétní, aktuální) dějové situace, kdy klíče cinkají a náhle cinkat přestanou. Nelze stanovit, zda se tato událost časově překrývá s vnitřním limitem děje či mu předchází, jelikož děj vyjadřitelný slovesem *cinkat* takový limit nemá. Na základě znalostí o světě sice očekáváme, že cinkání klíčů „nebude trvat věčně“, avšak nemáme povědomí o „řádném“ konci děje, s nímž by ukončení děje bylo možné fakticky porovnat (na rozdíl např. od situace vystihnuté spojením *dozpívat písničku*). Proto v ilustrované situaci nelze záporný tvar slovesa *docinkat* užít. Není k tomu však ani důvod, jelikož význam ‚přestat‘ lze přímo vyjádřit pozitivním tvarem slovesa: *klíče docinkaly*. (Připomeňme ale, že takový způsob vyjádření je u sloves implikujících limit děje často problematický kvůli prominenci významu ‚nedosažení limitu děje‘.) U sloves modifikovaných částicemi *ještě* či *zatím* je užití negativních tvarů možné bez ohledu na to, zda vnitřní limit děje je či není implikován, jelikož komunikačním smyslem takových konstrukcí je vyjádření toho, že děj nebyl ukončen, a tedy stále trvá, a budoucí ukončení děje se jen nespecificky naznačuje.

V odd. 2.1 jsem ukázal, že slovesa implikující limit děje mohou být užita rovněž k vyjádření předčasného ukončení děje. Stojí za povšimnutí, že mezi výrokem popírajícím ukončení děje s dosažením vnitřního limitu a souvztažným výrokem vyjadřujícím ukončení děje před dosažením vnitřního limitu je vztah logické ekvivalence. Srov.:

- (44) *V 8. kole Francouz doboxoval – padl k. o.*
- (45) *Francouz zápas nedoboxoval, v 8. kole padl k. o.*

Z faktu, že Francouz doboxoval (= předčasně, před „řádným“ koncem), vyplývá, že zápas nedoboxoval do konce, a toto vyplývání platí i v opačném směru.

Tvrzení, že slovesa implikující limit děje se zpravidla neužívají v záporné podobě (viz výše), neplatí pro všechna slovesa bez výjimky. Sloveso *doradovat se* ve sportovní publicistice (odkud pochází naprostá většina

z 87 dokladů doložených v korpusu SYNv7) užívá převážně v záporné podobě, resp. v záporném smyslu – samotné sloveso může být morfologicky kladné, zápor je pak vyjádřen na syntakticky nadřazeném implikativním slovese (*stačit, stihnout*) nebo vyplývá z časové věty uvozené spojkou *než*. Srov.:

- (46) *Ani jsme se nestačili doradovat z jednoho gólu a už jsme slavili další [...].*
- (47) *Ovšem než se domácí stačili doradovat, hosté po dalším nedorozumění domácí obrany vstřelili branku.*

Takové formulace většinou obrazně vyjadřují, že nedlouho po vstřelení branky (branek) jedním mužstvem došlo k vstřelení branky (branek) druhým mužstvem (nebo řidčeji i týmž mužstvem, jak ilustruje příklad (46)). Sloveso *doradovat* se se tu užívá tak, jako by implikovalo nějaký vnitřní limit (slovesa *stačit, stihnout* vyžadují doplnění výrazu s významem vnitřního limitu), čímž se sugeruje, že takový limit opravdu má. Příslušné konstrukce pak vyjadřují, že k ukončení děje došlo před dosažením (sugerovaného) vnitřního limitu, a tak se dospívá k obraznému vyjádření významu ‚brzo‘. Diskrepance mezi lexikálním významem slovesa (v němž není vnitřní limit inkorporován) a způsobem užití slovesa (jež vnitřní limit sugeruje) je zdrojem expresivity těchto konstrukcí.

3. Ještě k příčinám vidové nepárovosti

Příčiny nepřítváření sekundárních imperfektiv k perfektivním slovesům na *do-* implikujícím význam stejného/podobného děje byly zatím (v odd. 2) identifikovány (pouze) ve sféře sémantické: slo vlastně o příčinu jedinou, a to o kombinaci těchto rysů: významu prostého ukončení děje a absence významu vnitřního limitu děje (druhý rys je nutno formulovat negativně). Pokusil jsem se rovněž o explanaci tohoto kauzálního vztahu. Neznamená to ovšem, že neexistují další faktory bránící vzniku, resp. užívání sekundárních imperfektiv. Jejich existenci nasvědčuje analýza materiálu získaného z korpusu SYNv7. V tomto oddíle bude popsána metoda extrakce a třídění korpusového materiálu a to, s jakými obtížemi byla tato činnost spojena a co její výsledek vypovídá o příčinách nepřítváření sekundárních imperfektiv.

Nejprve jsem v korpusu SYNv7 (v aplikaci Kontext) vyhledal všechna slovesná lemmata začínající na *do-*. Vygeneroval jsem seznam těchto lemmat,

utříděný sestupně podle frekvence jejich výskytů. Seznam zahrnoval 1448 sloves s frekvencí výskytu od cca 4,4 milionu po 1. V dalším kroku byla slovesa utříděna abecedně – bylo možné očekávat, že vidové dvojice budou v důsledku obvyklé formální shody počátečních hlásek stát bezprostředně vedle sebe, nebo alespoň poblíž sebe (to se v zásadě potvrdilo). Takto upravený seznam, nazveme jej seznam č. 1, se stal východiskem pro seznam č. 2 obsahující taková perfektivní slovesa na *do-*, která implikují stejný/podobný předchozí děj a nemají k sobě imperfektivní protějšek (sekundární imperfektivum). Ze seznamu č. 1 se tedy v seznamu č. 2 neobjevila slovesa bez uvedené implikace (jednak taková, která nemají prefix *do-*, např. *dobrořečit*, *doktorovat*, *dokumentovat*, jednak ta slovesa, u nichž má prefix *do-* prostorový význam, tj. vyjadřuje dosažení nějakého cíle,¹¹ např. *doběhnout*, *docupitat*, *dokulhat*) a slovesa vidově párová, ať splňovala či nesplňovala předcházející podmínku (např. *dobudovat* – *dobudovávat*, *dobojovat* – *dobojovávat*, *dodefínovat* – *dodefínovávat*, *doklouzat* – *doklouzávat*). Rozhodování, zda to či ono sloveso patří do seznamu č. 2, bylo zásadně komplikováno homonymií a polysémií slovesných lemmat. Uved'me několik příkladů: Sloveso *dokázat* se nejčastěji užívá bez implikace významu předchozího děje (*dokázal odmaturovat*), myslitelné je však také užití ve významu terminativním (*když kněz dokázal*, ...); podobně se chová sloveso *dojednat*, srov. *dojednat mír* vs. terminativní *když dojednali*, *šli na oběd*, nebo sloveso *doprát*, srov. *dopřejte mi už trochu klidu* vs. *když jsme babičce dopráli k narozeninám*, ...; sloveso *doházet* je doloženo ve sportovní publicistice (*V páté směně utkání doházel Martin Weber*) a v daném užití zřejmě imperfektivní protějšek nemá (patří tudíž do později vytvořeného seznamu), může však také vyjadřovat dodatečný děj (*doházel zed' maltou*) a imperfektivní protějšek pak má (alespoň intuitivně, k empirickému ověření by bylo nutno projít všech 1172 výskytů slovesa *dohazovat* – naprostá většina z nich jsou přitom imperfektiva tantum se zcela jiným významem, např. *otec jí dohazoval ženicha*); jiným případem je lemma *dolomit*: nahlédneme-li do seznamu konkordancí, zjistíme, že žádný z 69 výskytů nezahrnuje sloveso *dolomit* (užití daného slovesa je přitom dobře představitelné, např. *dolomit nalomené prkno*) – jde vždy o chybnou lemma-tizaci, náležité lemma by bylo substantivum *dolomit* (hornina) či *Dolomity*

11 I tato slovesa zřejmě mohou implikovat předcházející stejný/podobný děj. Tyto případy jsem však při analýze nebral do úvahy.

(pohoří). Uvedené případy jsem řešil tak, že myslitelné, avšak nedoložené anebo sporadicky doložené způsoby užití jsem nebral v potaz. V seznamu č. 2 se tudíž neobjevila slovesa *dokázat*, *dojednat* a *dopřát*, a to z praktických důvodů: lze sice odhadnout, že terminativa homonymní s příslušnými (hojně doloženými) slovesy nemají imperfektivní protějšky, ale empirické ověření by vyžadovalo průzkum všech výskytů imperfektiv *dokazovat*, *dojednávat* a *doprávavat* (jde o výskyty v řádu nejméně tisíců). Z výše uvedeného je zřejmé, že při vytváření seznamu č. 2 nebylo možné vystačit jen se seznamem č. 1 a vlastní introspekcí: bylo nutné dohledávat výskyty příslušných lemmat v textech, tj. procházet odpovídající konkordanční seznamy.

Seznam č. 2 zahrnoval 360 sloves. Dále jsem nepracoval se všemi z nich, ale jen se 100 nejfrekventovanějšími. Označme tento soubor jako seznam č. 3. Jako zvláštní skupinu jsem vyčlenil slovesa vyjadřující prosté ukončení děje, která neimplikují vnitřní limit děje; jde o slovesa, která byla v odd. 2.1 charakterizována jako slovesa v pravém smyslu terminativní. Anotování seznamu bylo opět komplikováno polysémií/homonymií slovesných lemmat. Do skupiny „pravých terminativ“ jsem tudíž zařadil pouze slovesa, u nichž byl daný význam doložen (relativně) hojně a neproblematicky a jiné významy v dokladech výrazně nepřevažovaly. Zařazeno tak nebylo např. sloveso *dokříčet*, u nějž je terminativní význam doložen jen sporadicky (převažuje užití s významem dosažení nějakého cíle), nebo sloveso *dovládnout*, které se, alespoň v textech zahrnutých v SYNv7, užívá prakticky jen ve významu „dokončit funkční období“, tj. s implikací vnitřního limitu děje. Seznam č. 3 je přiložen níže. „Pravá terminativa“ jsou vyznačena tučně; v analyzovaném vzorku jde o 42 % všech lemmat. U každého slovesa je uveden počet výskytů v SYNv7; jde o všechny výskyty slovesa bez ohledu na význam.

Lze předpokládat, že u zvýrazněných sloves, tedy zhruba u dvou pětin sloves ve vzorku, je příčinou nepřitváření sekundárních imperfektiv lexikální význam (zdůvodnění viz v odd. 2.2). Neznamená to, že by ve hře nemohly být i další faktory, ale sémantika je tu sama o sobě překážkou, která zabranuje přitváření vidových protějšků. Pro nezvýrazněná slovesa v tabulce, tedy zhruba pro tři pětiny sloves ve vzorku, pak platí, že jejich vidovou nepárovost způsobují jiné příčiny než kombinace významu prostého ukončení děje a neimplikování vnitřního limitu děje. Mohlo by jít o jiné příčiny sémantické, ale také (pravděpodobněji) o příčiny jiné než sémantické.

Tabulka: Vidově nepárová (jen perfektivní) slovesa na *do-* implikující stejný/podobný děj (100 nejfrekventovanějších lemmat)

domluvit	223411	dotrpět	70
donosit	1873	dolyžovat	68
dojezdit	1248	dokralovat	60
dotančit	771	domilovat	56
dovládnout	711	dovečeřet	56
dohovořit	517	dozajistit	56
dodusit	474	doplynout	53
dochodit	376	douřadovat	52
dokořenit	351	dopárovat	50
dosázet	309	doobědvat	48
dotelefonovat	212	dolízat	42
doboxovat	204	doluštít	42
dostřílet	199	dotónovat	42
dosledovat	155	dokříčet	40
dokrojít	147	dořádit	40
dozávodit	147	dokrájet	39
doprát	133	dozářit	38
dokrást	127	dorecitovat	37
dořídit	125	dokokrhat	36
doválčit	122	dobránit	35
dokynout	116	dohlasovat	35
dodláždit	111	dosportovat	35
doklapnout	107	dovykládat	32
doříznout	105	doburáčet	31
dopodávat	101	došéfovat	28
doradovat	87	dobubnovat	25
dopět	85	dopaličkovat	24
dosmát	81	docinkat	23
dohádat	70	dohospodařit	23
domodlit	70	dokáčet	23

doprohlédnout	23	dooperovat	16
dořadit	23	dozdát	16
doformulovat	22	doživořit	16
dohoukat	22	dodirigovat	15
domávat	22	dorachotit	15
dotřást	21	dovyplnit	15
dojásat	20	doháčkovat	14
dopinkat	20	dokouzlit	14
doplakat	20	doprezidentovat	14
doplánovat	20	doředitelovat	14
doklidit	19	dořinčet	14
domnožit	19	došumět	14
dotunelovat	19	dovyslovit	14
dohloubit	18	dozvučit	14
dosvačit	18	dobzučet	13
dovonět	18	dojasnit	13
dovykoupit	18	doklíčovat	13
dodekorovat	17	doministrovat	13
doškrtit	17	dorýt	13
dodunět	16	dořečnit	13

Faktory, které mohou způsobovat nepřítváření sekundárních imperfektiv k předponovým perfektivům, uvádí Veselý (2014, s. 13n). Jde o tyto vlastnosti/aspekty (neexistujících či neuzuálních) sekundárních imperfektiv: 1. lexikální sémantika, 2. homonymie s jiným (existujícím, uzuálním) imperfektivem, 3. morfematická složitost, 4. sousedství formálně stejných/podobných segmentů. Uvedené faktory bud' působí samostatně, nebo se mohou kombinovat. Pokud jde o analyzovaných 100 sloves ze seznamu č. 3, zdá se, že faktor lexikální sémantiky působí zhruba ve dvou pětinách případů, jak bylo ukázáno výše (viz zvýrazněná slovesa v tabulce). Je na místě si položit otázku, zda vidovou nepárovost zbývajících tří pětin sloves (nezvýrazněné položky) nezpůsobují faktory označené čísly 2 až 4. (Jistě není vyloučeno, že tyto faktory působí i na skupinu zvýrazněných sloves, faktor lexikální sémantiky je tu však dominantní.)

Faktor č. 2, tj. homonymii s existujícím imperfektivem, lze nejspíše přisoudit slovesu *dosázet* (*bylo třeba dosázet pár desítek mladých stromků*): sloveso *dosazovat*, které by mohlo být jeho vidovým protějškem, figuruje totiž ve dvojici se slovesem *dosadit*. Působí také v případě slovesa *donosit* (*nový lék umožňuje pacientkám donosit zdravé dítě*): sloveso *donášet* je sekundárním imperfektivem ke slovesu *donést*. Faktor č. 3, tedy morfematická složitost, je zřejmě relevantní jen pro nemnoho z analyzovaných sloves – většina z nich má nekomplikovanou „derivační historii“. Relevantní by mohl být pro sloveso *dovykládat*, které je morfematicky poměrně složité (jde u něj o derivaci čtvrtého stupně, tj. *ležet* → *vyložit* → *vykládat* → *dovykládat* → **dovykládávat*). Proti tomu ale mluví skutečnost, že dané sloveso je v SYNv7 doloženo jen ve významu „dokončit vysvětlování“, kde o souvislosti se slovesem *ležet* nemůže být řeč, příp. ve významu „dokončit vyprávění“, u nějž není zcela zřetelná ani souvislost se slovesem *vyložit*. Působení faktoru č. 4, tj. sousedství formálně stejných/podobných segmentů, lze naproti tomu předpokládat u celé řady sloves: u imperfektiv **doobědvávat* (k *doobědvat*), **doplánovávat* (k *doplánovat*), **dodekorovávat* (k *dodekorovat*), **doprezidentovávat* (k *doprezidentovat*) ad. Podle Veselého (tamtéž, s. 19) by souvýskyt stejných/podobných elementů způsobil horší vnímatelnost (z hlediska adresáta) a obtížnější vyslovitelnost (z hlediska mluvčího) příslušných sloves.

Jako další možný faktor lze uvést nejistotu mluvčích ohledně formální podoby sekundárního imperfektiva. Týká se to perfektiv 3. a 4. infinitivní třídy (vzory *trpět*, *sázet*, *prosit*). Obecně platí, že od sloves těchto konjugačních typů se sekundární imperfektiva produktivně tvoří sufixem *-vat* (*dosnít* → *dosnívat*), resp. jeho variantou *-ívat* (*dobolet* → *dobolívat*), a sufixem *-ovat* (*dozkoušet* → *dozkušovat*; *dovybavit* → *dovybavovat*).¹² Z uvedených příkladů je zřejmé, že distribuce formantů se neřídí příslušností slovesa do konjugační třídy. Pokud sekundární imperfektivum není uzuální, je pravděpodobné, že ho uživatel ve svém „mentálním lexikonu“ nemá uložené jako hotovou jednotku. Musel by je utvořit derivací z perfektiva, a není-li si jist „náležitou“ podobou této derivace, může to být důvodem, proč se užití sekundárního imperfektiva raději vyhne. Příkladem je sloveso *došumět*. Od něj odvozené imperfektivum není doložené v SYNv7, lze je však najít na Googlu, a to

12 Pro jednoduchost zde formy *-vat*, *-ívat* a *-ovat* označuji jako sufixy, byť je zřejmé, že jde o jednotky komplexní, složené z jednotek (sufixů) elementárních, funkčně odlišných.

v podobách *došumívat* a *došumovat*. Dále jde o následující slovesa: *donosit*, *dotančit*, *dovečeřet*, *dokřičet*. U slovesa *donosit* by se vedle podob *donosívat* a *donošovat* nabízela i podoba *donášet*, překážkou v jejím užití by však mohla být homonymie se sekundárním imperfektivem od jiného slovesa (*donést* → *donášet*).

Důvodem pro neužívání sekundárních imperfektiv může být také okazionálnost (či nízká míra uzuálnosti) motivujících perfektiv. Porovnáme-li četnost výskytů členů vidových dvojic v SYNv7, zjistíme, že perfektiva se zpravidla užívají častěji, např.: *dokoukat* 741× – *dokoukávat* 12×, *dolepit* 308× – *dolepovat* 134×, *domontovat* 138× – *domontovávat* 17× aj. Lze tedy očekávat, že je-li perfektivum málo uzuální, bude sekundární imperfektivum ještě méně uzuální (či vůbec neuzuální). Je však také možné, že nízká míra uzuálnosti perfektivních sloves je pouze příčinou toho, že odpovídající imperfektiva nejsou doložena v korpusovém materiálu, a nikoli toho, že by „chyběla v jazyce“ (pokud by korpusový materiál byl rozsáhlejší, možná by v něm doložena byla). Více než sloves, která byla předmětem analýzy (viz tabulku výše), se daný jev týká sloves opravdu málo frekventovaných, např. *doskvařit* 3× v SYNv7, *dolesnit* 2×, *dosklít* 2×.

Literatura

- BEAVER, D. (1997): Presupposition. In: J. van Benthem – A. ter Meulen (eds.), *Handbook of Logic and Language*. Cambridge: The MIT Press, s. 939–1008.
- BEAVER, D. – GEURTS, B. (2014): Presupposition. In: E. Zalta (ed.), *The Stanford Encyclopedia of Philosophy*. Winter 2014 Edition. URL: <<https://plato.stanford.edu/archives/win2014/entries/presupposition/>>.
- HAJIČOVÁ, E. (1984): Presupposition and Allegation Revisited. *Journal of Pragmatics* 8, s. 155–167.
- HAJIČOVÁ, E. – KARLÍK, P. – DOČEKAL, M. (2017): Presupozice. In: P. Karlík – M. Nekula – J. Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovnik/PRESUPOZICE>
- NÜBLER, N. (2017): Terminativnost. In: Petr Karlík, Marek Nekula, Jana Pleskalová (eds.), *CzechEncy – Nový encyklopedický slovník češtiny*. URL: <https://www.czechency.org/slovnik/TERMINATIVNOST>

van FRAASSEN, B. C. (1968): Presupposition, Implication, and Self-reference.

Journal of Philosophy 65, s. 136–152.

VESELÝ, L. (2014): *Gramatické studie* 2. Olomouc: Univerzita Palackého
v Olomouci.

VESELÝ, L. a VESELÝ, V. (připravuje se): K implikovaným významům sloves
odvozených předponou *do-*.

Vidová nepárovost v češtině ve srovnání s ruštinou

Ondřej Bláha

Kategorie vidu disponuje ve všech slovanských jazycích velmi podobnými formálními prostředky a také po stránce fungování vidových forem lze mezi jednotlivými slovanskými jazyky nalézt řadu shod. Naopak podstatné rozdíly jsou mezi slovanskými jazyky patrné v tom, do jaké míry se existence vidových opozic odráží v inventáři a užívání časových forem slovesa. Zde existuje poměrně ostrá hranice mezi slovanským severem a jihem: na jedné straně stojí jazyky severozápadoslovanské¹ (čeština, slovenština, polština a obě lužičtiny) a severovýchodoslovanské (ukrajinština, běloruština, ruština), ve kterých prezentační tvar perfektivního slovesa odkazuje primárně k budoucnosti (typ *koupím – я куплю*) a v nichž systém slovesných časů tříne k jednoduchosti.² Na straně druhé jsou pak jazyky jihozápadoslovanské (slovinština,

1 Také v oblasti konfrontačního studia vidu se nám jeví jako praktická tato čtyřčlenná klasifikace slovanských jazyků od F. V. Mareše (1980), protože dostatečně reflektuje jak shody mezi jazyky, jako je např. čeština a ruština (první je tradičně řazena mezi jazyky západoslovanské, druhá mezi východoslovanské: vzniká tak spíše nepatřičný dojem zásadních odlišností, zasahujících celý jazykový systém), tak i rozdíly mezi jazyky, jako je např. chorvatština a bulharština (obě jsou tradičně řazeny mezi jihoslovanské: tím opět vzniká nepatřičný dojem, tentokrát dojem blízkosti, který je ovšem popřen značnými strukturními rozdíly mezi oběma jazyky).

2 Výjimkou je tu horní lužická srbská, která disponuje i aoristem (*přečíta* „přečetl“), tvořeným od perfektiv, a imperfektem (*čitaše* „četl“), tvořeným od imperfektiv. Ten to stav, který byl podporován kodifikací spisovného jazyka, však neodpovídá zejm. mluvenému úzu, v němž už od poloviny 20. století (jak dokládá Šewc (1968, s. 178)), dominuje jako prostředek k vyjadřování minulosti analytické préteritum s *l*-ovým tvarem, obvyklé také ve většině dalších slovanských jazyků (typ *čital/přečital* je „četl/přečetl“), ve kterých se už dříve redukoval inventář morfologických forem kategorie času v nepřímé úměře k rozvoji lexikálně-gramatické kategorie vidu. Rychlejší byl ústup

chorvatština, bosenština, srbština) a zejména jazyky jihovýchodoslovanské (makedonština, bulharština). V nich se prezantu perfektiv k vyjadřování budoucnosti v nezávislých větách neužívá a systém slovesných časů si v těchto jazycích zachovává větší komplikovanost, jako např. v chorvatštině,³ nebo je komplikovaný v důsledku samostatného, divergentního vývoje jazyka (srov. např. devět různých časových forem v bulharštině se třemi v češtině či ruštině).⁴

Také konfrontace slovanských jazyků zjevně blízkých v tom, jak v nich kategorie vidu a času fungují, má nesporný význam: otevírá se tím možnost detailnějšího pohledu na podstatu vidových rozdílů a na jejich systémové pozadí. A právě sledování fenoménu vidové nepárovosti umožňuje vystihnout další rozdíly mezi jinak „vidově blízkými“ jazyky, jako je čeština a ruština. Některé zevrubnější konfrontační analýzy vidových systémů slovanských jazyků (např. Fortuin – Kamphuis (2015), Petručina (2013), Dickey – Kresin (2009), Gehrke (2008), Stawnicka (2005), Dickey (2000), Kresin (2000), ze starších zejm. Stunová (1994) a Eckert (1984)) potvrzují a různým způsobem

aoristu a imperfekta v severních nárečích horní lužické srbštiny (a také v geograficky navazující dolní lužické srbštině, jejíž kodifikace jednoduchá préterita již neudržuje). Aorist a imperfektum, stejně jako např. zachování duálu, patří mezi archaické jazykové rysy, jejichž udržování je důsledkem periférnosti lužické srbštiny v rámci slovanského jazykového území. K udržení aoristu a imperfekta možná přispěla i snaha kulturně aktivních představitelů Lužických Srbů, tj. tvůrců norem kulturního jazyka, udržovat ve struktuře lužické srbštiny ty rysy, které nejsou vlastní „konkurenční“ němčině (viz např. i zmíněný duál).

- 3 Vedle prezantu a préterita typu *čitao sam* „četl jsem“ a vedle futura s pomocným slovesem *ću* (typ *ću čitati*) existuje v chorvatštině ještě aorist tvořený jen od perfektiv (*procitah* „přečetl jsem“), imperfektum tvořené jen od imperfektiv (*čitah*) a plusquamperfektum tvořené většinou od perfektiv, méně od imperfektiv (*ja sam bio pročitao* „byl jsem přečetl“). Systém doplňuje ještě předbudoucí čas typu *ja budem čitao* „budu mít přečteno“ (Běličová (1998, s. 184–185)).
- 4 Imperfektiva i perfektiva se v bulharštině symetricky vyskytují ve všech devíti časech (Běličová (1998, s. 181–182)): v prezantu (*чета* „čtu“), aoristu (*четох* „četl jsem“ s neutravím významem), imperfektu (*четях* „četl jsem“ s trvacím významem), perfektu (*съм чел* „četl jsem“ s následky v přítomnosti), plusquamperfektu (*бях чел* „byl jsem četl“), futuru (*ије чета* „budu číst“), v tzv. minulém futuru (*ијах да чета* „četl jsem“, tj. následně po jiném referenčním bodu v minulosti) a dále v předbudoucím čase (*ије съм чел* „budu mít přečteno“) a v tzv. minulém předbudoucím čase (*ијах да съм чел* „měl jsem přečteno“, opět následně po jiném referenčním bodu v minulosti).

rozvíjejí tezi, že v jazycích severovýchodoslovanských je při referování o minulých dějích a stavech, ale také v přenesených, nečasových užitích prezantu či v imperativu volba vidové formy z hlediska jazykového systému řízena víc, než je tomu v severozápadoslovanských jazycích.

Zřejmě nejkomplexněji popsal slovanské vidové systémy v konfrontačním pohledu S. M. Dickey (2000), který vymezil sedm základních situací, v nichž se vidových forem ve slovanských jazycích užívá odlišně. Je to: a) vyjadřování habituálních dějů; b) jednoduché označování minulých dějů; c) historický prezens; d) scénický prezens; e) performativní užití slovesa; f) užití imperfektiv pro označení následujících dějů; g) odvozování deverbativních substantiv. Podle toho, jak jednotlivé slovanské jazyky zacházejí s vidovou korelací v těchto sedmi případech, Dickey rozlišuje areál západní (čeština, slovenština, lužické srbština a slovinština), východní (ruština, běloruština, ukrajinština, bulharština a makedonština) a přechodový (polština, chorvatština a srbština). Za dominantní rys aspektuálnosti na slovanském západě pokládá Dickey vyjadřování „celistvosti“ děje, na slovanském východě pak vyjadřování „časové určitosti“.

Např. v kontextu habituálním je na slovanském severovýchodě, resp. v ruštině vyžadováno imperfektivní sloveso, srov. *Каждое утро он выходил^{ipf} с зонтиком из дома и палочкой отмечал^{ipf} место, до которого поднималась^{ipf} вода* a české *Každé ráno vyšel^{pf} / vycházel^{ipf} s deštníkem z domu a hůlkou vyznačil^{pf} / vyznačoval^{ipf} místo, kam už dosáhla^{pf} / dosahovala^{ipf} voda*.⁵ Podobně je tomu v historickém nebo v obvyklostním prezantu, v němž je (v severovýchodoslovanských jazycích) imperfektivum téměř závazné, srov. ruské *Каждый день я выпиваю^{ipf} рюмку водки* a české *Každý den vypiju^{pf} sklenku vodky*. Tento fakt je i příčinou o něco vyšší produktivnosti sekundárních imperfektiv v ruštině ve srovnání s češtinou (viz níže sub 4). Naproti tomu při vyjadřování následnosti minulých dějů je v ruštině výrazně preferováno sloveso perfektivní, např. ve vypravování typu *Вот мы и свернули^{pf}* (nelze **свертывали^{ipf}*) *налево и кое-как, после многих хлопот, добрались^{pf}* (nelze **добрались^{ipf}*) *до скучного приюта*, „Tak jsme se otočili doleva a s potížemi jsme se dostali k úkrytu“. V takových případech čeština imperfektivní slovesa nevylučuje, srov. věty jako *Volal, že už brzy přijde, a на-једnou stál před domem, zlobil se, že nevycházím, a pak šel zničehonic pryč.*

5 Citováno podle Fortuin – Kamphuis (2015, s. 177), tak i dále.

Někdy jsou rozdíly mezi ruštinou a češtinou jen kvantitativní povahy: v ruském imperativu je např. preferováno imperfektivum, srov. *Отвеча́й^{ipf} на мо́й запо́с* a *Odpové́з^{pf} на мój dotaz*.⁶

Tato relativní obligátnost či obvyklost výběru určité vidové formy v ruštině (ve výše uvedených kontextech) a naopak relativní volnost tohoto výběru v češtině by měly korespondovat s celkovou povahou vidového systému obou jazyků: totiž s větší „kompletností“ inventáře vidových dvojic v ruštině a s jeho menší „kompletností“ v češtině.

1. Jako výchozí materiál pro zjištování míry „kompletnosti“ inventáře vidových dvojic (tedy vidové párovosti) v češtině a ruštině jsme zvolili frekvenční seznamy 1 000 nejfrekventovanějších slovesných lemmat v českých a ruských publicistických textech. Seznam ruských sloves jsme získali excerptí frekvenčního slovníku O. N. Ljaševské a S. A. Šarova (2009), který se materiálově opírá o Národní korpus ruského jazyka⁷ (dále NKRJ) a který podává mj. informace o frekvenci slov v ruských publicistických textech z 90. let 20. století a začátku 21. století. Pro češtinu jsme pořídili seznamy dva, aby bylo možné sledovat i případné vývojové tendenze v oblasti vidu a vidové nepárovosti: jednak jsme vyexcerpovali 1 000 nejfrekventovanějších slovesných lemmat z té části korpusu TOTALITA (Čermák – Cvrček – Schmiedtová (2010)), která obsahuje publicistické texty z roku 1977, jednak jsme přímo v korpusovém vyhledávači vytvořili seznam 1 000 nejfrekventovanějších slovesných lemmat z publicistické části korpusu SYN2015.⁸

6 Bohatým materiálem dokumentovali rozdíly v sémantice vidu sloves užitých v českém a ruském imperativu Dickey a Kresinová (2009) – zatímco v češtině vid zvýrazňuje (ne) celistvost přikazovaného děje, v ruštině je v popředí význam temporální. Autoři tyto rozdíly spojují s obecnějšími tendencemi v užívání vidu na slovanském východě na jedné straně a na slovanském západě na straně druhé, srov. též citovaný výklad u Dickeyho (2000).

7 *Национальный корпус русского языка. Институт русского языка им. В. В. Виноградова РАН, Отдел корпусной лингвистики и лингвистической поэтики, Москва 2003–2018.* Dostupný z WWW: <http://www.ruscorpora.ru/corpora-intro.html> [cit. 15. 11. 2018].

8 Křen, M. – Cvrček, V. – Čapka, T. – Čermáková, A. – Hnátková, M. – Chlumská, L. – Jelínek, T. – Kováříková, D. – Petkevič, V. – Procházka, P. – Skoumalová, H. – Škrabal, M. – Truneček, P. – Vondříčka, P. – Zasina, A.: *SYN2015: reprezentativní korpus psané češtiny*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2015. Dostupný z WWW: <http://www.korpus.cz> [cit. 15. 11. 2018].

Vycházíme z předpokladu, že složení všech tří použitých korpusů je podobné (dominují zde novinové zprávy o událostech doma i v zahraničí), ale zároveň si uvědomujeme, že vedlejší texty zahrnuté do těchto korpusů mohou mít různou povahu. Např. publicistická složka jak NKRJ, tak SYN2015 zahrnuje i některé volnočasové přílohy a další texty tohoto typu, které samozřejmě chybějí v korpusu TOTALITA (tam tvoří vedlejší složku texty propagandistického a politického charakteru). Tento fakt nepovažujeme při studiu vidu jako jevu, který není stylisticky vázán tak silně jako např. distribuce slovních druhů, za zásadní překážku – vracíme se k němu jen v pasáži o nepárovosti (níže sub 3), v níž se nám stylistické faktory, resp. pronikání určitých prvků z administrativního stylu do publicistického, jeví jako podstatné pro způsoby, jak se v textech nakládá s videm.

Data získaná analýzou 1 000 nejfrekventovanějších slovesných lemmat lze podle našeho soudu dobře zobecňovat a usuzovat z nich na celý vidový systém konkrétního jazyka, protože soubor tokenů, které se k těmto 1 000 nejfrekventovanějším lemmatům vztahují, pokrývá, jak ukazuje materiál publicistické části korpusu SYN2015, celkem 84,88 % všech výskytů slovesa v textech, jež tento subkorpus obsahuje.⁹ Podobně reprezentativní jsou podle našeho úsudku i data získaná z Národního korpusu ruského jazyka a z korpusu TOTALITA, a to i přesto, že absolutní rozsah textů, ze kterých vycházejí, je ve srovnání s publicistickou částí korpusu SYN2015 menší.¹⁰ Popisujeme tedy stav v centru jazykového systému – tím však nechceme zastírat, že skutečně živé, ale zároveň hůře zachytitelné vývojové procesy se odehrávají na periferii systému (tj. v pásmu méně a málo frekventovaných slovesných lemmat).

Každé slovesné lemma uvedené ve všech třech takto získaných frekvenčních seznamech, jež přirozeně uváděly i počet tokenů vztahujících se k určitému lemmatu, jsme následně opatřili údajem o vidu (perfektivum, imperfektivum, nebo obouvidové sloveso) a připojili jsme buď údaj o nepárovosti

9 Publicistická část korpusu SYN2015 obsahuje celkem 14 727 lemmat (tj. nejfrekventovanějších 1 000 lemmat tvoří jen 6,79 % celého souboru lemmat), k nimž se dohromady vztahuje 5 516 648 slovesných tokenů (k 1 000 nejfrekventovanějším lemmatům se vztahuje převážná většina z nich, celkem 4 683 021 tokenů).

10 Celkový počet tokenů vztahujících se k 1 000 nejfrekventovanějším lemmatům v ruských publicistických textech je 1 133 637, v korpusu TOTALITA pak ještě podstatně méně (521 082). Také v těchto případech však tokeny vztahující se k 1 000 nejfrekventovanějším lemmatům pokrývají, jak se zdá, minimálně tři čtvrtiny všech výskytů slovesa v textech, jež korpusy obsahují.

konkrétního slovesa, nebo o párovosti. V takovém případě jsme uvedli i vidový protějšek konkrétního slovesa. Údaje o vidu a párovosti jsme čerpali z reprezentativních slovníků – pro ruštinu to byl *Bolšoj tolkovyj slovar russkogo jazyka* (Kuzněcov (1998)), pro češtinu pak *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost* (Filipet et al. (2005)). Za párová slovesa jsme v obou jazycích, ve shodě s uvedeným českým slovníkem, pokládali jen taková slovesa, která mají protějšek odlišený pouze videm, tj. liší se formou sufixace, ne přítomností prefixu,¹¹ a navíc, lexikální sémantika obou členů dvojice se shoduje (v tomto bodě navazujeme na vymezení nepárovosti, které uvádí L. Veselý (2010, s. 123)). Za nepárová slovesa tedy kromě sloves typu českého *pracovat* nebo ruského *работать* pokládáme i ne příliš četná slovesa typu ruského *означать „znamenat“* (z důvodu lexikálněsémantické odlišnosti se slovesy typu pf. *означить „opatřit značkou“*, které je v ruštině navíc archaismem), a samozřejmě všechna slovesa, která slovníky definují jako obouvidová.

2. Rámcem pro zhodnocení stavu vidové nepárovosti v češtině a ruštině jsou přirozeně poměry v zastoupení imperfektivních, perfektivních a obouvidových sloves v každém ze zkoumaných vzorků.

Zastoupení imperfektivních sloves jako *fungovat*, *představovat*, *říkat*, *vědět*, *vypadat* v češtině¹² a typu *говорить „mluvit“*, *находитъся „vyškytovat se“*, *нpoисходитъ „dít se, stávat se“*, *работать „pracovat“* nebo *участвовать „účastnit se“* v ruštině shrnuje následující tabulka:

-
- 11 Za vidový pár tedy nepovažujeme dvojice typu *vařit – uvařit*, *psát – napsat* aj. a navazujeme tak na úvahy M. Komárka („Mezi perfektivy a imperfektivy v uvedených dvojicích jsou tedy sémantické rozdíly, které nelze vyložit jen jako rozdíly ve vidu“ – Komárek (2006, s. 189)) a S. Karcevského (1927, s. 107), který dvojice sloves typu *играть „hrát“ – выигрывать „vyhrát“* (rozlišené prefixem, jakkoli sémanticky nevýrazným) rovněž nepovažuje za vidové.
 - 12 Součástí souboru 1 000 nejfrekventovanějších lemmat byla také iterativa: v korpusu TOTALITA bylo jedno lemma (*bývat*), v korpusu SYN2015 dvě lemmata (*bývat*, *mívat*). Jak jsme naznačili jinde (Bláha (2019)), frekvence nejužívanějších iterativ má v češtině mírně stoupavou tendenci, zatímco velká většina iterativ, která byla výrazným prvkem např. v českých textech z 19. století, má dnes frekvenci zanedbatelnou nebo není v korpusech vůbec doložena. V našich statistikách iterativa započítáváme mezi imperfektivní slovesa, ale uvědomujeme si zároveň, že jde o imperfektiva tantum, tj. o jev, který v podstatě také narušuje pravidelné fungování vidového protikladu a který je specifickým typem vidové nepárovosti.

	TOTALITA (1977)	SYN2015 (publ.)	NKRJ
počet ipf. lemmat	492	486	493
podíl na celém souboru lemmat (v %)	49,2 %	48,6 %	49,3 %
počet ipf. tokenů	362 078	3 207 871	656 640
podíl na celém souboru tokenů (v %)	69,5 %	68,5 %	57,9 %

Počet imperfektivních sloves se zdá být ve všech souborech na úrovni lemmat vyrovnaný, ale vzhledem k malému rozsahu souboru lemmat (1 000) nelze tyto hodnoty pokládat za statisticky významné.¹³ Naopak statisticky významný je údaj o podílu tokenů imperfektivních sloves na všech tokenech ve všech třech vzorcích – v ruských textech, jak ukazuje poměr mezi soubory tokenů, převažují imperfektiva nad perfektivy méně výrazně než v textech českých.

Tomu zrcadlově odpovídá i zastoupení perfektiv jako *dokázat*, *představit*, *říci*, *uvést* nebo *zvládnout* či *предложить* „navrhnut“, *прийти* „přijít“, *сказать* „říct“, *сможь* „být schopen“ nebo *уснемь* „stihnout“ ve zkoumaných vzorcích. Statisticky významné jsou opět hodnoty na úrovni tokenů vztahujících se k 1 000 nejfrekventovanějším slovesným lemmatům:

	TOTALITA (1977)	SYN2015 (publ.)	NKRJ
počet pf. lemmat	482	488	493
podíl na celém souboru lemmat (v %)	48,2 %	48,8 %	49,3 %
počet pf. tokenů	148 127	1 418 619	466 011
podíl na celém souboru tokenů (v %)	28,4 %	30,3 %	41,1 %

13 K posouzení statistické významnosti používáme nástroj *Calc*, konkrétně pak χ^2 -test s hladinou významnosti 0,05. *Calc*: korpusová kalkulačka. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2019. Dostupná z WWW: <https://www.korpus.cz/calc/> [cit. 30. 12. 2019].

Zastoupení perfektiv v celkovém úhrnu tokenů ve vzorku z ruštiny také je, jak se zdá, dokladem skutečnosti, že v ruštině je kvantitativní poměr mezi perfektivy a imperfektivy poněkud symetřičtější než v češtině, a vidové protějšky tu má větší množství sloves. To lze ilustrovat řadou ruských vidových dvojic, které v češtině nemají obdobu, přinejmenším ne přesnou (formální i významovou zároveň): *избежать* pf. „*uniknout*“ – *избегать* ipf., *кончиться* pf. „*skončit (se)*“ – *кончаться* ipf., *лечь* pf. „*lehnout*“ – *ложиться* ipf., *научить* pf. „*naučit*“ – *научать* ipf., *отвести* pf. „*odvést*“ – *отводить* ipf., *настъпить* pf. „*upadnout*“ – *падать* ipf., *предупредить* pf. „*упозорит*“ – *предупреждать* ipf., *сойти* pf. „*sejít*“ – *сходить* ipf., *спасти* pf. „*захранит*“ – *спасать* ipf., *выпить* pf. „*vypít*“ – *выпивать* ipf., *взяться* pf. „*vzít se*“ – *взыматься* ipf. Podobné vidové dvojice tvoří v ruštině i slovesa s přejatými základy, např. *арестовать* pf. „*uvěznit*“ – *арестовывать* pf., *организовать* pf. „*zorganizovat*“ – *организовывать* ipf., *заинтересовать* pf. „*займout*“ – *заинтересовывать* ipf.

Jistě je však třeba brát v úvahu, že takto definovaná symetričnost (tj. fakt prosté existence vidového protějšku) nemusí znamenat symetričnost funkční a frekvenční – některé členy vidových dvojic, kterými disponuje ruština (na rozdíl od češtiny), mohou mít vzájemně velmi odlišné frekvence, resp. jeden člen může být z hlediska jazykového systému silně „centrální“ a druhý silně „periférní“.¹⁴

Pozoruhodná, i když zřejmě nikoli neproblematická data (viz níže) poskytuje vyhodnocení obouvidovosti u nejfrekventovanějších slovesných lemmat v češtině (např. *informovat*, *kontaktovat*, *stačit*, *věnovat* nebo *vypovídат*) a v ruštině (např. *бежать*, „utéct, utíkat“, *использовать*, „použít, používat“, *ликвидировать*, „zlikvidovat, likvidovat“, *велеть*, „rozkázat, rozkazovat“ nebo *жениться*, „oženit se, ženit se“):

14 Ilustrací tohoto faktu, a vůbec i dokladem postupující tendenze k asymetričnosti vidového protikladu v češtině, mohou být data, která jsme získali tentokrát z kompletních publicistických subkorpusů, v nichž byly soustředěny texty publikované v l. 1990–2014 ve čtyřech českých denících (Bláha (2020)). Toto vyhodnocení souboru všech slovesných tokenů, které se v textech vyskytly (tj. vyhodnocení centra i periférie), ukázalo, že zastoupení imperfektiv mezi všemi tokeny ve sledovaných publicistických textech posiluje (z 62,5 % v textech z 90. let 20. století na 64,6 % v textech z 10. let 21. století), zatímco zastoupení perfektiv slabne (z 35,5 % na 33,6 %).

	TOTALITA (1977)	SYN2015 (publ.)	NKRJ
počet obouvidových lemmat	26	26	14
podíl na celém souboru lemmat (v %)	0,3 %	0,3 %	0,1 %
počet tokenů od obouvidových sloves	10 877	56 531	10 986
podíl na celém souboru tokenů (v %)	2,1 %	1,2 %	1 %

Potvrzuje se, že obouvidová slovesa jsou jevem, který je v ruštině i v češtině okrajový. Další závěry je pak třeba formulovat opatrně, protože obouvidovost není jistě možné hodnotit bez systematického posuzování kontextu, v němž se slovesa vyskytují. A navíc, obouvidovost má charakter škály, na níž existují slovesa v různé míře tříhnoucí k perfektivnosti či imperfektivnosti. Při vědomí těchto omezení je z našich vzorků možné usuzovat, že relativně více je obouvidových sloves na úrovni tokenů v češtině, zejm. ve starším vzorku, ale že v češtině míra obouvidovosti mezi nejfrekventovanějšími slovesnými lemmaty mírně klesá.¹⁵ Stav ruský pak dobře koresponduje s faktom uvedeným výše, tj. že kategorie vidu je v tomto jazyce symetričtější. Vid je v ruštině výraznější hodnotou určující gramatické chování slovesa a střídání členů vidových párů je v textech častější – jazykový systém z těchto důvodů obouvidovost nepodporuje.

V češtině se obouvidovost spojuje především se slovesy, která mají přejatý základ. Těchto sloves je v souboru 1 000 nejfrekventovanějších lemmat, který jsme získali z publicistické části korpusu SYN2015, celkem 49 a vztahuje se k nim 82 007 tokenů (1,8 % z celého souboru tokenů). V ruštině figuruje mezi nejfrekventovanějšími lemmaty překvapivě méně sloves s přejatým základem než v češtině (37 lemmat) a také zastoupení tokenů, jež se k nim vztahuje, je v ruském vzorku menší (15 586 tokenů, tj. 1,4 % ze všech tokenů v souboru).¹⁶

15 Zjištěný pokles (0,9 %) je, jak ukázal χ^2 -test (viz výše pozn. 13), statisticky významný. Také v případě dynamiky obouvidových sloves máme k dispozici data z kompletních publicistických subkorpusů, která ukazují, že od 90. let 20. století zastoupení obouvidových sloves v češtině kleslo ze 2 % na 1,8 % (Bláha (2020)).

16 Mnohem větší výskyt přejímek z jiných jazyků lze v ruštině (v porovnání s češtinou) očekávat naopak u substantiv.

3. Podstatnou část sloves tvoří ve slovanských jazycích slovesa bez vidového protějšku. Příčinou tohoto stavu je většinou sémantika slovesa – jde buď o slovesa, která neoznačují děj, nebo o slovesa, která označují jednoduchý, nemutační děj, jako např. česká imperfektiva *mluvit*, *platit*, *potřebovat*, *znamenat* nebo *znát* a ruská imperfektiva *держать* „držet“, *ожидать* „očekávat“, *расстаться* „růst“, *стараться* „snažit se“ nebo *выглядеть* „vypadat“. Podobně sémanticky vymezitelná nepárová slovesa jsou i mezi perfektivy, srov. např. slovesa *napsat*, *podařit se*, *skončit*, *udělat* a *změnit* v češtině a slovesa *насадить* „vysadit“, *сделать* „udělat“, *увидеть* „uvidět“, *вернуться* „vrátit se“ nebo *воспользоваться* „užít“ v ruštině. V obecnějších rysech sémantiky českých a ruských vidově nepárových sloves neshledáváme žádné prokazatelné rozdíly.

Na základě výše citovaných reprezentativních slovníků češtiny a ruštiny a se zohledněním lexikálněsémantického kritéria (shoda mezi oběma členy vidové korelace) jsme zjistili následující podíl lemmat od nepárových sloves v jednotlivých frekvenčních seznamech:

	TOTALITA (1977)	SYN2015 (publ.)	NKRJ
počet nepárových lemmat	275	342	288
podíl na celém souboru lemmat (v %)	27,5 %	34,2 %	28,8 %
z toho pf. lemmat	67	80	75
z toho ipf. lemmat	208	262	213

Nápadný je podle našeho soudu především rozdíl mezi oběma českými vzorky, který je výrazný zvlášt' u nepárových imperfektiv: jejich množství v novějším vzorku ve srovnání se vzorkem z roku 1977 výrazně vzrostlo. Příčiny zde budou zřejmě stylistické, totiž odraz administrativního, byrokratického vyjadřování v české publicistice 70. let 20. století, srov. tehdy bohatě využívané vidové dvojice jako *docilit* – *docilovat*, *dokončit* – *dokončovat*, *nabýt* – *nabývat*, *obohatit* – *obohacovat*, *oznámit* – *oznamovat*, *podnítit* – *podněcovat*, *popřít* – *popírat*, *poukázat* – *poukazovat*, *projednat* – *projednávat*, *převýšit* – *převyšovat*, *rozpracovat* – *rozpracovávat*, *sdělit* – *sdělovat*, *sjednotit* – *sjednocovat*,

svolat – svolávat, upevnit – upevňovat aj.¹⁷ Ačkoliv je dnešní česká publicistika ve srovnání s publicistikou 70. let 20. století výrazně „dějovější“, nepárových sloves se v ní vyskytuje více – zřejmě jde o jeden z důsledků sbližování jazyka publicistiky s jazykem mluveným.¹⁸

Stav v novějších ruských publicistických textech, který se po statistické stránce zřejmě náhodně podobá stavu v českých textech z roku 1977, lze vysvětlit jako důsledek spíše systémových než stylových faktorů (rozdíly v celkové dějovosti textů v českých a ruských novinách a na zpravodajských portálech je těžko možné předpokládat), a sice opět větší funkční zatížeností vidových korelací a vůbec větší symetrií vidového systému v ruštině.

Ještě výrazněji se fakt, že v češtině je vidová nepárovost ve vidovém systému nápadnějším fenoménem než v ruštině, ukáže, bereme-li v úvahu výskyt tokenů od nejfrekventovanějších nepárových lemmat v textech:

	TOTALITA (1977)	SYN2015 (publ.)	NKRJ
počet tokenů od nepárových lemmat	289 665	3 014 950	515 483
podíl na celém souboru tokenů (v %)	55,6 %	64,4 %	45,5 %
z toho pf. tokenů	17 482 (3,4 %)	206 965 (4,4 %)	67 108 (5,9 %)
z toho ipf. tokenů	261 335 (50,2 %)	2 752 364 (58,8 %)	438 408 (38,7 %)

- 17 Relativně větší množství párových sloves v českých publicistických textech 70. let 20. století, tedy sloves s potenciálem vyjadřovat různé aspekty děje či „mutačnosti“, se však nijak nepodepsalo na celkovém rázu těchto textů: formulace vyznívají nápadně často staticky, bezdějově a jakoby bezčasově, srov. např. souvětí jako *Sovětská strana zdůraznila, že je připravena v té míře, v jaké jsou ochotny i Spojené státy, nalézt pro obě strany vyhovující řešení existujících otázek v dvoustranných vztazích i při urovnání mezinárodních problémů a neustále postupovat vpřed na základě pokroku dosaženého v předchozích sovětsko-amerických vztazích* (Rudé právo, roč. 57, č. 74, 29. 3. 1977, s. 1).
- 18 Do tendenze k posilování vidové nepárovosti v češtině dobře zapadá i fakt, že nejčastější iterativa jako specifický typ nepárových sloves (v našem vzorku: *bývat, mívat*) frekvenčně mírně posilují, viz výše v pozn. 12.

4. Nápadným jevem je při srovnávání českých a ruských frekvenčních seznamů vysoká míra zastoupení prefigovaných sloves¹⁹ v ruštině ve srovnání s češtinou,²⁰ srov. dvojice jako *понадеяться* pf. „spolehnout se“ – *надеяться* ipf. „spoléhat se“, *суметь* pf. „umět“ – *уметь* ipf. „umět“ a mnohá prefigovaná slovesa s přejatým základem, která nemají přímou obdobu v češtině (*поинтересоваться* pf. „projevit zájem“, *продемонстрировать* pf. „názorně předvést“, *запретендовать* pf. „učinit nárok“). Vysoké využití prefigovaných sloves v ruských textech je patrné zejm. z hodnot v rovině tokenů:

	TOTALITA (r. 1977)	SYN2015 (publicistika)	NKRJ
počet prefigovaných lemmat	764	697	761
podíl na celém souboru lemmat (v %)	76,4 %	69,7 %	76,1 %
z toho nepárových	101	116	117
počet tokenů od prefigovaných lemmat celkově	238 783	1 735 913	646 165
podíl na celém souboru tokenů (v %)	45,8 %	37,1 %	57 %
z toho nepárových	32 340 (6,2 %)	329 538 (7 %)	101 003 (8,9 %)

Relativně vysoká frekvence prefigovaných sloves v ruštině ve srovnání s češtinou je zřejmě také důsledkem celkově větší symetričnosti vidového systému ruštiny, v němž jsou mj. významnější složkou také sekundární imperfektiva typu *обсуждать* „posuzovat“, *развивать* „rozvíjet“ nebo *выражаться* „vyjadřovat se“ (celkem 253 lemmat a 191 563 tokenů, tj. 16,9 % všech tokenů vztažujících se k nejfrekventovanějším lemmatům). V českém seznamu vytvořeném na základě korpusu SYN2015 jsme mezi tisícem nejfrekventovanějších

19 Bližší klasifikaci prefixů v ruštině a češtině (na tzv. interní a externí) a rozbor jejich fungování se zřetelem k významu teličnosti podává B. Gehrke (2008).

20 Zastoupení prefigovaných sloves v českých textech má, jak ukázala naše sonda do publicistických subkorpusů s texty z I. 1990–2014 (Bláha (2020)), klesající tendenci (z 46,1 % tokenů v nejstarší vrstvě textů na 43,3 % v nejmladší vrstvě).

slovesných lemmat nalezli sekundárních imperfektiv typu *nabízet*, *přicházet* nebo *zvládat* o něco méně (197 lemmat a 370 534 tokenů, tj. 7,91 % všech tokenů vztahujících se k nejfrekventovanějším lemmatům).

V ruštině je také obvyklejší výskyt sloves se dvěma prefixy typu *осознавать* „uvědomovat si“, *предназначить* „předurčit“, *производить* „vyrábět, provádět“, *расположить* „rozmístit“ nebo *воспринимать* „vnímat“ (celkem 48 lemmat mezi tisícem nejfrekventovanějších), zatímco v češtině je tento typ sloves, např. *dovzědět*, *prozrazovat*, *předpokládat*, *uzavřít* nebo *vyzkoušet*, využíván méně (22 lemmat).²¹ Také tendence k více prefixům, tj. k využívání morfematických pozic nalevo od kořene slovesa, může být důsledkem větší symetričnosti vidu v ruštině ve srovnání s češtinou, protože morfematické pozice napravo od kořene (tj. sufixální) jsou v ruštině zaplněny morfematickými prostředky vidovými, a to v míře zřejmě vyšší než v češtině.²²

Závěr

Statistické vyhodnocení základních vidových parametrů první tisícovky nejfrekventovanějších sloves v češtině a ruštině – tedy lemmat, jejichž tokeny pokrývají asi tři čtvrtiny všech výskytů slovesa v publicistických textech – potvrdilo, že vidový systém češtiny je celkově méně symetrický než vidový systém ruštiny. Vidová korelace je v češtině poněkud méně závažným systémovým prvkem než v ruštině, zřejmě i z důvodu větší centrovosti této kategorie kolem rysu „celistvosti děje“ v češtině (ve smyslu úvah Dickeyho (2000)), jehož charakter stojí poněkud blíž lexikální sémantice než spíše gramatický rys „časové určitosti“, jenž určuje fungování vidu v ruštině. Podl imperfektiv a perfektiv je zejm. v rovině tokenů (tj. v textech) vyrovnanější v ruštině, zatímco v češtině nápadně převládá bezpříznakový člen vidové korelace, tj. imperfektiva. Obouvidová slovesa, která mají v obou jazyčích peri-

-
- 21 Navíc některá ze sloves, která mají v češtině – formálně vzato – dva prefixy, nedisponují protějškem bez prefixu (např. k *vyzkoušet* neexistuje **koušet*). Je tedy otázka, zda lze tato slovesa vůbec pokládat za „dvouprefixová“.
- 22 Jsou zde také souvislosti obecněji typologické, tj. tendenze, které ve struktuře ruštiny zvýrazňují aglutinační moment – likvidace enklitik a jejich případné přehodnocování v morfém (srov. např. české *bát se* a ruské *бояться*), zpravidelňování flexe sloves i jmen, redukce některých morfonologických jevů aj.

ferní postavení, jsou obvyklejším jevem v češtině než v ruštině. Ve vidovém systému češtiny mají také podstatně významnější postavení vidově nepárová slovesa, jejichž frekvence v textech v posledních desetiletích spíš stoupá. Na proti tomu tendenci k symetričnosti vidového systému se v ruštině projevuje vyšší frekvencí sekundárních imperfektiv. Celkově se tedy potvrzuje, že je vid v ruštině ve větší míře gramatikalizován než v češtině.²³

Literatura

- BĚLIČOVÁ, H. (1998): *Nástin porovnávací morfologie spisovných jazyků slovanských*. Praha: Karolinum.
- BLÁHA, O. (2019): Iterativa typu *bývat, dělávat, chodívat* v současné češtině. *Korpus – gramatika – axiologie*, č. 18, s. 3–14.
- BLÁHA, O. (2020): Některé vývojové tendenze ve vidovém systému současné češtiny. *Naše řeč*, roč. 103, s. 320–336.
- ČERMÁK, F. – CVRČEK, V. – SCHMIEDTOVÁ, V. (2010): *Slovník komunistické totality*. Praha: Nakladatelství Lidové noviny.
- DICKEY, S. M. (2000): *Parameters of Slavic aspect: a cognitive approach*. Stanford (California): CSLI Publications.
- DICKEY, S. M. – KRESIN, S. C. (2009): Verbal aspect and negation in Russian and Czech. *Russian Linguistics*, roč. 33, č. 2, s. 121–176.
- ECKERT, E. (1984): *A Contrastive Study of Czech and Russian Aspect*. PhD. diss., Univ. Berkeley.
- FILIPEC, J., et al. (2005): *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost: s Dodatkem Ministerstva školství, mládeže a tělovýchovy České republiky*. 4. vyd. Praha: Academia.
- FORTUIN, E. – KAMPHUIS, J. (2015): The typology of Slavic aspect: a review of the East-West theory of Slavic aspect. *Russian Linguistics*, roč. 39, s. 163–208.
- GEHRKE, B. (2008): Goals and sources are aspectually equal: evidence from Czech and Russian prefixes. *Lingua*, roč. 118, č. 11, s. 1664–1689.
- KARCEVSKIJ, S. I. (1927): *Système du verbe russe: essai de linguistique synchronique*. Prague: en dépôt à Librairie Plamja.

23 To ostatně potvrzují i vidové poměry v ruském imperativu.

- KOMÁREK, M. (2006): *Příspěvky k české morfologii*. 2., rozšířené vyd. Olomouc: Periplum.
- KRESIN, S. C. (2000): Aspect, singularization and pluralization in Czech and Russian. *Slavic and East European Journal*, roč. 44, č. 3, s. 393–412.
- KUZNĚCOV, S. A. (1998): *Bolšoj tolkovyj slovar russkogo jazyka*. Sankt-Petěrburg: Norint.
- LJAŠEVSKAJA, O. N. – ŠAROV, S. A. (2009): *Častotnyj slovar sovremennoj russkogo jazyka: na materialach nacionalnogo korpusa russkogo jazyka*. Spravočnoje izdanije. Moskva: Azbukovnik.
- MAREŠ, F. V. (1980): Die Tetrachotomie und doppelte Dichotomie der slavischen Sprachen. *Wiener slavistisches Jahrbuch*, roč. 26, s. 33–45.
- PETRUCHINA, E. V. (2013): Tipy processnoj semantiki něsoveršennogo vida v russkom i češskom jazykach. *Vestnik Moskovskogo universiteta*, č. 4, 2013, s. 48–69.
- STAWNICKA, J. (2005): Perfektivnost' – imperfektivnost' – fazovost'. *Opera Slavica*, roč. 15, s. 18–27.
- STUNOVÁ, A. (1994): Czech and Russian aspect in the historical present. In: *Dutch Contributions to the Eleventh International Congress of Slavists, Bratislava, August 30 – September 9, 1993: Linguistics*. Amsterdam: Rodopi, s. 407–431.
- ŠEWČ, H. (1968): *Gramatika hornjoserbskeje rěče*. 1. zwjazk (Fonematika a morfologija). Budyšin: Domowina.
- VESELÝ, L. (2010): Ke slovesnému vidu v češtině. *Naše řeč*, roč. 93, č. 3, s. 113–124.

Metody výzkumu vidu a způsobu slovesného děje

Jan Chromý

1 Úvod

Cílem této kapitoly je souborně představit a kriticky analyzovat různé metody, které se používají při výzkumu gramatického vidu a způsobu slovesného děje (někdy též „lexikálního vidu“). Některé z těchto metod jsou v českém prostředí široce známé a používané, jiné zatím stojí spíše na okraji pozornosti. I často aplikované metody však nemusí být soustavně metalingvisticky nazírány (například introspekce). Téměř všechny metody, kterými se zde budeme zabývat, jsou uplatnitelné i při výzkumu jiných jazykových jevů, než je vid a způsob slovesného děje. Jednotlivé rozebírané metody jsou využitelné a využívané v různých teoretických přístupech – důležité však je, že používání jednotlivých metod je často spjato s určitými teoretickými předpoklady, nezřídka implicitními. Tyto předpoklady nemusí být nutně nazírány jednotlivými badateli, a může tak vznikat nesoulad mezi tím, z čeho jednotlivé metody vycházejí a co reálně umožňují, a tím, jak jejich prostřednictvím získané výsledky určití badatelé interpretují a do jakých teoretických rámců je zasazují. S Pavlem Novákem (1983) bychom mohli říct, že nezřídka dochází ke směšování funkčních úseků.

Celkově se budeme zabývat třemi obecnými metodologickými paradigmaty. Zaprvé nám půjde o introspektivní metody, které vychází z analýzy jazykových zkušeností jedince (respektive různých jedinců). Zadruhé se bude jednat o korpusové metody, tedy o metody zaměřené na užívání jazyka v textech nejrůznějšího typu. Zatřetí se zaměříme na metody behaviorální, čímž mám na mysli metody, které zachycují (jazykové či nejazykové) chování mluvčích v reakci na určité podněty (jazykové či nejazykové). Věnovat pozornost naopak nebudeme metodám neurozobrazovacím, jako jsou měření kog-

nitivních evokovaných potenciálů (ERP) či funkční magnetická rezonance, které se ostatně dosud pro výzkum gramatického vidu a způsobu slovesného děje využívají spíše okrajově (jako výjimku můžeme uvést například studie Becker – Ferretti – Madden-Lombardi (2013) či Zhou – Crain – Zhan (2014)).

Část o behaviorálních metodách bude do jisté míry vycházet z mých studií (Chromý (2018a, 2018b)), které se věnovaly experimentálním metodám ve výzkumu vidu a způsobu slovesného děje. Cílem uvedených studií bylo představit různá výzkumná pole a metody v nich užívané čtenářům, kteří se s těmito metodami dosud nesetkali anebo je znají omezeně. V této práci se však na jednotlivé metody zaměřím metalingvisticky a rovněž v kontextu teoretických předpokladů, z nichž vycházejí. Nepůjde nám ani tak o to, k jakým závěrům určití autoři v určitém výzkumu došli, ale spíše o to, jak byl výzkum navržen, jaké problémy jsou s tím spojeny a nakolik si odpovídají předpoklady, o něž se opírají jednotlivé metody, a teoretický kontext, do něhož jsou výsledky získané těmito metodami zasazeny. Z toho důvodu nám nepůjde o široký přehled různých výzkumů vidu, ale spíše o analýzu doprovázenou ilustrativními příklady.

Obecně platí, že každá metoda má kromě svých silných stránek také své slabiny a že bývá výhodné různé metody ve výzkumu kombinovat. Budeme se zde proto snažit různé metody nejen srovnávat, ale zaměříme se i na to, nakořlik se jimi získané výsledky vůbec dají usouveztažňovat. Takové usouveztažňování výsledků získaných různými metodami je totiž z metalingvistického hlediska nezřídka nesamozřejmé, byť se děje relativně často a bez hlubší reflexe.

2 Introspektivní metody

Introspektivní metodologii v lingvistice chápou poměrně široce jako metodologii, která staví lingvistické závěry na osobním povědomí určitého mluvčího (například badatele) či mluvčích (více badatelů či laiků). Jinými slovy ji chápou jako metodologii, která se zaměřuje na analýzu vlastních přesvědčení o jazyce, na analýzu jazykových struktur na základě osobního povědomí o jejich užívání, významu, funkčích apod.

Takto chápáná introspekcí představuje základní a běžnou metodu moderní lingvistiky, která je spjata s klíčovými přístupy synchronní lingvistiky 20. století, ať už šlo o strukturalismus, deskriptivismus, generativní gramati-

ku či ranou kognitivní lingvistiku. Je tak až překvapivé, jak málo pozornosti se v lingvistických či metalingvistických pojednáních introspektivní metodě věnovalo. Domnívám se, že historicky je to proto, že introspekce byla nato-lik všudypřítomná a „přirozená“, že vlastně nepředstavovala příliš zajímavý objekt pozornosti. S empirickým obratem v lingvistice a s výraznou interdisciplinárisací lingvistiky v posledních několika desetiletích se však introspekce jako metoda do značné míry upozadila a řadou badatelů začala být apriori-ně odmítána jako metoda nespolehlivá a z toho důvodu nevhodná (v českém prostředí srov. např. Cvrček – Kovářková (2011, s. 117–119)).

V rámci toho, čemu říkám introspektivní metody, bych chtěl rozlišit dvě pozice, které sice mají společný základ – tedy analýzu povědomí mluvčího o jazyce –, avšak jsou v řadě ohledů odlišné. Na jedné straně budu mluvit o expertní introspekcii, kdy lingvista svoje závěry a analýzy opírá o vlastní, školené povědomí o jazyce a vlastní zkušenosti, na straně druhé o laické introspekcii, prostřednictvím které jsou získávány informace o jazykovém po-vědomí mluvčích-nelingvistů (případně i různých skupin těchto mluvčích). Zatímco expertní introspekce se typicky opírá o znalost, respektive povědo-mí jednoho mluvčího (případně několika málo spolupracujících mluvčích), využívání laické introspekcii je vlastně reakcí na některé nedostatky té expert-ní a může se opírat o povědomí většího množství mluvčích, což umožňuje odlišný typ práce s daty (například vícerozměrnou statistiku).

Samotný termín introspekcii nepochází z lingvistiky, ale z psychologie přelomu 19. a 20. století. V psychologii byla tato metoda nejen využívána, ale sama byla i předmětem nejrůznějších výzkumů. Vzhledem k tomu, že v lin-gvistice se introspekcii věnovala hlubší pozornost jen omezeně, a to prakticky výhradně v souvislosti s hodnocením gramatičnosti a/nebo přijatelnosti, za-stavme se nejprve právě u introspekcii v psychologii.

2.1 Introspekcce jako psychologický pojem

Introspektivní metoda je spojena již se samotnými začátky vědecké psycholo-gie v druhé polovině 19. století (Boring (1953, s. 170)). Jak však v podrobných historických analýzách poukazují Danziger (1980) a zejména Costall (2006), tato metoda se v psychologii nikdy nestala dominantní a zároveň si už psy-chologové konce 19. a začátku 20. století uvědomovali její nedostatky. Ačkoliv se lze často setkat s tvrzením, že introspekcce z psychologie už s nástupem be-

haviorismu v 10. letech 20. století vymizela, Costall (2006, s. 650) poukazuje na to, že tomu tak nebylo a není a že řada výzkumů se zakládá například na sděleních o vlastních pocitech/dojmech/prožitcích (byť se pro tyto metody – z pragmatických důvodů – nevolí označení „introspekce“).

Pro naše účely je však zajímavé zvláště to, že v některých psychologických pracích je introspekce tematizována jako předmět výzkumu, je analyzována její spolehlivost (obvykle chápaná jako shoda s projevovaným chováním) a některé výzkumy se věnují i otázkám jejich důsledků na chování či projevované postoje. Důležitou v tomto ohledu byla zejména studie R. Nisbett a T. D. Wilsona (1977), jejíž autoři došli na základě kritické reflexe různých empirických výzkumů k závěru, že subjektivní výpovědi o kognitivních procesech vyššího řádu (tedy například procesy, které stojí v základu našeho rozhodování, hodnocení, postojů či chování) jsou sice někdy adekvátní, ale že tato adekvátnost není dána přímým introspektivním přístupem k těmto procesům. Podle autorů se jedná o náhodně adekvátní využití apriorních kauzálních představ jedince: lidé mají totiž ke kognitivním procesům vyššího řádu jen velice omezený přístup a při reflexi působení určitých podnětů nezkoumají přímo paměťovou stopu daného kognitivního procesu, ale své výpovědi zakládají na implicitních apriorních předpokladech o kauzálním vztahu mezi podněty a reakcemi. Důležité v tomto ohledu je, že introspekce je nepřesná z povahy věci – lidé nedisponují schopnostmi přesně nahlížet své vnitřní procesy a závěry o těchto procesech vytváří na základě svých představ o souvislosti mezi podněty, jimž jsou vystaveni, a svými reakcemi. Z toho vyplývá, že introspekce není přímým odrazem mentálních procesů stojících v základu jazykové produkce či recepce, a to bez ohledu na případný trénink této schopnosti.

Timothy Wilson s dalšími autory navíc na základě různých výzkumů tvrdí, že introspekce může dokonce mít rušivý vliv na naše chování, respektive na naše postoje. Například ukazují (Wilson et al. (1989), Wilson – Schooler (1991)), že jedinci mají tendenci měnit své názory, když jsou nuceni hledat pro tyto své názory odůvodnění (tedy když musí provádět introspekcii), a že se u nich následně snižuje shoda mezi vyjadřovanými názory a chováním. V novější přehledové studii (Wilson – Dunn (2004)) pak rozlišují motivačně zapříčiněná a nemotivačně zapříčiněná omezení sebepoznání, přičemž do první skupiny patří případy záměrného vytlačování určitých myšlenek, vzpomínek či pocitů z vědomí (což se podle autorů děje relativně omezeně),

do druhé případy, které jsou dány samotnými omezeními našeho přístupu k mysli. Autoři poukazují mimo jiné na rozdíl mezi nevědomými (implicitními) a vědomými (explicitními) postoji, přičemž tvrdí, že jde o dva rozdílné systémy, které spolu souvisí jen částečně.

Vedle Wilsonových studií jsou pozoruhodné rovněž práce Emily Pronin(ové), které se věnují rozdílům ve vnímání a hodnocení sebe sama a vnímání a hodnocení ostatních. Pronin(ová) (2007) si všímá toho, že uvažování je často negativně vychýleno různými kognitivními, percepčními či motivačními faktory a že toto vychýlení jsou lidé schopni lépe identifikovat u ostatních než u sebe samých. Tuto tendenci (tzv. „bias blind spot“) přičítá částečně motivačním faktorům, ale zdůrazňuje především to, že jde o nevědomý proces a že sami sebe vnímáme primárně na základě nepřesné a iluzorní introspekce, zatímco ostatní na základě jejich chování. To pak rozvíjí v článku s Matthewem Kuglerem (Pronin – Kugler (2007)), kde ukazují, že lidé mají tendenci chápát jako dobrý zdroj informací o sobě introspekci, zatímco introspekci druhých považují za nespolehlivou, a to i v případě, kdy je jim verbálně zpřístupněna.

Tyto stručně představené psychologické poznatky jsou pro zhodnočení introspekce jako lingvistické metody důležité v několika směrech. Zaprvé je vhodné zdůraznit, že introspektivně založené práce nemusí být ve svých závěrech apriorně nepřesné či nesprávné. Zadruhé je důležité si uvědomit, že v současné době nedisponujeme přístupem k procesům, které stojí v základu našeho užívání jazykových struktur, případně přemýšlení o nich. Zatřetí je velmi pravděpodobné, že nepřesné introspektivní hodnocení nemusí být dáno pouze snahou o sebeprezentaci, ale také samotnou nedostupností vlastních (implicitních) postojů. To je velmi důležité, protože nám k získání správných informací o postojích/názorech určitého mluvčího nestačí překonat zkreslení dané sebeprezentací, na což se autoři výzkumů obvykle zaměřují (viz Schütze (1996)).

2.2 Expertní introspekce a vid

Nyní se zaměřme na expertní introspekci jako metodu v lingvistice, respektive ve výzkumu vidu. Lze říci, že většina poznatků o vidu a způsobu slovesného děje je získána právě touto metodou. Nemusí přitom jít nutně o introspekci uvědomovanou, protože autoři mohou v řadě případů zastávat názor,

že popisují jazyk jako objektivní entitu, která je na nich nezávislá. Z principu však popisují svou internalizovanou představu o tomto jazyce získanou na základě své zkušenosti s nejrůznějšími jazykovými projevy. Je přitom třeba zdůraznit, že tato zkušenosť může být spoluutvářena důkladným a systematickým studiem autentického materiálu, vlastní excerptí a také obeznámeností s předchozí literaturou k tématu.

Příkladem textu založeného na expertní introspekcí může být například známá studie *Prefixace a slovesný vid (K prefixům prostě vidovým a subsumpcii)* Miroslava Komárka (1984). Jde v ní v prvé řadě o otázku prostě vidových prefixů a toho, zda vůbec prefixy tohoto typu existují, přičemž Komárek se vztahuje k dlouholeté diskusi mezi I. Poldaufem a F. Kopečným. Všechna tvrzení v této studii jsou založena na osobním povědomí autora a nejsou explicitně opřena o nic externího, na autorovi nezávislého, jako například o doklady o užívání jazyka apod. Váha takových tvrzení je dána mírou souhlasu na straně čtenáře. Ta může být ovlivněna řadou faktorů: shodou v představách, akceptováním argumentace, její uceleností, elegancí celkového popisu, teoretickým ukotvením, autoritou toho, kdo tvrzení formuluje, apod.

Dalším příkladem, který lze vztáhnout k expertní introspekcí, je práce Luboše Veselého *Testy pro zjišťování vidové hodnoty vidového paradigmatu slovesa (indikátory slovesného vidu)* (Veselý (2008)). Veselý v ní představuje algoritmus, který by měl sloužit lingvistům pro určení, zda je sloveso dokonavé, nedokonavé, anebo obouvidové. Tento algoritmus je založen na tom, zda dané sloveso může být použito v konstrukcích určitého typu (například ve spojení s fázovým slovesem), přičemž pro každou konstrukci předpokládá dvě možnosti odpovědi: „ano“, anebo „ne“. Lingvista si tak podle svého povědomí může zkusmo vytvořit dané konstrukce a posoudit, zda je taková konstrukce v pořádku, anebo není. V takovém případě se ale opět neopírá o nic sobě externího a váha jeho závěrů je opět založena primárně na mře souhlasu čtenářů s jeho závěry. (Podotkněme, že na tento algoritmus lze aplikovat i jinou metodu než expertní introspekcí, jak si ukážeme dále.)

Problém prací založených na expertní introspekcí spočívá v potenciálu neshody různých autorů mezi sebou, což může být zapříčiněno rozdílnými představami o jazyce. Tento problém je viditelný na očividných případech, jako je například sloveso *soustředit se*, na jehož vidové platnosti se lingvisté explicitně neshodnou (srov. např. Veselý (2011)), ale je přítomen i v méně zjevných a často nevyjadřovaných aspektech, jako jsou míra jistoty určitého názoru

ru apod. V případě expertní introspekce nemusí být navíc bezproblémová ani situace, kdy se různí badatelé shodnou – může to totiž být snadno zapříčiněno tím, že jejich představy o fungování jazyka jsou spoluformovány jejich lingvistickým školením, případně náklonností k nějaké lingvistické teorii apod.

Celkově se tak může zdát, že introspekce je metoda nespolehlivá a není radno ji využívat. Takové stanovisko by bylo ostatně možné najít i v různých pracích (srov. Gibbs (2006); Cvrček – Kováříková (2011)), domnívám se však, že je přehnané, a to z několika důvodů:

Zaprvé je potřeba si uvědomit, že rozhodnutí o metodologii výzkumu je vždy dánovo vyvažováním mezi ideální možnou realizací a praktickými možnostmi badatele. Ačkoliv by pro určité účely mohlo být užitečnější aplikovat jinou metodu, nemusí to být pro badatele možné, anebo alespoň ne v takovém rozsahu, jaký by cíl výzkumu vyžadoval.

Zadruhé není jasné, nakolik vlastně poznatky získané introspektivními metodami odpovídají reálnému užívání jazyka. Je evidentní, že mezi dobrými lingvistickými popisy založenými na introspekcí a reálném užívání jazyka je vztah, byť není samozřejmý a přímočarý. Jinými slovy, nelze apriorně tvrdit, že by lingvistické poznatky získané introspektivně byly z povahy věci nesprávné (snad pouze, že je u nich vyšší pravděpodobnost zkreslení). Je přitom klíčové rozlišit introspeckce dvojího typu. První typ se zaměřuje na analýzu užívání jazykových struktur (otázky typu co, případně jak často, kde a kdy) a opírá se primárně o jazykovou zkušenosť a dlouhodobou paměť badatele. Druhý typ se zaměřuje na vysvětlení určitých poznatků o užívání (otázky typu proč) a je spojen s přístupem ke kognitivním procesům vyššího rádu, který se s introspekcí dává do souvislosti ve výše uvedených psychologických pracích. Zatímco introspeckce druhého typu vede patrně (alespoň soudě dle výše uvedených psychologických výzkumů) k adekvátním závěrům jen nahodile, v případě introspeckce prvního typu můžeme předpokládat o mnoho vyšší úspěšnost, byť je tato úspěšnost závislá na omezeních na straně badatele. Dlouhodobá paměť není prostým zrcadlem reality kolem nás a je omylná (Anderson (2015)), a je dokonce manipulovatelná (Loftus – Pickrell (1995)). Jazykové zkušenosti jedince jsou navíc formovány jeho sociální sítí, frekvencí a výrazností jevů, s nimiž se setkává, případně dalšími individuálně-psychologickými omezeními, jako jsou vnímavost. Je navíc pravděpodobné, že zatímco druhý typ introspeckce nelze vytrénovat k lepší úspěšnosti, první typ introspeckce do jisté míry ano.

Zatřetí je introspekce – přinejmenším v širokém smyslu, jak ji zde chápeme – nevyhnutelná v jakémkoliv výzkumu, stojí v jeho základu. Hypotézy pro nejrůznější empirické výzkumy jsou založeny na introspekcii, tedy na povědomí badatele o jazykové realitě. Stejně tak se o introspektivní představy opírají i interpretace empiricky získaných dat. Role introspekcii zde sice může být velmi omezená, ale domnívám se, že ji nelze pominout zcela. Introspekcii je tak něčím, co bychom podle mého názoru neměli z principu pomíjet a odsuzovat, ale s čím bychom měli v lingvistice počítat a co by se samo mělo stát předmětem soustavnějšího výzkumu, abychom získali představu, nakolik introspektivně získané poznatky odpovídají (respektive vůbec mohou odpovídat) jazykové realitě.

2.3 Laická introspekce a vid

Většina poznatků o expertní introspekcii platí pochopitelně i pro introspekcii laickou. Obrat pozornosti k laické introspekcii však může být spojen se snahou vyřešit některé z problémů, na něž jsme narázeli výše (například problémy spojené s vlivem lingvistického školení či s náklonností k určité teorii). Klíčové však je, že výzkum většího počtu nelingvistů umožňuje aplikovat standardní empirické metody. Touto cestou by mohlo být možné překlenout problém neshody mezi jedinci – můžeme předpokládat, že rozdíly mezi jedinci mohou být vysvětlitelné působením různých individuálních faktorů (Schütze (1996, s. 98–128)) či podobou samotného zkoumání (zněním instrukcí apod.; viz Schütze (1996, s. 129–169)), takže by je v důsledku mělo být možné vysvětlit.

Carson Schütze ve své knize věnované hodnocení gramatičnosti, respektive přijatelnosti (Schütze (1996, s. 2)) podává důvody, proč je spolehlání se na introspekcii mluvčích výhodné: 1) Lze tak pozorovat reakce na typy vět, které se ve spontánní řeči či v korpusech objevují jen zřídka; 2) Můžeme získat „negativní informace“, tedy informace o tom, jaké věty nejsou součástí jazyka; 3) Při zkoumání řeči je obtížné rozlišit přeřeknutí, dysfluencie, nedokončené věty apod. od gramatické produkce; 4) Umožňují nám minimalizovat to, do jaké míry komunikační a reprezentační funkce jazyka zatemňují náš vhled do jeho mentální povahy.

Je zřejmé, že tyto důvody jsou silně zakotvené v určitém lingvistickém paradigmatu, které předpokládá existenci jazyka jako sdíleného a internali-

zovaného systému v mysli, který je hlavním předmětem lingvistického popisu a jehož manifestace v konkrétních projevech je často narušovaná kognitivními omezeními (odtud problém s přeřeknutími a dysfluencemi) anebo v širokém slova smyslu situacně (odtud problém s komunikačními funkcemi jazyka). Přinejmenším první uvedený důvod je nicméně závažný z obecnějšího hlediska – existují jazykové struktury, které jsou málo frekventované a které i s dnešními velmi rozsáhlými korpusovými nástroji lze analyzovat jen omezeně. Právě využití laické introspekce může být při analýze takovýchto struktur užitečné, či snad dokonce nevyhnutelné.

Rozdíly ve využití expertní a laické introspekce se pokusím demonstrovat na výše uvedeném Veselého algoritmu pro určování vidové platnosti sloves (Veselý (2008)). Barbora Hladíková (2018) ve své diplomové práci využívala uvedený algoritmus pro analýzu vidové platnosti sloves českého původu, u kterých lze uvažovat o tom, že jsou obouvidová. Testovala celkem 24 sloves (*bodovat, darovat, jmenovat* (ve významu „pověřit“), *jmenovat* (ve významu „uvést“), *korunovat, obětovat, obětovat se, padělat, padnout, pasovat* (ve významu „povýšit“), *pasovat* (ve významu „padnout“), *pokutovat, prezimovat, soustředit, soustředit se, stačit, stanovit, varovat, věnovat, vštěpovat, vyznat se, zálohovat, zásobit a zprostředkovat*), přičemž se zaměřovala na hodnocení jejich užití a) v opisném futuru, b) ve spojení s fázovým slovesem, c) v souvětí s vedlejší větou časovou uvozenou spojkou *než*, d) v souvětí s vedlejší větou časovou uvozenou spojkou *až*. Jejího experimentu se zúčastnilo celkem 52 osob, jejichž úkolem bylo hodnotit jednotlivé věty na pětistupňové škále (od zcela přijatelné po zcela nepřijatelné). Každá podmínka byla reprezentována dvěma lexikálně odlišnými větami. Výsledky tohoto výzkumu ukazují několik důležitých poznatků:

1. Hodnocení přijatelnosti jednotlivých konstrukcí často nebývá kategorické (u řady sloves se mluví na svém hodnocení neshodují a v hodnocení existuje variabilita) a obouvidovost se ukazuje spíše jako rozplývavá (fuzzy) kategorie než jako kategorie s ostrými hranicemi, jak implicitně vyplývá z Veselého algoritmu.
2. V některých případech byly viditelné rozdíly v hodnocení konstrukcí, které měly poukazovat na tutéž vidovou hodnotu slovesa, což bylo vidět mimo jiné ze sily korelačních vztahů. Hodnocení pro konstrukce s fázovými slovesy a hodnocení pro konstrukce s opisným futurem spolu ko-

- relovaly středně silně ($r = 0,6$), hodnocení konstrukcí s *až* a konstrukcí s *než* byla ještě slabší ($r = 0,41$).
3. Hodnocení věty je určováno i dalšími prvky věty, jako například číslem objektu, přítomností negace či lexikální náplní.

Tento příklad využití laické introspekce ve výzkumu vidu poukazuje na to, že výzkumy založené na expertní introspekci mohou být problematické, protože nezachycují variabilitu, která v hodnocení jazykových struktur mezi rodičími mluvčími určitého jazyka existuje.

Je však možné i to, že by se expertní introspekce s laickou neshodla ani v celkových generalizacích.

Na rozdíly v hodnocení přijatelnosti prováděném lingvisty a laiky se zaměřovala Dąbrowska (2010). Ukázala, že hodnocení u těchto dvou skupin se systematicky liší, a že tak expertní introspekce vlastně nelze zobecňovat na širší, nelingvistickou populaci. Ačkoliv závěry Dąbrowské jsou založeny na specifických typech konstrukcí v angličtině a na relativně malém vzorku, poukazují na poměrně závažný metodologický problém spojený s využíváním expertní introspekce, respektive se zobecnitelností jejích závěrů.

2.4 Introspekce: shrnutí

Expertní i laická introspekce mají řadu slabých stránek. Problém je především v tom, že výsledky získané těmito metodami se opírají o osobní povědomí jedince, které může jazykovou realitu reflektovat jen částečně a může být z různých důvodů zkreslené. Introspektivní metoda se na základě psychologických výzkumů zdá být nevhodná pro analýzu otázek typu *proč*, může však být užitečná pro zodpovídání otázek typu *co* (případně *kdy*, *kde* a *jak často*). I při takovém využití introspekce je však důležité si uvědomovat její nespolehlivost. Výzkumy laické introspekce ukazují, že mezi mluvčími jsou v hodnocení různých jevů rozdíly, a poukazují tak na problematičnost introspektivních metod založených na jednom badateli. Podniknutí výzkumu laické introspekce je však o dost náročnější (časově i finančně), takže se z praktických důvodů obvykle omezuje jen na dílčí sondy. Expertní introspekce své místo v lingvistice má a mít bude, stojí totiž v základu nejrůznějších výzkumů využívajících sofistikovanějších metod. K introspekcí se ještě vrátíme v části 5, věnované kombinování metod.

3 Korpusové metody

Může se zdát, že korpusové metody jsou pro lingvistický výzkum (včetně výzkumu vidu) z principu vhodnější než introspekce. Je zřejmé, že při vhodné konstrukci korpusu nám oproti introspektivním metodám přináší mnoho výhod. Především nám poskytují údaje o reálném užívání jazyka, které jsou nezávislé na osobě badatele. Zároveň nám těchto údajů mohou poskytovat velké množství, což umožňuje využívat sofistikované analytické postupy a statistické metody. V neposlední řadě jsou tyto údaje snadno dostupné, což značně usnadňuje práci s nimi, a také zpětně kontrolovatelné a dobře využitelné pro další srovnání a navazující výzkumy. Jako všechny metody jsou však i ty korpusové spojeny s určitými nevýhodami.

Zaprve může být problém s již zmiňovanými málo frekventovanými strukturami. Nevýskyt či omezený výskyt jevu v korpusu totiž nutně neznamená jeho neexistenci, ale může být zapříčiněn řadou faktorů (jev se používá v sociální skupině či vrstvě, která není v korpusu dostatečně zastoupena, jev je obecně málo frekventovaný, jev je pragmaticky specifický a jen zřídka se vyskytuje v typech projevů, které byly do korpusu začleněny, apod.). Pokud se opět podíváme na Veselého (2008) algoritmus, můžeme říci, že u řady sloves, o jejichž obouvidovosti bychom mohli uvažovat, nejsme schopni prostřednictvím korpusových nástrojů zhodnotit jejich vidovou platnost, a to ze dvou důvodů: kvůli nízké frekvenci samotného slovesa a/nebo kvůli nízké frekvenci konstrukcí, které jsou algoritmem využívány (zejména jde o perfektivní kontexty, jako například spojení se spojkou *až*).

Zadruhé narázíme na problém s analýzou významu, který přinejmenším v případě výzkumu vidu a způsobu slovesného děje potřebujeme. Korpusové nástroje nám dají informaci o tom, nakolik jsou zastoupeny určité jazykové jevy, přičemž tyto jevy mohou být nejrůzněji anotovány. Nicméně sémantická interpretace jednotlivých struktur (například zda se jedná o aktuální či neaktuální děj, jaký je význam určitého prefixu apod.) je nutně závislá na introspekcí badatele či badatelského týmu.

Zatřetí práce s korpusovým materiélem vyžaduje jisté technické schopnosti, kterých se některým badatelům nemusí dostávat. Zároveň je pro analýzu korpusových dat potřeba solidní znalost statistických metod, které ještě donedávna nebyly součástí lingvistického kurikula. Tyto problémy se pochopitelně dají překonat, nicméně s využitelností korpusových metod souvisí

a patrně jsou důvodem toho, proč někteří autoři s korpusy pracují jen omezeně a omezují se jen na jednoduché deskriptivní statistiky zachycující absolutní či relativní frekvence určitým způsobem klasifikovaných jevů.

V tomto oddíle se zaměříme na několik korpusově založených metod, které byly využity při výzkumu vidu. Korpusová data lze využít pro účely deskripce, vyčíslení frekvence užívání. Takto postupuje ve své monografii *Vidová morfologie českého slovesa* François Esvan (2007). Esvan zde čerpá z korpusu SYN2000 (Český národní korpus, 2000; a z několika slovníků češtiny) a všímá si zejména frekvence různých způsobů tvoření vidových páru. Čtenář tak má k dispozici frekvenční seznamy pro různé jevy (například seznamy základových sloves podle počtu prefixů, frekvenční seznamy pro různé typy souhláskových alternací apod.). Práce tohoto typu samy o sobě nepřináší dalekosáhlá zjištění, jen okrajově se snaží popsaný materiál interpretovat anebo vysvětlovat. Jejich cílem je vlastně prostý frekvenční popis. Ten pak mohou využívat další badatelé jako východisko svého výzkumu (například při vytváření podnětů pro experimenty, při stanovování hypotéz pro hlubší korpusový výzkum anebo třeba jen pro jistou korekci vlastních introspektivních představ).

Odlišným způsobem využití korpusových dat jsou práce, které se snaží zjišťovat obecnější principy fungování vidu, případně vztahů této kategorie ke kategoriím jiným. Příkladem může být studie Dagmar Divjak(ové) (2009) věnovaná vztahu mezi videm a modalitou v ruštině. Divjak(ová) si vytvořila korpus založený na třech literárních dílech a zaměřila se na několik proměnných, u kterých bylo možné předpokládat, že ovlivňují volbu vidu (dokonavé či nedokonavé sloveso) v modálních konstrukcích. Na základě modelu logistické regrese pak dospěla k závěru, že volba vidu je spoluurčována třemi z nich, přičemž vyčislila i sílu jednotlivých proměnných. Analýzy tohoto typu jsou příkladem zjevné výhodnosti korpusových metod oproti metodám introspektivním, a to jednak kvůli práci s větším množstvím jazykových dat, která existují nezávisle na badateli, a jednak kvůli využití vícerozměrných statistických metod, které umožňují zvážit sílu působení jednotlivých proměnných v rámci jednoho modelu.

Janda a Lyashevskaya (2011) představují metodu určování tzv. gramatických profilů (tj. analýzy distribuce různých tvarů slova v korpusu), které pak využívají k analýze aspektuálního chování sloves. Autorky tyto profily určovaly na základě výskytu slovesa v minulém čase, v jiném než minulém čase, v in-

finitivu a v imperativu, přičemž ukázaly, že se z hlediska užívanosti v těchto čtyřech typech tvarů v ruštině silně odlišují nedokonavá a dokonavá slovesa. Zatímco více než 62 % všech dokonavých sloves bylo užito v minulém čase a jen necelých 12 % v jiném než minulém čase, u nedokonavých sloves převažovalo užívání v jiném než minulém čase (v 47,4 %) a užívání v minulém čase bylo méně časté (32,6 %). Zajímavé je, že se distribuce uvedených forem pro imperfektiva a perfektiva neliší u dvou oddělených skupin sloves – u skupiny, do níž byly zařazeny pouze vidové dvojice, v nichž je imperfektivum odvozeno sufixálně od perfektiva, a u skupiny, do níž byly zařazeny pouze vidové dvojice, v nichž je perfektivum odvozeno prefixálně od imperfektiva. Autorky tak ukazují, že se vlastně jednotlivé členy pravých a nepravých vidových dvojic chovají z hlediska svých gramatických profilů nerozlišitelně.

V návaznosti na Jandu a Lyashevskou (2011) využil určování gramatických profilů ve své práci Piperski (2018). Jeho cílem bylo analyzovat obouvidová slovesa v ruštině, respektive jejich vývojovou dynamiku. Pro analýzu využíval identické čtyři kategorie výskytu (užití slovesa v minulém čase, v jiném než minulém čase, v infinitivu a v imperativu), přičemž pracoval pouze se slovesy, která se v těchto pozicích vyskytla dohromady alespoň zokrát. Každé potenciálně obouvidové sloveso pomocí kosinové vzdálenosti (Manning – Schütze (1999, s. 299–300)) srovnával se vzorkem vidově jednoznačných sloves (perfektivních a imperfektivních). Následně analyzoval „nejbližší sousedy“ jednotlivých potenciálně obouvidových sloves prostřednictvím techniky „*k Nearest Neighbours*“ (Manning – Schütze (1999, s. 295–296, 604–606)), a pokud měli nejbližší sousedé stejnou vidovou platnost, bylo s touto vidovou platností klasifikováno i dané sloveso. Pokud se nejbližší sousedé ve vidu lišili, bylo sloveso klasifikováno jako obouvidové. Důležitým aspektem Piperského výzkumu bylo to, že mezi sebou srovnával gramatické profily sloves v různých časových intervalech (od konce 18. století do roku 2015). To mu umožnilo sledovat vývojové trajektorie těchto sloves. Piperski tak zjistil, že většina zkoumaných sloves byla danou metodou klasifikována skutečně jako obouvidová, avšak zároveň poukazoval na určitou tendenci některých sloves k imperfektivizaci.

Na výše zmínovaný rozdíl mezi pravými a nepravými vidovými dvojicemi, respektive na otázku toho, zda existují prostě vidové prefixy, se na základě korpusových dat zaměřili Endresen(ová) et al. (2012). Pracují celkově s deseti prefixy, které se vyskytují u dokonavých sloves a které bývají považovány

za prostě vidové. Pro svou analýzu využívají metodu nazvanou profilování radiálních kategorií (angl. „radial category profiling“). Tato metoda spočívá v podstatě v tom, že se pro jednotlivé prefixy na základě korpusových dokladů vytváří sémantické síťe (sítí významů, v jejichž středu stojí základní, respektive prototypický význam), přičemž se pak vypočítávají frekvence jednotlivých významů. Autoři nejprve vytváří sémantickou síť pro prefixy, které nelze označit za prostě vidové, a srovnávají ji se sémantickou sítí základů sloves, v nichž jsou užity totožné prefixy, které by však mohly mít prostě vidovou platnost. Docházejí k závěru, že se analyzované sémantické síťe (prefixů v jiném než „prostě vidovém“ užití a základů sloves, v nichž jsou tytéž prefixy v potenciálním „prostě vidovém“ užití) výrazně překrývají (ve 42 z celkově 57 významů), a představu prostě vidových prefixů tak zpochybňují (mimo jiné v návaznosti na Isačenka (1960)). Metoda tak kombinuje korpusová data s introspektivní sémantickou analýzou.

Uvedené čtyři příklady korpusově orientovaných studií zaměřených na vid poukazují na některé zásadní aspekty využití korpusu ve výzkumu vidu. Korpusově zaměřené práce mohou přinášet frekvenční přehledy, které mohou sloužit dalším badatelům v jejich práci. Frekvenčně zaměřené analýzy však také mohou přispívat k řešení otázek, které jsou v aspektologii přítomné delší dobu a na něž neexistují obecně sdílené odpovědi, jako jsou vztah modality a vidu anebo otázka existence prostě vidových prefixů. Právě v této oblasti je zřejmě největší síla korpusových dat ve výzkumu vidu – jejich důslednou analýzou je možné zjistit vzorce užívání jazyka, které by introspektivní metody patrně nezaznamenaly, anebo alespoň nemohly dost dobře doložit.

3.1 Korpusové metody: shrnutí

Oproti introspektivním metodám mají korpusové metody klíčovou výhodu, a to že se opírají (anebo přinejmenším mohou opírat) o rozsáhlý objem dat, přičemž tato data jsou (typicky) nezávislá na osobě badatele. Tyto metody nám tak umožňují hlubší vhled do charakteristik užívání jazyka, než by bylo možné získat jinými metodami. Na druhou stranu jsou v korpusovém výzkumu vidu zřejmá jistá omezení, ať už daná obecně nízkou frekvencí určitých sloves či gramatických struktur, anebo daná tím, že korpusová data sama o sobě pro řadu analýz nestačí a je nutné je stejně doplnit na základě introspekce (především pokud badatele blíže zajímá sémantika). Omezení korpu-

sových metod pak rovněž souvisí s otázkou reprezentativnosti korpusových dat, respektive toho, na jakou populaci můžeme korpusová data zobecňovat (viz Chromý (2014)).

4 Behaviorální metody

Behaviorální metody v lingvistice vychází z psychologického, respektive psycholinguistického výzkumu. Lingvistice jako autonomní disciplíně byly behaviorální metody po dlouhou dobu spíše cizí. Od 50. let 20. století se sice rozvíjela psycholinguistika (přičemž výzkumy zaměřené na různé jazykové aspekty v psychologii se provádely již předtím – Levelt (2012)), dominantní lingvistický výzkum se však zaměřoval na jazyk jako určitý systém (at̄ už intersubjektivně sdílený, anebo mentální schopnost). Nárůst zájmu o behaviorální metody v lingvistice tak můžeme sledovat teprve v posledních dvaceti až třiceti letech, kdy se pozornost mnoha badatelů začala obracet od jazyka jako systému k jazykovému užívání a k faktorům, které na ně působí.

Oproti předchozím dvěma typům metod jsou behaviorální metody zaměřeny na chování jedince, přičemž jejich cílem je typicky vysvětlení toho, čím je dané chování (at̄ už jazykové, či nejazykové) ovlivňováno. Konkrétních otázek ve výzkumu založeném na těchto metodách může být pochopitelně nepřeberná řada, v případě výzkumu vidu můžeme ale zmínit například otázku toho, jak mluvčí zpracovávají rozličné vidové konstrukce, jak pojmenovávají dějové situace či jak vid ovlivňuje zapamatování určitých informací.

Zatímco introspektivní či korpusové metody jsou relativně homogenní, behaviorálních metod je větší množství. Zde se zaměříme na metody, které jsou v souvislosti se zkoumáním vidu nejdůležitější, a to na metody využívající reakční časy, dále sledování očních pohybů a metody elicitační. Toto členění je spíše orientační a na příkladu jednotlivých výzkumů je možné ukázat, že uvedené podtypy se obvykle kombinují.

Tato část bude částečně vycházet z mých studií (Chromý (2018a, 2018b)). Tyto práce podávaly přehled tří oblastí experimentálního výzkumu gramatického vidu a způsobu slovesného děje a jejich cíl byl tak odlišný, než je cíl této kapitoly: Zde se do větší hloubky než v uvedených přehledových studiích zaměříme na jednotlivé metody a konkrétní výzkumy nám budou sloužit jako způsob ilustrace jejich využití.

4.1 Metody využívající reakční časy

Metod, které se zaměřují na měření reakčních časů, je větší množství, a to jak obecně, tak ve výzkumu vidu. Všechny tyto metody se shodují v tom, že měřenou proměnnou je čas, který uběhne mezi prezentací určitého podnětu a reakcí (respektive jejím začátkem). Předpokládá se přitom, že rychlosť reakce odráží kognitivní náročnost – čím déle trvá osobě zareagovat, tím náročnější je zapojovaný kognitivní proces. Mezi jednotlivými metodami využívajícími reakční časy však existují rozdíly v podobě podnětů, které se ve výzkumu využívají, a také to, o jakou se jedná reakci. Podnětem mohou být jazykové jednotky (například slova ve větách), nejazykové jevy (například obrázky či krátká videa) anebo kombinace obojího. Reakce může být verbální, anebo neverbální (například kliknutí myší, stisknutí určitého tlačítka apod.).

Specificky (psycho)lingvistickou metodou, která sem spadá, je čtení vlastním tempem (srov. např. Jegerski (2014), Just – Carpenter (1982)). Jedná se o standardní metodu výzkumu čtení, která využívá postupné zobrazování jednotlivých segmentů věty (jednotlivých slov, nebo určitých spojení), přičemž tempo zobrazování si určuje samotná zkoumaná osoba. Metoda má různé verze, ale nejčastěji se užívá tzv. nekumulativní lineární verze, při které se věta (případně více vět) nejprve objeví jako série podtržitek, po stisknutí mezery se objeví první segment a každé další stisknutí mezery aktuálně zobrazený segment znova skrýje a zobrazí bezprostředně následující. Měří se čas, který uběhne mezi stisknutím jednotlivých mezer (typicky se jedná o časy ve stovkách milisekund), přičemž se předpokládá, že vyšší čas odráží vyšší náročnost zpracování. Po konci věty (respektive sledu vět) se mohou objevovat kontrolní otázky, které obvykle slouží pro ověření, zda zkoumané osoby čtou pozorně a rozumí obsahu vět (mohou ale být samy předmětem zkoumání, například pokud se výzkum zaměřuje na rozdíly v tom, jak zkoumané osoby věty určitého typu chápou anebo jaké informace si z věty pamatuji). Tak jako v jakémkoliv experimentálním výzkumu je klíčové, že jsou srovnávány různé verze podnětů (tzv. podmínky), které se liší ve zkoumané nezávislé proměnné.

Ve výzkumu vidu využili čtení vlastním tempem např. Pickering et al. (2006). Autoři zkoumali rozdíly v reakčních časech mimo jiné u tohoto typu podnětů: (a) *The insect glided effortlessly until it reached the far end of the garden. It was in a hurry to return to its nest.* (b) *The insect hopped*

effortlessly until it reached the far end of the garden. It was in a hurry to return to its nest. Podněty se lišily v použitém slovesu (v podmínce (a) se jednalo o durativní a v podmínce (b) o punktuální (momentánní) sloveso) a srovnávaly se reakční časy na samotné sloveso první věty (*glided* či *hopped*), na segment *until* a na tři následující segmenty (při čtení vlastním tempem se nezřídka projevuje tzv. spillover effect, kdy na určitém segmentu dochází ke zvýšení reakčních časů pod vlivem předchozího segmentu či předchozích segmentů). Celkově pracovali s 24 dvojicemi vět tohoto typu a se vzorkem 56 mluvčích. U žádného ze sledovaných segmentů se rozdíl v reakčních časech neukázal, což autory vedlo (spolu s dalšími výsledky) k závěru, že zpracování vět s tzv. vidovým vynucením (v nichž by se punktuální sloveso mělo pod vlivem kontextu přehodnotit na iterativní) není pro čtenáře kognitivně náročnější než zpracování vět, v nichž k vidovému vynucení nedochází.

Čtení vlastním tempem tak lze využít pro zjištění kognitivní náročnosti zpracování různých konstrukcí. Zřejmou výhodou této metody je to, že je technicky relativně nenáročná a nevyžaduje žádné drahotné zařízení (pro běžné použití metody stačí prostě funkční počítač). Jegerski (2014) poukazuje rovněž na to, že jde o metodu, která poměrně dobře umožňuje zakrýt před zkoumanými osobami to, co je zkoumáno. Na druhou stranu má tato metoda i různé nevýhody. Především je evidentní, že způsob čtení je v této metodě nepřirozený, a to především kvůli tomu, že zkoumaná osoba nemůže provádět regrese (oční pohyby směrem zpět do textu). Tyto oční pohyby při normálním čtení představují asi 10–15 % všech sakád (rychlých očních pohybů mezi zastaveními, tj. fixacemi oka; viz Rayner (1998, s. 375)). Kromě nemožnosti provádět regrese je čtení nepřirozené i kvůli rozčlenění textu na segmenty. Je známo, že při zpracování určitého slova zpracováváme často i slovo následující (Rayner (1998, s. 381–382)) – u čtení vlastním tempem to však není možné. Je tedy pravděpodobné, že přinejmenším v případě komplexnějších podnětů představuje čtení vlastním tempem obtížnější úlohu než běžné tiché čtení. Dalším problémem této metody je to, že reakční časy na jednotlivé segmenty jsou typicky o hodně vyšší, než by byly časy prvních fixací téhoto segmentu naměřené při sledování očních pohybů. To je dáno nutností mačkat tlačítko pro zobrazení dalšího segmentu. Jinými slovy, do reakčních časů se nepromítá pouze samotná náročnost zpracování, ale také motorický úkon spojený s posunem dále v textu.

Celkově však jde o metodu, jejíž validita je za dobu jejího používání solidně prověřena – experimenty využívající čtení vlastním tempem obvykle dochází k analogickým výsledkům jako experimenty využívající sledování očních pohybů při čtení (srov. např. Just – Carpenter (1982)). Se čtením vlastním tempem je tak – stejně jako s jakoukoliv jinou metodou – nutné zacházet kriticky, můžeme ale říci, že nám poskytuje užitečný vhled do náročnosti zpracování při čtení, a to při poměrně nízkých vstupních nákladech.

Měření reakčních časů lze při výzkumu vidu využít i pro sledování náročnosti vybavování informací v souvislosti s tím, jak byly gramaticky prezentovány. Někteří autoři (Carreiras et al. (1997), Magliano – Schleich (2000)) například předpokládají, že jazyková prezentace děje prostřednictvím progresiva způsobuje, že je děj v paměti aktivován silněji, než když je identický děj prezentován perfektem. To lze testovat právě rychlosťí a úspěšností vybavování informací o daném ději. Například Carreiras et al. (1997) prezentovali zkoumaným osobám textové úryvky o délce 4 až 6 vět, v nichž bylo ve čtvrté větě použito buď progresivum, anebo perfektum. Po přečtení úryvku se testovaným osobám zobrazilo určité křestní jméno a jejich úkolem bylo prostřednictvím stisknutí tlačítka („ano“ či „ne“) uvést, zda se toto jméno v daném úryvku objevilo. Zásadní přitom byly případy, kdy se jednalo o jméno agenta činnosti, která byla popsána progresivem/perfektem. V tomto experimentu se neukázaly rozdíly v úspěšnosti odpovědí, projevily se zde však rozdíly v reakčních časech (pokud byl daný děj prezentován prostřednictvím perfekta, reagovaly testované osoby na křestní jméno pomaleji, než když byl stejný děj prezentován prostřednictvím progresiva).

Měření reakčních časů tak může být vhodné i pro testování zapamatování jazykově ztvárněných informací. Podobně jako v případě čtením vlastním tempem i zde můžeme říct, že uvedená metoda není technicky ani finančně příliš náročná (přinejmenším ve srovnání s jinými experimentálními paradigmaty). Je možné tvrdit, že reakční časy odráží i další faktory než jen samotný vidový rozdíl, avšak poměrně pečlivý design experimentu umožňuje většinu těchto faktorů odstínit.

Celkově můžeme říci, že metody založené na měření reakčních časů jsou ve výzkumu vidu a způsobu slovesného děje užitečné. Poskytují nám nepřímečné údaje o náročnosti zkoumaných kognitivních procesů, at už jde o jazykové zpracování při čtení, vybavování z paměti, anebo jakékoliv jiné procesy. Prostřednictvím těchto metod tak můžeme zjišťovat, jak vid a způsob slovesného

děje tyto procesy ovlivňují. To poukazuje na důležitý aspekt jejich využitelnosti, který souvisí s teoretickým rámcem, v němž se pohybují badatelé. Tyto metody vycházejí z interdisciplinární perspektivy, v níž se jazykové jevy usouvztažňují k psychologickým či paměťovým procesům. Je tedy zřejmé, že zatímco někteří badatelé je pro své výzkumné cíle úspěšně využívají, pro jiné záměry (například pro obecnější popis vidového systému) by tyto metody byly přínosné jen omezeně, ať už kvůli tomu, že počítají s jevy, které v určité teoretické perspektivě nemají místo (například paměť), kvůli tomu, že jsou časově poměrně náročné (například oproti korpusovému výzkumu), anebo kvůli tomu, že jejich výsledky nemusí být snadno usouvztažnitelné s představou jazyka jako systému.

4.2 Sledování očních pohybů

Výše jsme zmínili, že výzkumy využívající sledování očních pohybů při čtení přináší obvykle analogické výsledky k výzkumům využívajícím čtení vlastním tempem. Bylo by však zavádějící chápát tyto metody jako z principu zaměnitelné. Ve srovnání se čtením vlastním tempem je proces čtení při sledování očních pohybů přirozenější (zobrazena je celá věta, případně širší text, při čtení se lze vracet apod.), i když přirozenost je zde částečně narušena nutností mít hlavu v určité pozici (typicky opřenou o bradu na opérce), případně samotnou přítomností přístroje. Zásadní rozdíl mezi oběma metodami však spočívá i v tom, co se vlastně měří. Zatímco čtení vlastním tempem pracuje prostě s časy reakcí na jednotlivé segmenty věty či textu, při sledování očních pohybů lze využít poměrně velké množství měřítek (můžeme zjišťovat například délku prvních fixací určitého segmentu, délku všech fixací daného segmentu, délku všech fixací daného segmentu předtím, než čtenář pokročil v textu směrem doprava, počet regresí, velikost zornice apod.). Ne všechna tato měřítka však musí odrážet předpokládaný rozdíl mezi podněty. Lze tak říci, že experimenty využívající čtení vlastním tempem jsou přímočařejí vyhodnotitelné, avšak o procesu čtení poskytují mnohem méně informací než právě sledování očních pohybů. Využitelnost sledování očních pohybů je však limitována technicky – pro analýzu čtení je třeba mít k dispozici eye-tracker s poměrně vysokým časovým rozlišením, který je poměrně drahý (cena se pohybuje v řádu stovek tisíců korun). Pro podrobné pojednání o sledování očních pohybů jako metodě pro výzkum čtení lze doporučit obsáhlou (byť starší) přehledovou studii Keitha Raynera (1998).

Příkladem využití sledování očních pohybů při čtení ve výzkumu vidu a způsobu slovesného děje může být již citovaná práce Martina Pickeringa et al. (2006). Autoři analyzovali oční pohyby mimo jiné při čtení podnětů uvedených výše ((a) *The insect glided effortlessly until it reached the far end of the garden. It was in a hurry to return to its nest.* (b) *The insect hopped effortlessly until it reached the far end of the garden. It was in a hurry to return to its nest.*), přičemž pracovali se čtyřmi měřítky: (a) s délkou všech fixací v daném segmentu do té doby, než se osoba z tohoto segmentu poprvé přesune jinam, ať už zpět v textu, či dopředu (tzv. „first pass“), (b) s procentem případů, kdy se osoba po provedení first pass přesune směrem zpět v textu (tzv. „first pass regressions“), (c) s délkou všech fixací od prvního vstupu do daného segmentu do té doby, než se osoba z tohoto segmentu přemístí směrem doprava (tzv. „regression path time“), (d) s celkovým časem fixací daného segmentu (tzv. „total time“). U žádného ze sledovaných segmentů autoři nezjistili pro žádné z uvedených měřítek statisticky významné rozdíly mezi zkoumanými podmínkami. Výsledky tak byly analogické pro výsledky získané prostřednictvím čtení vlastním tempem, lze je však považovat za průkaznější, protože čtení je při sledování očních pohybů přirozenější a sleduje se více měřítek.

Sledování očních pohybů však není využitelné pouze při výzkumu čtení, ale také při sledování obrázků či videí. Ve výzkumu vidu byla tato metoda využívána zejména v přímé vazbě na elicitači jazykové produkce, o které pojednáme v následujícím oddílu.

4.3 Elicitace jazykové produkce

Metody zaměřené na elicitači jazykové produkce mají oproti metodám zaměřeným na porozumění (například čtení vlastním tempem či sledování očních pohybů) jistou nevýhodu v tom, že jsou méně kontrolovatelné. Zatímco ve výzkumu porozumění jsou vytvořeny jazykové podněty a zkoumané osoby je čtou, případně na ně mají nějak reagovat, v případě experimentálního výzkumu jazykové produkce se podněty typicky snaží vytvořit situaci, která zkoumané osoby směruje k nějakému jazykovému vyjádření. Můžeme například využít obrázek, na kterém je znázorněn jistý děj, a sledovat, jaký vid při popisu obrázku zkoumané osoby volí apod.

Ve výzkumu vidu a způsobu slovesného děje se často využívají videonahrávky znázorňující dějové (například pohybové) situace. Tuto metodu před-

stavili Ch. von Stutterheim(ová), M. Carroll(ová) a W. Klein (2009), přičemž cílem jejich výzkumu bylo primárně mezijazykové srovnání, tedy to, nakolik se mluvčí různých jazyků liší ve svých preferencích v popisu dějových situací. Princip metody spočíval v tom, že mluvčí sledovali krátká dějová videa a u každého videa měli za úkol říct, co se na videu děje. Určitá část videí představovala výplníkové podněty, které měly odvádět pozornost od zkoumaného jevu, jímž bylo vyjadřování koncových bodů. Důležité je, že kromě samotných jazykových reakcí zkoumaných osob tato metoda umožňuje rovněž měřit reakční časy (jak dlouho od začátku videa trvá, než osoba začne odpovídat) a také sledovat oční pohyby (kam se zkoumané osoby v rámci videí dívají a jak dlouho).

Tato metoda byla využita jak při srovnávání rodilých mluvčích různých jazyků, tak u bilingvních mluvčích (např. Schmiedtová – Sahonenko (2008), Flecken (2011)). Zatímco v prvním případě jde badatelům o zjištění tendencí v určitém jazyce, v druhém případě se autoři zaměřují na to, nakolik tyto tendence ovlivňuje druhý jazyk daného mluvčího.

Příkladem výzkumu, který tuto metodu používal, je práce von Stutterheimové et al. (2012). Analyzovaly se tendenze rodilých mluvčích angličtiny, arabštiny, češtiny, němčiny, nizozemštiny, ruština a španělštiny, přičemž autoři využívali 60 videí, z nichž 40 představovaly výplníkové položky, 10 videí zobrazovalo pohybovou událost s dosaženým koncovým bodem (tzv. kontrolní položky) a 10 videí zobrazovalo pohybovou událost s nedosaženým koncovým bodem (tzv. kritické položky). Každý jazyk byl zastoupen 20 rodilými mluvčími. Analyzovaly se jednak produkční data (klíčové bylo to, zda dané osoby vyjadřují koncový bod), jednak oční pohyby (délka fixací v oblasti s dosaženým/nedosaženým koncovým bodem). Autoři ukázali, že se mezi sebou liší dvě skupiny jazyků: tzv. „vidová“ skupina, tedy skupina, která má tendenci kódovat dílčí fáze události (patřily do ní angličtina, arabština, španělština, ruština), a tzv. „bezvidová“ skupina, tedy skupina, která má tendenci kódovat události holisticky (sem spadaly čeština, němčina, nizozemština). Rozdíl se projevil u kritických položek (tj. u videí, kde koncový bod nebyl dosažen) – rodilí mluvčí jazyků bezvidové skupiny měli statisticky významnou tendenci vyjadřovat koncové body více než rodilí mluvčí jazyků vidové skupiny a zároveň více a déle fixovali oblast s koncovým bodem. Kromě těchto měřítek se autoři zaměřili ještě na zapamatování událostí – po ukončení první části experimentu (popis zobrazovaných událostí) účastní-

kům výzkumu prezentovali snímky obrazovky z videa, z nichž byla odstraněna část zobrazující koncový bod. Úkolem zkoumaných osob bylo říct, co na snímcích chybí. Mluvčí jazyků bezvidové skupiny si pamatovali statisticky významně více koncových bodů než mluvčí druhé skupiny.

Tento výzkum dobře ukazuje přednosti uvedené metody. Zaprvé nám metoda umožňuje popisovat rozdíly mezi jazyky na přímo srovnatelném materiálu. Můžeme tak zachytit rozdíly, které by nám na základě korpusové analýzy (respektive introspekce) mohly zcela uniknout. Zadruhé tato metoda při zapojení sledování očních pohybů účelně usouvzažňuje jazykové reakce s vnímáním daných dějových situací, což přináší užitečné informace o rozdílných tendencích u mluvčích různých jazyků. Ani tato metoda však není prosta určitých nevýhod. Podobně jako u dalších behaviorálních metod zde narázíme na problém v relativní časové, technické a finanční náročnosti výzkumu.

4.4 Behaviorální metody: shrnutí

Ze tří okruhů metod, které jsme v této kapitole představili, jsou behaviorální metody nejrozrůznější a zaměřují se na různé aspekty jazykové reality. Tyto metody jsou přínosné hned z několika důvodů. Zaprvé jde o metody experimentální, a můžeme tak jejich prostřednictvím kontrolovat vliv různých proměnných, které by například v korpusovém výzkumu nebylo možné odstínit. Zadruhé tyto metody přináší vhled do aspektů jazykového chování, které by nám jinak nebyly přístupné, a umožňují testovat predikce, které implicitně vyplývají z popisů jazyka zaměřených korpusově či introspektivně. Zatřetí nám tyto metody poskytují vhled do souvislostí jazykových a jiných kognitivních procesů, takže vlastně zcela překračují rámcem korpusových či introspektivních metod. Behaviorální metody jsou však oproti introspektivním a korpusovým metodám o dost náročnější časově (účastníci výzkumu se obvykle testují jednotlivě za přítomnosti určitého administrátora), finančně (účastníkům výzkumu bývá třeba platit, zároveň se finanční náročnost projektu odvíjí i od časových požadavků) i expertně (všechny metody vyžadují práci s různými počítačovými programy, respektive schopnost programovat, některé navíc vyžadují i drahou, často nedostupnou techniku). Z toho důvodu bývá běžné, že výzkumy realizované pomocí těchto metod jsou týmové a s behaviorálně orientovanými výzkumy realizovanými jednotlivcem se

setkáváme spíše zřídka, případně jde o úzce zaměřené studie. Behaviorální metody lze rovněž kritizovat z toho důvodu, že vlastně zachycují nepřirozené chování, které je řízeno určitými pokyny, a že často pracují s nepřirozenými jazykovými podněty (které by se třeba v korpusu objevovaly minimálně). Tato kritika je pochopitelně oprávněná, nicméně by podle mého názoru neměla vést k apriornímu odmítání těchto metod. Jak jsme viděli i výše u introspektivních a korpusových metod, každá metoda má svá pro a proti a každá může přinášet cenné poznatky o jazykové realitě kolem nás. Síla výzkumu, jeho výsledků a závěrů z něj vyplývajících může spočívat v kombinaci jednotlivých metod. Právě k této otázce nyní obrátíme svou pozornost.

5 Kombinování metod

Každá výzkumná metoda má svoje výhody a nevýhody. Volba metody pro určité výzkumné účely je pak svým způsobem otázkou vyvažování mezi ideálem a reálnými možnostmi. Zároveň platí, že výsledky výzkumu jsou zvolenou metodou, jejími výhodami a nevýhodami jistým způsobem ovlivněny a že vždy hrozí riziko zkreslení výsledků vzhledem k realitě. Svými výsledky si tak nikdy nemůžeme být neochvějně jisti. Na druhou stranu však můžeme sílu svých tvrzení různými způsoby posilovat.

Jedním ze způsobů, jak toho docílit, je replikace a obecně replikovatelnost výsledků. Rozlišit můžeme přímou a konceptuální replikaci – první spočívá v opakovaném provedení výzkumu se zcela shodnými parametry, konceptuální replikace pak spočívá v tom, že se realizuje výzkum částečně odlišně, ale se stejnými hypotézami a stejnou výchozí metodou (například ale s jinými podněty). Výsledky, které se nedají replikovat (at' už jedním či druhým způsobem), jsou podezřelé (mohou být dány specifickým vzorkem, různými vnějšími příčinami anebo může jít třeba jen o nahodile naměřené výchylky). Na tento problém se nyní narází v psychologii (a částečně i v psycholingvistice a dalších oborech), přičemž se dokonce mluví o „replikační krizi“ (Pashler – Wagenmakers (2012)), poněvadž problémy s replikovatelností výsledků se týkají i některých známých a citovaných výzkumů.

K replikaci výzkumu má blízko ještě druhá možnost posilování sily výzkumných závěrů, která spočívá v zapojení více metod pro výzkum stejného předmětu. V části o elicitaci jazykové produkce jsme například viděli, jak

lze účelně usouvztažnit data získaná elicací a data získaná prostřednictvím sledování očních pohybů. Právě kombinování různých metod pro určitý výzkumný cíl může být velmi cenné, protože badateli ve výsledku umožňuje minimalizovat nevýhody první metody díky výhodám druhé metody a naopak. Toto kombinování pochopitelně nemusí být provedeno v rámci jedné práce a nemusí být ani provedeno jedním autorem (či jedním autorským kolektivem) ve více pracích. Kombinování metod však není bezproblémové a jeho výhody nejsou vždy samozřejmé.

Zaprve je problém v tom, že různé metody přinášejí data různého typu. To může být dobře vidět na příkladu Veselého (2008) testu pro zjišťování vidové hodnoty slovesa. Zatímco tento algoritmus je ve výchozí studii spojen s binární opozicí ano – ne (tedy se v podstatě předpokládá, že sloveso buď lze použít v určitém kontextu, anebo nelze), výsledky Barbory Hladíkové (2018) ukazují, že mezi mluvčími existuje výrazná variabilita, a poukazují na to, že informaci o přijatelnosti slovesa v dokonavých či nedokonavých kontextech je namísto chápout spíše škálovitě. To je ovšem obtížně usouvztažnitelné s výchozím algoritmem, protože ten se škálovostí nepočítá. Metodologicky zde tedy narázíme na problém, jak usouvztažnit kvalitativně odlišné výsledky. Zkomplikovat to je možné, i pokud bychom k uvedeným dvěma přístupům přidali ještě metodologii využitou pro určování vidové hodnoty potenciálně obouvidových sloves Piperským (2018). V tomto případě se vychází striktně z korpusových dat a určuje se, zda je sloveso obouvidové či nikoliv, pomocí statistického výpočtu, který se opírá o blízkost gramatického profilu daného slovesa jiným, vidově vyhraněným slovesům. Určení vidové platnosti slovesa je tak založeno na arbitrárně nastavené hranici počtu nejbližších sousedů, s nimiž se dané sloveso srovnává. Je možné, že bychom při využití této metody na češtině mohli docházet k částečně odlišným závěrům, než by na základě expertní introspekce činil Veselý (2008) či na základě laické introspece Hladíková (2018). Tato neshoda by však nemusela vyplývat z nepřesnosti některé (nebo některých) z metod, ale mohla by být dána právě principiálně rozdílnými měřítky, s nimiž tyto metody pracují.

Zadruhé je problém v tom, že různé metody jsou alespoň implicitně nějak teoreticky motivovány. Například behaviorální metody předpokládají důležitou souvislost jazykového chování jedince s různými nejazykovými faktory (například s pamětí) a zkoumají jazykové chování v reálném čase. Oproti tomu se v lingvistice tradičně časové aspekty komunikace uzávorko-

vávají a předmětem popisu je primárně systém (at' už je konceptualizován jakkoliv). Je tak otázka, nakolik můžeme výsledky získané sledováním očních pohybů při čtení vět usouvztažňovat s poznatky ze systémového popisu vidu, respektive nakolik se mohou tyto poznatky vzájemně inspirovat. Příkladem může být výzkum vidového vynucení (pro přehled viz Chromý (2018b)). Ten je založen na teoretické představě, že sloveso má základní vidový význam, který může být přehodnocen vlivem větného kontextu (například adverbiálně) – může tak docházet k tomu, že například místo punktuálního významu je kontextem „vynucen“ význam iterativní (Moens – Steedman (1988)). Tuto představu lze testovat, jak to činí například Pickering et al. (2006), citovaní výše. Problém je, že i v případě, že autoři zjistí určité rozdíly v reakčních časech či v časech čtení u srovnávaných vět, není zcela jasné, jak takové závěry získané na behaviorálních datech usouvztažnit s lingvistickou teorií. Jednotlivé studie, které to dělají, vychází poněkud zavádějícím způsobem z p hodnoty (tj. z pravděpodobnosti chyby prvního druhu, tedy z pravděpodobnosti omýlu, pokud budeme tvrdit, že jsou naměřené hodnoty nenáhodně rozdílné) – pokud je rozdíl signifikantní, způsobuje vidové vynucení vyšší náročnost zpracování, pokud není, o vyšší náročnost nejde. Je zde však problém v tom, že výchozí data jsou založena na rozdílech v řádu desítek, maximálně stovek milisekund a jsou spoluovlivňována řadou dalších faktorů (byť se o těchto faktorech předpokládá, že působí nahodile, a nikoliv systematicky). Povaha takového rozdílu není v teoretickém rámci, z něhož představa vidového vynucení vzešla, snadno zachytitelná a usouvztažnění výsledků je tak z povahy věci velmi netriviální.

Přes uvedené kombinatorické potíže dochází v některých případech ke kombinaci metod velmi organicky. Příkladem může být spojení korpusových analýz s expertní introspekcí ve studii Endresenové et al. (2012). V základu většiny výzkumů stojí alespoň implicitně introspekce, at' už jde o introspektivní metodu použitou v jiné studii, na kterou výzkum navazuje, anebo introspekcí badatele, na jejímž základě byly formulovány hypotézy pro korpusový či experimentální výzkum. Tento princip můžeme vidět například v ryze korpusovém výzkumu Piperského (2018), jenž čerpá soubor sloves z předchozí, spíše introspektivně zaměřené literatury, ale i v uvedených experimentálních výzkumech.

Vzájemné usouvztažňování výsledků založených na různých metodách je – přes všechny nesnáze s tím spojené – pozitivní. Bylo by dobré, kdyby na tuto možnost autoři mysleli a ve svých pracích uváděli co nejvíce informací,

které toto pozdější usouvztažnění umožní (včetně zveřejňování datových souborů online apod.). Není nutné, aby všichni autoři využívali všechny metody nebo je sami kombinovali (už jen z časových, finančních či technických důvodů to leckdy ani není možné). Je však potřeba, aby své závěry prezentovali ve formě, která umožní dalším badatelům na tyto výzkumy bezprostředně navázat.

6 Závěr

V této kapitole jsme se věnovali metodám výzkumu vidu a způsobu slovesného děje. Rozlišili jsme přitom tři obecné metodologické okruhy – introspektivní metody, korpusové metody a behaviorální metody. Zaměřovali jsme se na výhody a nevýhody jednotlivých metod, které jsme se snažili explikovat na příkladech konkrétních výzkumů. Na závěr jsme se věnovali otázce usouvztažnění výsledků získaných různými metodami.

Literatura

- ANDERSON, M. C. (2015): Incidental forgetting. In: A. Baddeley – M. W. Eysenck – M. C. Anderson (eds.), *Memory* (2nd edition). London – New York: Psychology Press, s. 231–263.
- BECKER, R. B. – FERRETTI, T. R. – MADDEN-LOMBARDI, C. J. (2013): Grammatical aspect, lexical aspect, and event duration constrain the availability of events in narratives. *Cognition*, 129(2), s. 212–220.
- BORING, E. G. (1953): A history of introspection. *Psychological Bulletin*, 50(3), s. 169–189.
- CARREIRAS, M. – CARRIEDO, N. – ALONSO, M. A. – FERNÁNDEZ, A. (1997): The role of verb tense and verb aspect in the foregrounding of information during reading. *Memory and Cognition*, 25(4), s. 438–446.
- COSTALL, A. (2006): Introspectionism and the mythical origins of scientific psychology. *Consciousness and Cognition*, 15(4), s. 634–654.
- CVRČEK, V. – KOVÁŘÍKOVÁ, D. (2011): Možnosti a meze korpusové lingvistiky. *Naše řeč*, 94(3), s. 113–133.
- Český národní korpus – *SYN2000*. Ústav Českého národního korpusu FF UK, Praha 2000. Dostupný z WWW: <<http://www.korpus.cz>>.

- DĄBROWSKA, E. (2010): Naive v. expert intuitions: An empirical study of acceptability judgments. *The Linguistic Review*, 27(1), s. 1–23.
- DANZIGER, K. (1980): The history of introspection reconsidered. *Journal of the History of the Behavioral Sciences*, 16(3), s. 241–262.
- DIVJAK, D. (2009): Mapping between domains. The aspect–modality interaction in Russian. *Russian Linguistics*, 33(3), s. 249–269.
- ENDRESEN, A. – JANDA, L. A. – KUZNETSOVA, J. – LYASHEVSKAYA, O. – MAKAROVA, A. – NESSET, T. – SOKOLOVA, S. (2012): Russian “purely aspectual” prefixes: Not so “empty” after all?. *Scando-Slavica*, 58(2), s. 231–291.
- ESVAN, F. (2007): *Vidová morfologie českého slovesa*. Praha: Lidové noviny.
- FLECKEN, M. (2011): Event conceptualization by early Dutch–German bilinguals: insights from linguistic and eye-tracking data. *Bilingualism: Language and Cognition*, 14(1), s. 61–77.
- GIBBS, R. W. (2006): Introspection and cognitive linguistics: should we trust our own intuitions? *Annual Review of Cognitive Linguistics*, 4(1), s. 135–151.
- HLADÍKOVÁ, B. (2018): *Současné tendenze obouvidových sloves v češtině*. Nepublikovaná diplomová práce.
- CHROMÝ, J. (2014): Korpus a reprezentativnost. *Naše řeč*, 97(4–5), s. 185–193.
- CHROMÝ, J. (2018a): Experimentální výzkum gramatického vidu a způsobu slovesného děje: situační modely. *Naše řeč*, 101(3), 2018, s. 121–137.
- CHROMÝ, J. (2018b): Experimentální výzkum gramatického vidu a způsobu slovesného děje: jazyková relativita a vidové vynucení. *Naše řeč*, 101(4), 2018, s. 189–203.
- ISAČENKO, A. V. (1960): *Grammatičeskij stroj russkogo jazyka v sopostavlenii s slovackim 2: Morfologija*. Bratislava: Vydavateľstvo Slovenskej akadémie vied.
- JANDA, L. A. – LYASHEVSKAYA, O. (2011): Grammatical profiles and the interaction of the lexicon with aspect, tense, and mood in Russian. *Cognitive Linguistics*, 22(4), s. 719–763.
- JEGERSKI, J. (2014): Self-paced reading. In: J. Jegerski – B. Van Patten (eds.), *Research methods in second language psycholinguistics*. New York – London: Routledge, s. 20–49.
- JUST, M. A. – CARPENTER, P. A. – WOOLLEY, J. D. (1982): Paradigms and processes in reading comprehension. *Journal of Experimental Psychology: General*, 111(2), s. 228–238.
- KOMÁREK, M. (1984): Prefixace a slovesný vid (K prefixům prostě vidovým a subsumpcí). *Slovo a slovesnost*, 45(4), s. 257–267.

- LEVELT, W. J. M. (2012): *A History of Psycholinguistics: The Pre-Chomskyan Era*. Oxford: Oxford University Press.
- LOFTUS, E. – PICKRELL, J. (1995): The formation of false memories. *Psychiatric Annals*, 25(12), s. 720–725.
- MAGLIANO, J. – SCHLEICH, M. (2000): Verb aspect and situation models. *Discourse Processes*, 29(2), s. 83–112.
- MANNING, Ch. D. – SCHÜTZE, H. (1999): *Foundations of statistical natural language processing*. Cambridge: MIT Press.
- MOENS, M. – STEEDMAN, M. (1988): Temporal ontology and temporal reference. *Computational Linguistics*, 14(2), s. 15–28.
- NISBETT, R. – WILSON, T. D. (1977): Telling more than we can know: Verbal reports on mental processes. *Psychological Review*, 84(3), s. 231–259.
- NOVÁK, P. (1983): Poznámky o jazyce lingvistiky (O směšování funkčních úseků textu v lingvistice). *Slovo a slovesnost*, 44(2), s. 83–90.
- PASHLER, H. – WAGENMAKERS, E. J. (2012): Editors' introduction to the special section on replicability in psychological science: A crisis of confidence?. *Perspectives on Psychological Science*, 7(6), s. 528–530.
- PICKERING, M. – MCELREE, B. – FRISSON, S. – CHEN, L. – TRAXLER, M. J. (2006): Underspecification and aspectual coercion. *Discourse Processes*, 42(2), s. 131–155.
- PIPERSKI, A. (2018): The grammatical profiles of Russian biaspectual verbs. In: M. Kopotev, O. Lyashevskaya, A. Mustajoki (eds.), *Quantitative Approaches to the Russian Language*. New York – London: Routledge, s. 115–136.
- PRONIN, E. – KUGLER, M. B. (2007): Valuing thoughts, ignoring behavior: The introspection illusion as a source of the bias blind spot. *Journal of Experimental Social Psychology*, 43(4), s. 565–578.
- PRONIN, E. (2007): Perception and misperception of bias in human judgment. *Trends in Cognitive Sciences*, 11(1), s. 37–43.
- RAYNER, K. (1998): Eye movements in reading and information processing: 20 years of research. *Psychological Bulletin*, 124(3), s. 372–422.
- SCHMIEDTOVÁ, B. – SAHONENKO, N. (2008): Die Rolle des grammatischen Aspekts in Ereignis-Enkodierung: Ein Vergleich zwischen tschechischen und russischen Lernern des Deutschen. In: M. Walter – P. Grommes (eds.), *Fortgeschrittene Lernervarietäten: Korpuslinguistik und Zweitspracherwerbforschung*. Tübingen: Niemeyer, s. 45–71.

- SCHÜTZE, C. (1996): *The Empirical Base of Linguistics: Grammaticality Judgments and Linguistic Methodology*. Language Science Press.
- VESELÝ, L. (2008): Testy pro zjišťování vidové hodnoty vidového paradigmatu slovesa (indikátory slovesného vidu). *Slovo a slovesnost*, 69(3), s. 211–221.
- VESELÝ, L. (2011): O vidu slovesa soustředit se. Příspěvek k otázce jazykové správnosti. *Naše řeč*, 94(3), s. 134–141.
- VON STUTTERHEIM, Ch. – ANDERMANN, M. – CARROLL, M. – FLECKEN, M. – SCHMIEDTOVÁ, B. (2012): How grammaticalized concepts shape event conceptualization in language production: insights from linguistic analysis, eye tracking data, and memory performance. *Linguistics*, 50(4), s. 833–867.
- VON STUTTERHEIM, Ch. – CARROLL, M. – KLEIN, W. (2009): New perspectives in analyzing aspectual distinctions across languages. In: W. Klein – P. Li (eds.), *The Expression of Time*. Berlin – New York: Mouton de Gruyter, s. 195–216.
- WILSON, T. D. – DUNN, D. – KRAFT, D. – LISLE, D. (1989): Introspection, attitude change, and attitude-behavior consistency: The disruptive effects of explaining why we feel the way we do. *Advances in Experimental Social Psychology*, 22, s. 287–343.
- WILSON, T. D. – DUNN, E. W. (2004): Self-knowledge: Its limits, value, and potential for improvement. *Annual Review of Psychology*, 55, s. 493–518.
- WILSON, T. D. – SCHOOLER, J. W. (1991): Thinking too much: introspection can reduce the quality of preferences and decisions. *Journal of Personality and Social Psychology*, 60(2), s. 181–192.
- ZHOU, P. – CRAIN, S. – ZHAN, L. (2014): Grammatical aspect and event recognition in children’s online sentence comprehension. *Cognition*, 133(1), s. 262–276.

Resumé

Shrnutí obsahu knížky **Kapitoly o slovesném vidu nejen v češtině** bude uvedeno po jednotlivých kapitolách a jen velmi stručně:

1. Český vid v kostce (Luboš Veselý)

Autor předestírá stručný souhrnný pohled na český slovesný vid, pokouší se tuto gramatickou kategorii představit v její komplexnosti a ve všech souvislostech neboli pojednat o všem, co pod vid spadá, a uvést ho do vztahu se všemi jevy a místy v systému češtiny, u nichž je to možné. Tematizovány jsou např. následující vztahy / souvislosti: obecná lexikální sémantika slovesa – podoba dokonavosti / nedokonavosti; lexikální význam slovesa – (ne)účast na vidové korelaci neboli vidová (ne)párovost; vidová hodnota – negace; vid – čas; vid – slovesný způsob; vid – akcionsart aj.

L. Veselý průběžně formuluje početnou řadu závěrů a stanovisek; čistě pro ilustraci lze uvést alespoň následující dvě:

1) Je více než problematické přisuzovat tzv. prostě vidovým předponám status tvarotvorných morfémů, což lze ukázat (mimo jiné) na srovnání slovesných předpon a přípon: O kmenotvorných příponách vytvářejících sekundární imperfektiva (-ova-, -e/ě- a -a-) platí, že jejich funkce slovotvorná a funkce gramatická (tvarotvorná) jsou jasně rozhraničeny, od sebe odděleny – tvoří-li nová slova, jde vždy o tvoření nedeverbativní; naopak při odvozování od sloves vždy vytvářejí sekundární imperfektiva. U předpon tomu tak není, jejich (domnělá) funkce tvarotvorná a funkce slovotvorná žádným takovýmto způsobem odděleny, rozhraničeny nejsou. Podstatným rozdílem mezi odvozováním typu *zavařit* → *zavařovat* a odvozováním typu *vařit* → *uvařit* je dále to, že tvoření sufixální je zcela nezávislé na významu, nijak neSouvisí se sémantikou základového perfektiva ani se sémantikou výsledného

sekundárního imperfektiva. O slovesných předponách, a to ani o horkých kandidátech na předpony prostě vidové, právě uvedené neplatí; ty jsou vždy nějak lexikálně sémanticky vázány.

2) Deprefixaci lze stěží považovat za jasný důkaz existence prostě vidových předpon. Existují případy, u nichž je evidentní, že nutnou podmínkou odtržení prefixu za účelem vytvoření nového imperfektiva není jeho lexikální vyprázdnění. Např. v případech *skloubit* → *kloubit* a *vyrazit* → *razit* byly prefixy *vy-* a *s-* odtrženy, přestože jim lze docela dobře přisoudit lexikální význam, a to ‚dohromady‘ a ‚ven‘.

2. Vidová nepárovost sloves na *do-* implikujících předcházející stejný/podobný děj (a otázky související) (Vojtěch Veselý)

Autor se v rámci prefigátů na *do-* zaměřuje na tři akcionsartové slovesné skupiny, jejichž společnou vlastností je to, že vedle přímého / explicitního vyjadřování určitého děje ještě navíc presuponují takový předcházející děj, který je podobný / stejný jako děj přímo vyjadřovaný: **1)** slovesa s významem ‚dokončení děje s dosažením výsledku‘ (*dopsat knihu, dostavět dům ...*); **2)** slovesa s významem ‚dodatečný děj‘ (*doslatit čaj, dosolit polévku ...*) a **3)** slovesa s významem ‚prosté ukončení děje bez dosažení výsledku‘ (*svíčka dohořela, dítě konečně doplakalo ...*). Nejvíce pozornosti je věnováno slovesům třetí skupiny. Autor je dále rozděluje na **3a)** slovesa s významovou složkou ‚vnitřní limit děje‘ (*svíčka dohořela, dědeček dosnídal*) a **3b)** slovesa bez této významové složky (*dítě konečně doplakalo, na učitelův pokyn žáci dopsali*), která charakterizuje jako „slovesa v pravém smyslu terminativní“. Autor konstatuje, že z perfektiv tantum na *do-*, která implikují uvedenou presupozici, náleží téměř polovina sloves do skupiny 3b). Za pravděpodobnou příčinu nepřitváření vidových protějšků tu pokládá kombinaci významu ‚prosté ukončení děje‘ a ne-přítomnosti významové složky ‚vnitřní limit děje‘. Z absence vnitřního limitu pak plyne též absence „neminimálního“ časového rozpětí závěrečné fáze děje, přičemž tato významová složka se zdá být nutnou podmínkou pro možnost vyjadřovat dané děje pomocí imperfektiv s průběhovým významem. Povahu perfektiv tantum mají podle V. Veselého rovněž taková terminativa na *do-*, která referují k aktuálnímu ději (tak jako slovesa ve spojeních typu *svíčka dohořela, dědeček dosnídal*), ale současně presuponují neaktuální, opakováný děj (*Konečný v Sydney doboxoval; pračka jednou dopere a mrazák domrazí*); i zde je pravděpodobnou příčinou perfektivity tantum absence významového

rysu „vnitřní limit děje“. Absence tohoto rysu je podle autora překážkou také pro užívání příslušných sloves v záporné podobě (to je možné jen při splnění jistých kontextových podmínek, srov. přítomnost částice *ještě* ve výrazu *klíče ještě ani nedocinkaly*). V. Veselý dále poukazuje na to, že imperfektiva s iterativním významem se zřejmě netvoří ani od sloves skupiny 3b), ani od sloves skupiny 3a) (v korpusu není užívání takových imperfektiv doloženo); příčinu opět shledává v oblasti lexikálního významu: pro daná slovesa platí, že „v centru pozornosti“ je průběh děje, kdežto imperfektiva s iterativním významem naopak akcentují společný výsledek referovaných dějů. Z dalších (mnohem méně významných) možných faktorů perfektivity tantum sloves skupin 3a) a 3b) uvádí autor tyto: homonymii s už existujícím a uzuálním imperfektivem (**dosazovat stromy*, **donášet dítě*); sousedství formálně stejných / podobných segmentů (**doobědvávat*, **doplánovávat*, **dodekorovávat*); nejistotu mluvčích ohledně formální podoby sekundárního imperfektiva (*došumět* → *došumívat* nebo *došumovat*?); okazionálnost, resp. nízkou míru uzuálnosti motivujících perfektiv (*dolesnit*, *dosklít*).

3. Vidová nepárovost v češtině ve srovnání s ruštinou (Ondřej Bláha)

Autor vychází z teze o relativní obligátnosti či obvyklosti výběru (právě jedné) vidové formy (bud' dokonavé, anebo nedokonavé) v ruštině a naopak relativní volnosti tohoto výběru v češtině při vyjadřování habituálnosti, při užívání historického nebo obvyklostního prezantu, při vyjadřování následnosti minulých dějů atp. V souvislosti s touto tezí vyslovuje hypotézu, že by uvedené skutečnosti mohly korespondovat s celkovou povahou vidového systému obou jazyků, a to s větší „kompletností“ inventáře vidových dvojic v ruštině a s jeho menší „kompletností“ v češtině.

Analýzou a interpretací frekvenčních dat vytěžených z ruských a českých korpusů dochází O. Bláha k početné řadě dílčích zjištění, na jejichž základě formuluje následující shrnující závěr: Statistické vyhodnocení základních vidových parametrů první tisícovky nejfrekventovanějších sloves v češtině a ruštině – tedy lemmat, jejichž tokeny pokrývají asi tři čtvrtiny všech výskytů slovesa v publicistických textech – potvrdilo, že vidový systém češtiny je celkově méně symetrický než vidový systém ruštiny. Vidová korelace je v češtině poněkud méně závažným systémovým prvkem než v ruštině, zřejmě i z důvodu větší centrovanosti této kategorie kolem rysu „celistvosti děje“ v češtině, jehož charakter stojí poněkud blíž lexikální sémantice než

spíše gramatický rys „časové určitosti“, jenž určuje fungování vidu v ruštině. Podíl imperfektiv a perfektiv je zejména v rovině tokenů vyrovnanější v ruštině, zatímco v češtině nápadně převládá bezpříznakový člen vidové korelace, tj. imperfektiva. Obouvidová slovesa, která mají v obou jazycích periferní postavení, jsou obvyklejším jevem v češtině než v ruštině. Ve vidovém systému češtiny mají také podstatně významnější postavení vidově nepárová slovesa, jejichž frekvence v textech v posledních desetiletích spíš stoupá. Na proti tomu tendenci k symetričnosti vidového systému se v ruštině projevuje vyšší frekvencí sekundárních imperfektiv. Celkově se tedy potvrzuje, že je vid v ruštině ve větší míře gramatikalizován než v češtině.

4. Metody výzkumu vidu a způsobu slovesného děje (Jan Chromý)

Autor rozlišuje tři obecné metodologické okruhy – **1) introspektivní metody, 2) korpusové metody a 3) behaviorální metody**; v rámci metod behaviorálních pak ještě metody využívající **3a) reakční časy, 3b) sledování očních pohybů a 3c) elicitaci jazykové produkce**. Zaměřuje se na výhody a nevýhody těchto metod a snaží se je explikovat na příkladech konkrétních výzkumů. Zabývá se i otázkou usouvzažnění výsledků získaných různými metodami.

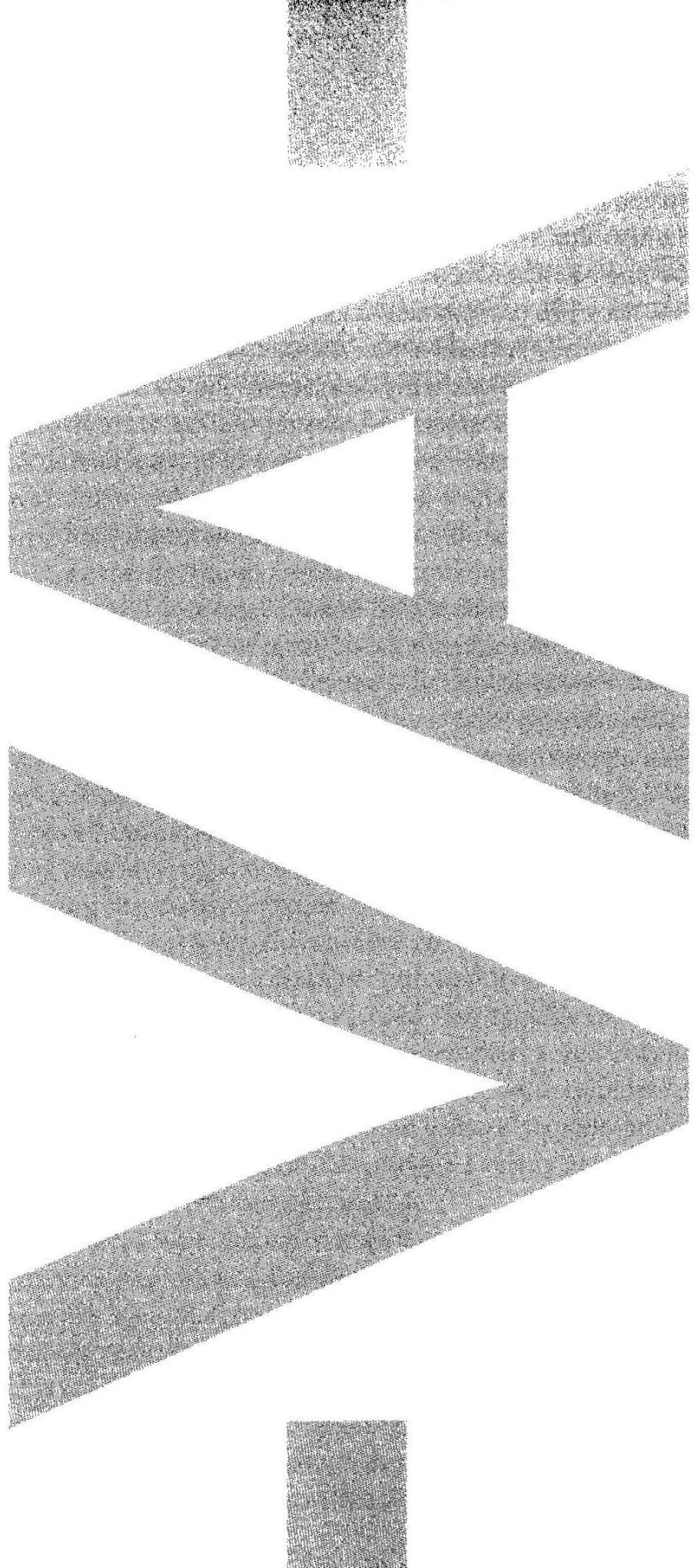
J. Chromý formuluje např. tyto závěry:

Problém expertní i laické introspekcí je především v tom, že výsledky získané těmito metodami se opírají o osobní povědomí jedince, které může jazykovou realitu reflektovat jen částečně. Introspektivní metoda se zdá být nevhodná pro analýzu otázek typu proč, může však být užitečná pro zodpovídání otázek typu co. Výzkumy laické introspekcí ukazují, že mezi mluvčími jsou v hodnocení různých jevů rozdíly, a poukazují tak na problematičnost introspektivních metod založených na jednom badateli. Expertní introspekcí své místo v lingvistice má a mít bude, stojí totiž v základu nejrůznějších výzkumů využívajících sofistikovanějších metod.

Oproti introspektivním metodám mají korpusové metody klíčovou výhodu, a to že se mohou opírat o rozsáhlý objem dat, přičemž tato data jsou (typicky) nezávislá na osobě badatele. Tyto metody nám tak umožňují hlubší vhled do charakteristik užívání jazyka, než by bylo možné získat jinými metodami. Na druhou stranu jsou v korpusovém výzkumu vidu zřejmá jistá omezení, ať už daná obecně nízkou frekvencí určitých sloves či gramatických struktur, anebo daná tím, že korpusová data sama o sobě pro řadu analýz nestačí a je nutné je stejně doplnit na základě introspekcí.

Behaviorální metody jsou ze tří sledovaných okruhů metod nejrozrůzněnější a zaměřují se na různé aspekty jazykové reality. Tyto metody jsou přínosné hned z několika důvodů. Zaprvé jde o metody experimentální, a můžeme tak jejich prostřednictvím kontrolovat vliv různých proměnných, které by například v korpusovém výzkumu nebylo možné odstínit. Zadruhé tyto metody přináší vhled do aspektů jazykového chování, které by nám jinak nebyly přístupné, a umožňují testovat predikce, které implicitně vyplývají z popisů jazyka zaměřených korpusově či introspektivně. Zatřetí nám tyto metody poskytují vhled do souvislostí jazykových a jiných kognitivních procesů, takže vlastně zcela překračují rámec korpusových či introspektivních metod. Behaviorální metody jsou však oproti introspektivním a korpusovým metodám o dost náročnější časově, finančně i expertně. Behaviorální metody lze rovněž kritizovat z toho důvodu, že vlastně zachycují nepřirozené chování, které je řízeno určitými pokyny, a že často pracují s nepřirozenými jazykovými podněty.

Každá metoda má svá pro a proti a každá může přinášet cenné poznatky o jazykové realitě kolem nás. Síla výzkumu, jeho výsledků a závěrů z něj vyplývajících může spočívat v kombinaci jednotlivých metod.

Summary

The summary of the contents of the book entitled **Chapters on Verbal Aspect not only in Czech** will be given in relation to individual chapters and only very briefly.

1. Czech Verbal Aspect in a Nutshell (Luboš Veselý)

The author presents a brief review of the Czech verbal aspect, trying to introduce this grammatical category in its complexity and in all contexts, or in other words, to discuss everything that falls under the aspect and to relate the category to all possible phenomena of the system of the Czech language. The following relations / connections are thematized: general lexical semantics of the verb – the nature of perfectiveness / imperfectiveness; lexical meaning of the verb – the (non)participation of the verb in the aspectual correlation or the aspectual (un)pairedness; aspectual value – negation; verbal aspect – verbal tense; verbal aspect – verbal mood; verbal aspect – Aktionsart, etc.

The author continuously formulates a large number of conclusions and opinions; purely for illustration, at least the following two can be mentioned:

1) It is more than questionable to attribute the status of form-forming morphemes to so-called purely aspectual prefixes, which can be shown by, among other things, comparing verbal prefixes and verbal suffixes: Regarding the stem-forming suffixes with which secondary imperfective verbs are constituted (-ova-, -e/ě- and -a-), it is true that their word-forming and grammatical (form-forming) functions are clearly demarcated, separated from each other – if they form a new word, it is always a non-deverbal formation; on the contrary, when engaged in derivation from a verb, they always create a secondary imperfective verb. This is not the case with prefixes, their (supposed) form-forming and word-forming functions are in no

way separated, they are not delimited. The fundamental difference between the derivations such as *zavarit* → *zavařovat* and *varit* → *uvarit* is that the suffixal formation is completely independent of meaning, it has nothing to do with the semantics of the base perfective verb or the semantics of the resulting secondary imperfective verb. This does not apply to verbal prefixes, not even to hot candidates for purely aspectual prefixes; they are always somehow semantically bound.

2) Deprefixation can hardly be considered as clear evidence of the existence of purely aspectual prefixes. In certain cases it is evident that the absence of the lexical meaning is not a necessary condition for elimination a prefix in order to create a new imperfective verb. E.g. in the cases of *skloubit* → *kloubit* and *vyrazit* → *razit*, the prefixes *s-* and *vy-* were detached, although they can quite easily be given lexical meanings, namely the ones of ‘together’ and ‘out’.

2. Aspectual Unpairedness of the Prefixed Verbs with *do-* Implying a Previous Same/Similar Action (and Related Issues)

(Vojtěch Veselý)

The author focuses on three groups of verbs beginning with the prefix *do-* which not only explicitly refer to an action but also presuppose a previous action of the same / similar character: **1)** verbs with the meaning of ‘completion of an action with reaching an accomplishment’ (*dopsat knihu* ‘finish the book’, *dostavět dům* ‘finish the house’...), **2)** verbs with the meaning of ‘additional action’ (*dosladit čaj* ‘add more sugar to the tea’, *dosolit polévku* ‘add more salt to the soup’...), **3)** verbs with the meaning of ‘mere termination of an action without reaching an accomplishment’ (*svíčka dohořela* ‘the candle burned out’, *dítě konečně doplakalo* ‘the baby finally stopped crying’...). Most attention is paid to verbs of the third group. The author further distinguishes **3a)** verbs with the semantic component of ‘internal boundary of an action’ (*svíčka dohořela* ‘the candle burned out’, *dědeček dosnídal* ‘the grandfather finished his breakfast’) from **3b)** verbs lacking the referred component (*dítě konečně doplakalo* ‘the baby finally stopped crying’, *na učitelův pokyn žáci dopsali* ‘abiding by the teacher’s instruction, the pupils stopped writing’) which are labeled ‘proper terminatives’. The author observes that almost half of perfectives tantum beginning with *do-* which imply the

above-mentioned presupposition pertain to the group 3b. The meaning of mere termination of an action combined with the absence of the meaning of ‘internal boundary of an action’ is considered the probable cause of their solely perfective character. The absence of the internal boundary also results in the absence of “non-minimal” timespan of the final phase of the action, i.e. the absence of a semantic component which seems to be a necessary condition for expressing the action with a progressive imperfective. According to Veselý, the group of perfectives tantum also includes terminative verbs with the prefix *do-* which refer to an actual action (verbs in the expressions such as *svíčka dohořela* ‘the candle burned out’, *dědeček dosnídal* ‘the grandfather finished his breakfast’) but, alongside that, presuppose a non-actual repeated action (*Konečný v Sydney doboxoval* ‘Konečný’s fighting days in Sydney are over’; *pračka jednou dopere a mrazák domrazí* ‘a washing machine and a freezer will stop working one day’); also in this case, the absence of the internal boundary of the action is likely to be the cause of the perfectivity tantum. Veselý claims that the absence of this feature also blocks the use of negative forms of such verbs (it is only possible in case of meeting specific contextual requirements, note the use of the particle *ještě* ‘yet’ in the expression *klíče ještě ani nedocinkaly* ‘the keys haven’t stopped jingling yet’). The author further observes that presumably neither the verbs of the group 3a nor the verbs of the group 3b have imperfective counterparts with iterative meanings (the use of such imperfectives was not evidenced by corpus data); again, the cause resides in the realm of lexical semantics: for in case of all these verbs the course of the action comes “to the spotlight”, while for the imperfectives with an iterative meaning, it is the common result of the referred actions that is accentuated. In terms of other possible (much less important) causes of perfectivity tantum of the verbs in question, the author mentions the following factors: homonymy with a common imperfective verb (**dosazovat*_{ipf.} *stromy* ‘finish planting trees’, **donášet*_{ipf.} *dítě* ‘carry a baby to term’); adjacency of segments of same/similar forms (**doobědvávat*_{ipf.} ‘finish a lunch’, **doplánovávat*_{ipf.} ‘complete a plan’, **dodekorovávat*_{ipf.} ‘finish the decoration’); speakers’ uncertainty regarding the form of the secondary imperfective (*došumět*_{pf.} ‘stop rustling’ → *došumívat*_{ipf.} or *došumovat*_{ipf.?}); low frequency of the use of the semantically related perfective (*dolesnit*_{pf.} ‘finish afforesting’, *dosklít*_{pf.} ‘finish glazing’).

3. Aspectual Unpairedness in Czech in comparison with Russian

(Ondřej Bláha)

The author builds on the thesis about the relatively obligatory character or usualness of choice of (just one) form (either perfective or imperfective) in Russian and, on the contrary, relative freedom of this choice in Czech in expressing habitual character, in using historical or usualness present, in expressing succession of past events, etc. In connection with this thesis, he hypothesizes that these facts could correspond to the overall nature of the aspectual system of both languages, namely to a greater “completeness” of the inventory of aspectual pairs in Russian and to a lower “completeness” in Czech.

The analysis and interpretation of the frequency data extracted from the Russian and Czech corpora leads to a number of partial findings, based on which Bláha formulates the following summary conclusion: Statistical evaluation of basic aspectual parameters of the first thousand most frequent verbs in Czech and Russian – lemmas whose tokens cover about three quarters of all occurrences of the verb in journalistic texts – confirmed that the aspectual system of Czech is generally less symmetrical than the aspectual system of Russian. The aspectual correlation is a somewhat less important systemic element in Czech than in Russian, probably also due to the greater centering of this category around the feature of „wholeness of the action“ in Czech, the character of which is somewhat closer to lexical semantics than the grammatical feature of “temporal definiteness” in Russian. The share of imperfective and perfective verbs is more balanced in Russian, especially at the level of tokens, while in Czech the unmarked members of the aspectual correlation, i.e. imperfectives, predominate conspicuously. Biaspectual verbs, which have a peripheral position in both languages, are a more common phenomenon in Czech than in Russian. In the aspectual system of Czech, unpaired verbs the presence of which in texts has been increasing in recent decades, also have a much more significant position. In contrast, the tendency to symmetry of the aspectual system is reflected in Russian by a higher frequency of secondary imperfectives. It is therefore generally confirmed that the aspect is more grammaticalized in Russian than in Czech.

4. Methods of Research of the Verbal Aspect and the Aktionsart (Jan Chromý)

The author distinguishes three general methodological areas – **1)** introspective methods, **2)** corpus methods and **3)** behavioral methods; within the framework of the behavioral methods, there are also methods using **3a)** reaction times, **3b)** monitoring of eye movements and **3c)** elicitation of language production. He focuses on the advantages and disadvantages of these methods and tries to explain them with the use of the examples of specific research. He also deals with the issue of matching the results obtained by different methods.

The author formulates, for example, the following conclusions:

The main problem with expert and lay introspection is that the results obtained by these methods are based on the personal awareness of the individual, which can only partially reflect the linguistic reality. The introspective method seems unsuitable for analysing *why* questions, but it can be useful for answering *what* questions. The research on lay introspection shows that there are differences between speakers in the evaluation of various phenomena, and thus points to the problematic nature of introspective methods based on a single researcher. The expert introspection has and will have its place in linguistics, as it is the basis of various kinds of research using more sophisticated methods.

Compared to the introspective methods, the corpus methods have the key advantage of being able to rely on a large amount of data which is (typically) independent of the researcher. These methods thus allow for a deeper insight into the characteristics of language use than the one obtained by other methods. On the other hand, there are obvious limitations in corpus research, whether due to the generally low frequency of certain verbs or grammatical structures, or given by the fact that corpus data alone is not sufficient for many analyses and needs to be supplemented on the basis of introspection.

The behavioural methods are the most diverse among the three monitored methods and they focus on various aspects of linguistic reality. These methods are beneficial for several reasons. Firstly, they are experimental methods, and we can use them to control the influence of various variables, which, for example, in corpus research could not be differentiated. Secondly, these methods provide insight into aspects of language behaviour that would not otherwise be accessible to us, and allow us to test predictions that im-

plicitly result from language descriptions focused on corpus or introspection. Thirdly, these methods provide us insight into the context of linguistic and other cognitive processes and so they actually go far beyond corpus or introspective methods.

However, the behavioral methods are much more time-consuming, financially and expertly more demanding than introspective and corpus methods. The behavioural methods can also be criticized for actually reflecting unnatural behaviour that is driven by certain instructions, and for often working with unnatural language stimuli.

Each method has its pros and cons, and each can earn valuable knowledge about the linguistic reality around us. The strength of research, its results and its conclusions may lie in a combination of particular methods.

Věcný rejstřík

adverbium 72–77
aktionsart 82, 105–125
aktuálnost / aktuální děj 28–30,
76, 112–115
aspektuálnost 82, 129
atenuativum 89, 92

behaviorální metody 156
bezpredponové sloveso 32, 37,
50, 48, 53, 55
bezpríznakovost 22, 30, 61, 82, 139

centrum 20, 134

čistě vidová předpona 42–48

deprefixace 47
determinované sloveso 18, 93
distributivum 84, 92
dlouhá předpona 35, 54

excesivum 87
exhaustivum 86, 92
experimentální výzkum 156
expertní introspekce 146
evolutivum 90

finitivum 90, 92
frekventativum 92

gramatická kategorie 14–17
gramatická vidová dvojice 36

habituálnost 92, 129
homonymie 56, 59, 123

imperativ 23, 78
imperfektivum tantum 19, 53, 120, 132
indeterminované sloveso 93
iterativum 92, 132, 137

jednoduchý proces 12, 14, 24, 27, 80, 136

kmenotvorná přípona 33, 36, 38, 44, 51, 92
konceptuální replikace 164
konjugační typ 38, 45, 52, 124
korpusové metody 152
kumulativum 84, 92
kvantovací sloveso 89, 92
kvantování děje 89

laická introspekce 149
lexikální význam 12, 16, 20, 24, 42, 56, 75,
123, 139
logistická regrese 153

metoda čtení vlastním tempem 157
metoda elicitační produkce 161
metoda měření reakčních časů 157
metoda profilování radiálních
kategorií 155

- metoda sledování očních pohybů 160
- metoda určování gramatických profilů 153
- momentánní sloveso 35, 55, 89, 158
- mutace / mutační sloveso 12, 24, 62, 70, 79, 137
- násobené sloveso 92
- neaktuálnost / neaktuální děj 29, 76, 95, 112–115
- negace 12, 78, 116, 151
- nemutační sloveso 23, 53, 56, 71, 76, 136
- nepravá vidová dvojice 36, 40, 51, 66, 154
- nepříznakovost 22, 30, 61, 82, 139
- nulový morfém 51, 60
- obouvidové sloveso 19, 59
- okamžité sloveso 35, 55, 89, 158
- omezovací sloveso 77, 88
- opakováný děj 23, 29, 71, 94, 107, 112, 158, 166
- opisné futurum 18, 50, 67, 94, 150
- perdurativum 87, 92
- perfektivum tantum 19, 53, 91, 172
- periferie 20, 60, 134
- perifrastické futurum 18, 50, 67, 94, 150
- pravá vidová dvojice 36, 52, 79, 154
- prefixace 31, 45, 52, 66
- presupozice 106, 112
- prézens 12, 18, 22, 64, 67, 70, 72, 95, 98, 127
- privativní opozice 22
- prostě vidová předpona 42–48
- předložka 72, 77
- přímá replikace 164
- příslovce 72–77
- příznakovost 22, 139
- resuffixace 35, 45, 52
- saturativum 63, 85, 92
- sekundární imperfektivum 38, 56, 106
- sémantické sítě 155
- simplex / simplicium 32, 37, 50, 48, 53, 55
- slovesná třída 38, 45, 52, 124
- slovesný čas 15, 70, 127
- slovesný způsob 12, 23, 78
- sloveso jednoduše procesuální 12, 14, 24, 27, 80, 136
- slovotvorná předpona 31, 40
- slovotvorná přípona 33, 52
- slovotvorná vidová dvojice 36, 40
- spojka 18, 72, 119, 150
- stavové sloveso 24, 27, 53, 81
- subsumpce 40
- subsumpční předpona 40, 66
- sufixace 32, 45, 132
- supletivní vidová dvojice 37
- syntetické futurum 18
- teličnost / telicita 25
- terminativum 109
- vidová dvojice 22, 36, 60, 134, 154
- vidová homonymie 59
- vidová korelace 22, 129
- vidová nepárovost 17, 53, 91, 105, 127
- vidová párovost 17, 24, 62, 92, 113, 130
- vidová soustava 14, 20, 30
- vidové paradigma 59
- vidový pár 22, 36, 60, 134, 154
- vidový protějšek 20
- vidové vynucení 158, 166
- vnitřní limit děje 108
- způsob slovesného děje 82, 105–125, 142

Jmenný rejstřík

- Agrell, S. 82, 98
Alonso, M. A. 167
Andermann, M. 170
Anderson, M. C. 148, 167
Avilova, N. S. 91, 98
- Baddeley, A. 167
Bauer, J. 103
Beaver, D. 106, 125
Becker, R. B. 143, 167
Běličová, H. 128, 140
Benešová, E. 72, 102
Bentham, J. van 125
Berger, T. 44, 70, 98
Bičan, A. 100, 103
Biskup, P. 25, 78, 99, 102
Bláha, O. 8, 18, 98–99, 127, 132,
 134–135, 138, 140, 173, 180, 192
Bondarko, A. V. 44, 82, 99
Boring, E. G. 144, 167
- Carpenter, P. A. 157, 159, 168
Carreiras, M. 159, 167
Carriedo, N 167
Carroll, M. 162, 170
Comrie, B. 23, 98–99
Costall, A. 144–145, 167
Crain, S. 143, 170
Cvrček, V. 130, 140, 144, 148, 167
- Čapka, T. 130
Čermák, F. 130, 140
Čermáková, A. 130
- Dąbrowska, E. 151, 168
Danaher, D. S. 98–99
Daneš, F. 25, 28, 36, 80, 91, 99
Danziger, K. 144, 168
Dezsö, L. 82, 99
Dickey, S. M. 91, 99, 128–130, 139–140
Dittmann, Robert 11
Divjak, D. 153, 168
Dočekal, M. 106, 125
Dokulil, M. 17, 23, 78, 99
Dostál, A. 23, 99
Dunn, E. W. 145, 170
- Eckert, E. 128, 140
Endresen, A. 154, 166, 168
Esvan, F. 36, 70, 72, 100, 153, 168
Eysenck, M. W. 167
- Fernández, A. 167
Ferretti, T. R. 143, 167
Filipec, J. 132, 140
Filip, H. 23, 25, 44, 91, 100
Flecken, M. 162, 168, 170
Forsyth, J. 44, 100
Fortuin, E. 128–129, 140
Fraassen, B. C. van 106, 126
Frisson, S. 169

- Garey, H. B. 25, 100
 Gehrke, B. 128, 138, 140
 Geurts, B. 106, 125
 Gibbs, R. W. 148, 168
 Grommes, P. 169
 Grund, A. 99
- Hajičová, E. 106, 125
 Hamm, F. 91, 101
 Hirschová, M. 72, 103
 Hladíková, B. 150, 165, 168
 Hladká, Z. 101
 Hlavsa, Z. 25, 91, 99
 Hnátková, M. 130
 Hrabě, V. 52, 100
- Chen, L. 169
 Chlumská, L. 130
 Chromý, J. 70, 100, 142–143, 156, 166, 168, 174, 181, 192
- Isačenko, A. V. 44, 91–92, 100, 155, 168
 Ivančev, S. 82, 100
- Jakobson, R. O. 23, 101
 Janda, L. A. 44, 101, 153–154, 168
 Jarošová, A. 26, 100
 Jegerski, J. 157–158, 168
 Jelínek, T. 130
 Jindra, V. 70, 100
 Just, M. A. 157, 159, 168
- Kamphuis, J. 128–129, 140
 Karcevskij, S. 44, 101, 132, 140
 Karlík, P. 78, 99–104, 106, 125
 Kellner, A. 99
 Klaška, J. 100, 103
 Klein, W. 162, 170
 Komárek, M. 36, 42, 44–45, 47, 52, 64, 72, 82, 92, 101–102, 132, 141, 147, 168
 Kopečný, F. 23, 42–44, 47, 57, 95, 98, 101, 147
- Kopotev, M. 169
 Kořenský, J. 17, 101–102
 Kováříková, D. 130, 144, 148, 167
 Kraft, D. 170
 Krčmová, M. 101
 Kresin, S. 72, 78, 102–103, 128, 130, 140–141
 Krifka, M. 25, 101
 Křen, M. 130
 Křížková, H. 72, 101
 Kugler, M. B. 146, 169
 Kuzněcov, S. A. 132, 141
 Kuznetsova, J. 168
- Lambalgen, M. van 91, 101
 Lamprecht, A. 103
 Larin, B. A. 102
 Lebed'ová, S. 70, 101
 Levelt, W. J. M. 156, 169
 Línek, Josef 11
 Li, P. 170
 Lisle, D. 170
 Ljaševskaja, O. N. 130, 141
 Loftus, E. 148, 169
 Lyashevskaya, O. 153–154, 168–169
- Macurová, P. 100
 Madden-Lombardi, C. J. 143, 167
 Magliano, J. 159, 169
 Makarova, A. 168
 Manning, Ch. D. 154, 169
 Mareš, F. V. 127, 141
 Maslov, J. S. 44, 57, 101
 McElree, B. 169
 Meier, F. G. 52, 102
 Meulen, A. ter 125
 Moens, M. 166, 169
 Mustajoki, A. 169
- Nekula, M. 99–100, 102–104, 125
 Němec, I. 47, 102

- Nesset, T. 168
 Nisbett, R. 145, 169
 Novák, P. 23, 102, 142, 169
 Nübler, N. 78, 91, 101–102, 109, 125
 Osolsobě, K. 17, 102
 Panevová, J. 44, 72, 102
 Pashler, H. 164, 169
 Patten, B. Van 168
 Petkevič, V. 130
 Petr, J. 102
 Petruchina, E. V. 128, 141
 Pickering, M. 157, 161, 166, 169
 Pickrell, J. 148, 169
 Piperski, A. 154, 165–166, 169
 Pleskalová, J. 99–100, 102–104, 125
 Poldauf, I. 42–44, 57, 98, 101–103, 147
 Procházka, P. 130
 Pronin, E. 146, 169
 Rayner, K. 158, 160, 169
 Romportl, S. 52, 103
 Rothstein, S. 101
 Safronov, G. I. 102
 Sahonenko, N. 162, 169
 Sekaninová, E. 42, 44, 91, 103
 Sgall, P. 44, 72, 102
 Schleich, M. 159, 169
 Schmiedtová, V. 130, 140, 162,
 169–170
 Schooler, J. W. 145, 170
 Schütze, C. 146, 149, 154, 170
 Schütze, H. 169
 Skoumalová, H. 130
 Smiešková, E. 69, 103
 Sokolova, S. 91, 103, 168
 Starý, Z. 70, 103
 Stawnicka, J. 128, 141
 Steedman, M. 166, 169
 Stunová, A. 128, 141
 Stutterheim, Ch. von 162, 170
 Svoboda, K. 64, 103
 Šarov, S. A. 130, 141
 Šeljakin, M. A. 57, 103
 Šewc, H. 127, 141
 Škrabal, M. 130
 Šlosar, D. 42, 44, 47, 78, 91, 103
 Štícha, F. 72, 100, 103
 Trávníček, František 99, 101
 Traxler, M. J. 169
 Truneček, P. 130
 Uher, F. 43, 103
 Vendler, Z. 25, 91, 103
 Veselková, J. 102
 Veselý, L. 7, 11, 36, 44, 56, 64, 70, 94,
 103–105, 109, 123–124, 126, 132, 141,
 147, 150, 152, 165, 170–171, 177, 192
 Veselý, V. 7, 105, 126, 172, 178, 192
 Vey, M. 44, 104
 Vondříčka, P. 130
 Wagenmakers, E. J. 164, 169
 Walter, M. 169
 Wilson, T. D. 145–146, 169–170
 Wollman, Frank 101
 Woolley, J. D. 168
 Wright, H. von 25, 100
 Zalta, E. 125
 Zasina, A. 130
 Zhan, L. 143, 170
 Zhou, P. 143, 170
 Ziková, M. 52, 104
 Zmrzlíková, J. 100

Ludmila Uhlířová je přední česká badatelka v oblastech kvantitativní lingvistiky, jazykové kultury, syntaxe, bulharistiky a slavistiky a mnoha dalších. Výbor z jejího díla sdružuje především texty vědecké, obsahuje však i nemálo příspěvků drobnějších a určených běžným uživatelům češtiny. Snaží se tak obsáhnout celou šíři jejích odborných zájmů a představit reprezentativní profil této výrazné osobnosti české jazykovědy.

V sedmi oddílech jsou sdruženy studie věnované demonstrativům a determinaci, příspěvky k poznání bulharštiny a obecnější i dalších slovanských jazyků, články odrážející autorčinu historiografickou a sociolingvistickou reflexi jazykověporadenské problematiky, popularizační texty z časopisu *Naše řeč* a z publikací pro širokou veřejnost, analýzy slovosledu a aktuálního členění větného, výsledky výzkumů kvantitativnělingvistických a v neposlední řadě i dva texty dokládající komplexnost autorčiny činnosti, která překračuje vymezené oblasti jejího lingvistického bádání.

Knihu otevírají osobní pohledy tří vědců na Ludmilu Uhlířovou – prof. Jiřího Krause, doc. Radka Čecha a doc. Milena Tomova – a uzavírá ji úplná bibliografie dosavadních autorčiných odborných textů.

Výbor k vydání připravili editoři Martin Beneš a Ondřej Dufek z Ústavu pro jazyk český AV ČR, v. v. i..

ISBN 978-80-7470-277-8, váz., 424 str.

ORTHOGRAPHIA PRZEDKOM

BUTYMOLOGIA POTOM

Beneš Optát
Petr Gzel
Václav Philomathes

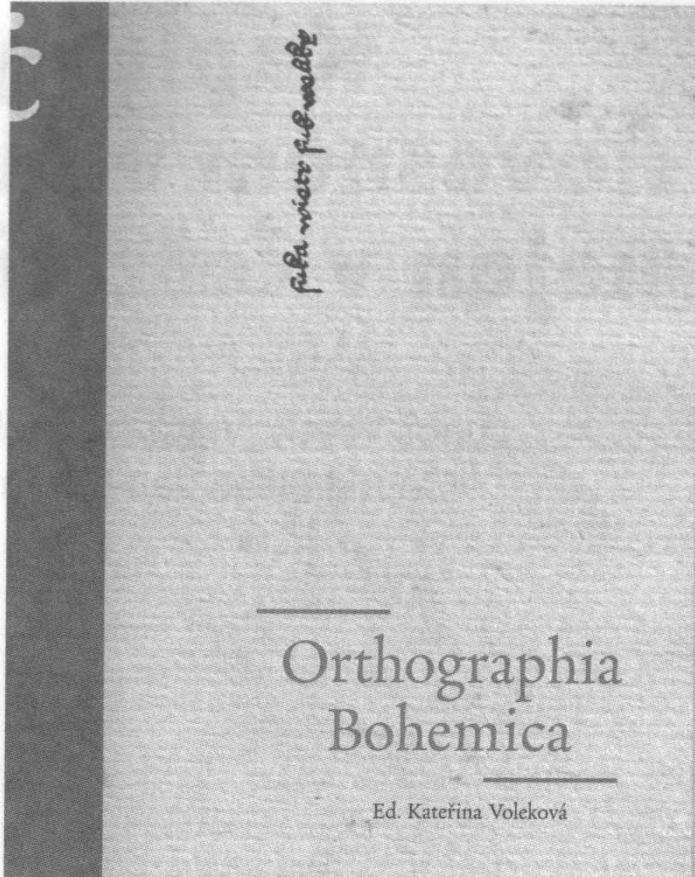
Gramatika česká (1533)

Ed. Ondřej Koupil

Kniha obsahuje edici první mluvnice čeština, zvané podle místa vydání v Náměstí nad Oslavou »mluvnice náměšťská« (1533). Je to jakýsi pracovní sborník, ediční spojení dvou textů – stručného pojednání o ortografii z pera Beneše Optáta a Petra Gzela a delšího traktátu o otázkách morfológicko-syntaktických, který pro Optáta a Gzela napsal Václav Philomathes. Podnětem pro sestavení první mluvnice čeština byla příprava inovativního překladu Nového zákona v Náměstí nad Oslavou (1533), k němuž našli Optát a Gzel inspiraci v díle Erasma Rotterdamského.

Edici je předeslán text Petra Voita, zaměřený na typografickou stránku prvního vydání náměšťské mluvnice, a text Ondřeje Koupila, pojednávající o autorech náměšťské mluvnice a jejím obsahu. Obě tyto vstupní studie jsou publikovány česky a německy. Vlastní edice s kritickým aparátem a průběžnými komentáři vybraných míst (ed. Ondřej Koupil) je pak doplněna rejstříkem osob, rejstříkem biblických míst a rejstříkem vybraných příkladových slov ve vydávané gramatice.

ISBN 978-80-7470-232-7, váz., 240 str.

Tato kniha obsahuje edici latinského traktátu z 15. století, který se beze jména autora a bez nadpisu dochoval v jediném úplném, byť ne dokonalém opise a v jednom výtahu. *Orthographia Bohemica*, jak je tento text podle svého obsahu konvenčně označován od té doby, co byl v 19. století nalezen, je pozoruhodným projevem jazykové reflexe, doporučením, jak pomocí diakritiky adaptovat repertoár latinských liter pro efektivní zápis češtiny. I když byla a je část badatelů ochotna atribuovat text mistru Janu Husovi a i když jiní mají pochybnosti a opor pro atribuci je fakticky málo (medievistka Anežka Vidmanová považovala otázku autorství traktátu podle dosud dostupných dat za nerozhodnutelnou), chyběla desetiletí moderní edice celého textu. Jako by se zájem odborné i širší veřejnosti vyčerpal právě nad otázkou autorské atribuce a už méně energie zbylo na vnímání obsahu traktátu.

Právě tuto mezeru zaplňuje edice latinského textu připravená Kateřinou Volekovou. Svazek nabízí několik prezentací textu. Obsahuje reprodukce rukopisu ze sborníku opisů kněze Kříže z Telče i stručného rukopisného výtahu, diplomatický přepis určený jako pomůcka pro čtení rukopisu, normalizovanou kritickou edici latinského textu (ed. Kateřina Voleková), překlad traktátu do češtiny (přel. Ondřej Koupil) a do angličtiny (přel. Marcela Koupilová a David Livingstone). Nechybí věcný komentář. Úvod k edici, který napsala Kateřina Voleková a Michal Dragoun, je publikován česky a anglicky.

ISBN 978-80-7470-234-1, váz., 196 str.

Kapitoly o slovesném vídění nejen v češtině

© Luboš Veselý, Vojtěch Veselý, Ondřej Bláha, Jan Chromý 2020

Luboš Veselý, Vojtěch Veselý,
Ondřej Bláha, Jan Chromý

Vydal Filip Tomáš — Akropolis
(5. května 1338/43, 140 00 Praha 4,
www.akropolis.info)
v roce 2020 jako svou 425. publikaci

Redakce a věcný rejstřík Luboš Veselý
Grafická úprava, obálka a sazba
písmem Minion 3 a Comenia Sans a Carot
Stará škola (www.staraskola.net)

Tisk Těšínské papírny, s. r. o., Bezručova 212/17, 737 01 Český Těšín

Vydání první, 192 stran, TS 12.

ISBN 978-80-7470-338-6
ISBN 978-80-7470-339-3 (PDF)

Doporučená cena včetně DPH 249 Kč
www.eshop.akropolis.info

Knížka sestává ze čtyř kapitol. Český vid v kostce předestírá stručný souhrnný pohled na český slovesný vid, snaží se ho představit v jeho komplexnosti a ve všech souvislostech, pojednat o všem, co pod vid spadá, a uvést ho do vztahu se všemi jevy v češtině, u nichž je to možné. *Vidová nepárovost sloves na do-implikujících předcházející stejný/podobný děj (a otázky související)* analyzuje tři akcionsartové skupiny, jejichž společným rysem je, že implikují předchozí děj, který je podobný/stejný jako děj přímo vyjadřovaný (*dostavět dům; dosolit polévku; dítě doplakalo*). *Vidová nepárovost v češtině ve srovnání s ruštinou* vychází z teze o relativní obligátnosti výběru vidové formy v ruštině a naopak relativní volnosti tohoto výběru v češtině a v této souvislosti ověřuje hypotézu o možné korespondenci této skutečnosti s celkovou povahou vidového systému obou jazyků — s větší kompletností inventáře vidových dvojic v ruštině a s jeho menší kompletností v češtině. *Metody výzkumu vidu a způsobu slovesného děje* představují a kriticky analyzují metody používané při zkoumání aspektuálnosti. Pojednány jsou tři obecné metodologické okruhy — metody introspektivní, korpusové a behaviorální; v rámci behaviorálních pak metody využívající reakční časy, sledování očních pohybů a elicitaci jazykové produkce.

Doporučená cena 249 Kč

ISBN 978-80-7470-338-6

